

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editör
CEMAL YORGANCIOĞLU

BİDGE Yayınları

Uluslararası İlişkiler

Editör: CEMAL YORGANCIOĞLU

ISBN: 978-625-8567-71-7

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Değerli Okuyucu,

Uluslararası İlişkiler disiplini, küresel siyasetin giderek karmaşıklaşan ve hızla dönüşen yapısı içerisinde yalnızca devletlerarası ilişkileri değil; güvenlik, ekonomi, kimlik, ideoloji, hukuk ve çevre gibi çok katmanlı süreçleri birlikte ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda disiplin, tarihsel deneyimlerle kuramsal yaklaşımları ve güncel siyasal gelişmeleri iç içe geçirerek analiz etmeyi gerektiren dinamik bir düşünsel alan olarak öne çıkmaktadır. Elinizdeki bu editoryal kitap, söz konusu çok boyutlu yapıyı bütüncül bir perspektifle tartışmayı amaçlamaktadır.

Kitapta yer alan bölümler, modern devletin inşası, düzen ve güç ilişkileri gibi temel kuramsal tartışmalardan hareketle; tarihsel ve karşılaştırmalı örnekler üzerinden uluslararası siyasetin dönüşümünü analiz etmektedir. Meiji dönemi Japonya dış politikasından Yugoslavya deneyimine, Afrika'da sömürgecilik sonrası kalkınma ve müdahale pratiklerinden Avrupa Birliği–Arap dünyası ilişkilerine uzanan bu geniş çerçeve, devlet kapasitesi, bölgesel hiyerarşiler ve küresel düzen tartışmalarını çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Eser, bu tarihsel ve bölgesel analizleri terörizm tehdidi ve küresel güvenlik gibi çağdaş sorunlarla ilişkilendirirken; milliyetçilik, kimlik ve uluslararası politikanın sosyolojik temellerine odaklanan kuramsal bir değerlendirme ile bütüncül bir çerçeveye ulaşmaktadır.

Bu alışma, Uluslararası İlişkiler literatüründeki yerleşik yaklaşımları eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmekte; okuyucuya yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda sorgulayıcı ve karşılaştırmalı bir düşünme zemini sunmaktadır. Alanın farklı alt başlıklarında çalışan akademisyenlerin katkılarıyla şekillenen bu kitap, kuram ile pratik, tarih ile güncel siyaset arasında anlamlı bağlantılar kurarak disiplinin kavramsal ve analitik zenginliğini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Eserin uluslararası akademik dolaşımını güçlendirmek amacıyla kitap iki dilli olarak hazırlanmıştır. Bölümler, önce Türkçe ardından İngilizce olarak sunulmakta; böylece hem Türkçe akademik literatüre kalıcı bir katkı sağlanması hem de uluslararası okuyucu kitlesine erişim hedeflenmektedir. Bu yaklaşımın, farklı akademik gelenekler arasında bir köprü kurarak Uluslararası İlişkiler alanında ortak bir tartışma zemini oluşturacağına inanıyoruz.

Katkılarıyla bu çalışmayı mümkün kılan tüm yazarlara ve emeği geçenlere teşekkür eder; kitabın araştırmacılar, öğrenciler ve alana ilgi duyan tüm okurlar için eleştirel düşünceyi besleyen, yol gösterici bir başvuru kaynağı olmasını temenni ederiz.

Saygılarımla,

Editor

Cemal YORGANCIOğLU

Yrd. Do. Dr. Kıbrıs Aydın Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

PREFACE

Dear Reader,

International Relations, as a discipline, is increasingly required to engage with a rapidly transforming and ever more complex global political landscape. Beyond the analysis of interstate relations alone, contemporary scholarship must address multilayered processes encompassing security, economy, identity, ideology, law, and the environment. In this context, the field emerges as a dynamic intellectual space in which historical experience, theoretical inquiry, and current political developments are examined in close interaction. This edited volume aims to explore this multidimensional structure through a coherent and integrative perspective.

The chapters collected in this book examine the transformation of international politics through historical and comparative case studies, grounded in core theoretical debates on modern state formation, order, and power relations. Ranging from Meiji-era Japanese foreign policy to the Yugoslav experience, from postcolonial development and intervention practices in Africa to relations between the European Union and the Arab world, the volume offers a broad analytical framework for understanding state capacity, regional hierarchies, and global order. These historical and regional analyses are further connected to contemporary challenges such as terrorism and global security, while also engaging with theoretical reflections on nationalism, identity, and the sociological foundations of international politics.

By critically reassessing established approaches within the International Relations literature, this volume seeks to provide readers with an analytical framework that is not only descriptive but also comparative and reflective. Shaped by contributions from scholars working across diverse subfields, the book aims to make visible the conceptual and analytical richness of the discipline by establishing meaningful linkages between theory and practice, history and contemporary politics.

In order to enhance the book's international academic reach, the volume has been prepared in a bilingual format. Each chapter is presented first in Turkish and subsequently in English, with the aim of contributing to the Turkish academic literature while simultaneously engaging a wider international readership. We believe that this approach will help foster dialogue across different scholarly traditions and contribute to the development of a shared analytical ground within the field of International Relations.

We would like to express our sincere gratitude to all contributors whose work made this volume possible. We hope that this book will serve as a valuable reference for researchers, students, and all readers interested in critically engaging with international politics.

Yours sincerely,

Editor

Cemal YORGANCIOĞLU

Assit. Prof. Dr., Cyprus Aydın University, Faculty of
Humanities and Social Sciences, Department of International
Relations

İÇİNDEKİLER

EŞİTSİZ ANTLAŞMALARDAN BÖLGESEL HEGEMONYAYA: MEİJİ DÖNEMİ JAPONYA DIŞ POLİTİKASI	1

HASAN FATİH SEVAL

YUGOSLAVYA DENEYİ: KURULUŞU, YÜKSELİŞİ VE DAĞILMA SÜRECİNDEN ÇIKARILABİLECEK DERSLER ..	30

REJHAN RAHMAN

SÖMÜRGEÇİLİKTE GÜNÜMÜZE AFRİKA'DA KALKINMA, MÜDAHALE VE ULUSLARARASI STK'LARIN ROLÜ	69

ALİ BEKTAŞ ÇİFTÇİ, NESRİN DEMİR

AVRUPA BİRLİĞİ-ARAP COĞRAFYASI İLİŞKİLERİNİN EVİRİMİ: AVRUPA-ARAP DİYALOĞU'NDAN AVRUPA BİRLİĞİ-ARAP BİRLİĞİ ZİRVESİ'NE	90

HASAN FATİH SEVAL

TERÖRİZM TEHDİDİ VE KÜRESEL GÜVENLİK: TEMEL NEDENLER, YANLIŞ ALGILAR VE İNSANİ BEDELLER ...	114

RAMAZAN İZOL

KÜRESEL KRİZLERİN ULUSAL KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ: GÖÇ, İKLİM VE GÜVENLİK EKSENİNDE STRATEJİK KAPASİTE VE POLİTİKA TRANSFERİ	122

Demet DÖNMEZ

BUILDING THE NATION, ESTABLISHING ORDER: THE SOCIOLOGY OF NATIONALISM AND INTERNATIONAL POLITICS	134

CEMAL YORGANCIOĞLU

BÖLÜM 1

EŞİTSİZ ANTLAŞMALARDAN BÖLGESEL HEGEMONYAYA: MEİJİ DÖNEMİ JAPONYA DIŞ POLİTİKASI

HASAN FATİH SEVAL¹

Giriş

19. yüzyılın başlarında Japonya'nın Batı ile teması, yılda ortalama bir Felemenk gemisi ile sınırlıydı. Flemenkler, sadece Nagasaki'de etrafı dikenli tellerle çevrili bir limana ayak basabiliyordu. Japonya, Avrupa'ya çok uzak olması, Japonya'nın Avrupa ile ciddi bir ticarete giremeyecek kadar fakir sanılması ve Avrupa'nın Japonya'dan talep edeceği herhangi bir yerel ürün olmaması gibi sebeplerle, Avrupa'nın önde gelen güçleri Japonya'nın tecrit politikasından şikayetçi değildi. Ancak yeni yükselen iki modern güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya, Pasifik'teki çıkarlarından dolayı Japonya ile ilişkileri başlatmak istiyordu. Ruslar 18. ve 19. yüzyıllarda bu konuda muvaffak olamadı. ABD'nin yaklaşımı biraz daha farklı oldu. Yelkenli gemilerin karaya vurma olayı sıkça görülebildiği için, ABD yönetimi Japon adalarında olası bir kazada gemicilerin göreceği

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-4609-8819

muamelenin nasıl olacağını bilmek istiyordu. Buharlı gemiler yaygınlaştıkça da stratejik noktalarda kömür istasyonları gerekmeğe başladı. Kısacası, Pasifik'in iki tarafında etkinliğini artırmak isteyen ABD için Japonya konumu itibarıyla önem arz ediyordu. Bu öneme paralel olarak, Japonya'yı görüşmelere başlamak üzere "teşvik" etmek ve Amerikan taleplerini yazılı bir şekilde iletmek amacıyla Amiral Mathew Calbraith Perry, Temmuz 1853'te Japon kıyılarında korkutucu bir donanmayla günümüz Tokyo Körfezi'ne ulaştı. Perry, gelecek bahar daha büyük bir filo ile cevaplarını almak için geleceği sözünü vererek ayrıldı. Çin'in Afyon Savaşları'nda nasıl yenildiğini bilen Japonlar, Amerikan taleplerini değerlendirdikten sonra Perry'nin Şubat 1854'teki ikinci ziyaretinde ABD ile bir antlaşma (Kanagawa Sözleşmesi) imzaladılar (Holcombe, 2016: 253-255). Bu tarih, sadece Japonya siyasî tarihi için değil, dünya siyasî tarihi için önemli kırılma noktalarından biri olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısı, Japonya tarihinde siyasî, toplumsal ve ekonomik bakımdan köklü dönüşümlerin yaşandığı istisnai bir döneme işaret etmektedir. Tokugawa Şogunluğu döneminin dışa kapalı, feodal ve adem-i merkeziyetçi yapısı, yerini modern devlet kurumlarına sahip, uluslararası sistemle bütünleşmiş, sanayileşme yolunda ilerleyen bir ülkeye bırakmıştır. Bu dönüşümün başlangıç noktası olan Meiji Restorasyonu, yalnızca bir iktidar değişimi değil, devletin yeniden örgütlenmesini, toplumsal yapının dönüştürülmesini ve Japonya'nın dünya siyasetindeki konumunu köklü biçimde değişmesini sağlayan çok boyutlu bir reform sürecidir. Restorasyonun temel motivasyonları, hem içeride Şogunluğun çözülmekte olan siyasî yapısına verilen tepkiyi hem de dışarıda Batı emperyalizminin oluşturduğu tehditleri bertaraf etme kararlılığını bir araya getirmiştir.

Bu çalışmanın odağı, Meiji dönemini tüm boyutlarıyla ele almak değil, söz konusu reform dalgasının dış politikaya ilişkin boyutlarını sistematik biçimde incelemektir. Meiji

modernleşmesinin ekonomi, eğitim, hukuk, teknoloji, toplumsal yapı veya kültür gibi çok sayıda alanı kapsadığı bilinmekle birlikte, bu çalışmanın temel amacı, Japonya dış politikasının bu dönemde geçirdiği dönüşümü analitik bir çerçevede tahlil etmektir. Bu bağlamda çalışma, Meiji dönemi dış politikasının şekillenmesinde belirleyici olan hukukî, kurumsal ve askerî unsurları değerlendirmekte, Japonya'nın uluslararası sistemde edilgen bir konumdan büyük güç statüsüne geçişinin zeminini oluşturan dönüşümleri incelemektedir.

Meiji döneminde Batılılaşma ve modernleşme çabalarının en mühim alanlarından biri, Japonya'nın uluslararası arenada “eşit devlet” statüsünü elde etmeyi amaçlayan dış politika yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, diplomatik kurumların inşasını, Batı merkezli uluslararası hukuka uyum arayışını, egemenlik kayıplarına yol açan eşitsiz antlaşmaların tasfiyesini ve Batı'nın siyasal ve askerî modellerinin adaptasyonunu içermektedir. Bu kapsamda çalışma, Meiji dönemi dış politikasını üç temel sacayağı üzerinden incelemektedir: hukukî, kurumsal ve askerî dönüşümler. İlk olarak, devletin yeniden yapılandırılması aşamasında modern diplomasinin kurumsallaşma süreci ve Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluşu ele alınacaktır. İkinci olarak, Japonya'nın ulusal egemenliğini zedeleyen ve Japonlar tarafından bir aşağılanma kaynağı olarak görülen eşitsiz antlaşmaların kaldırılması için yürütülen hukuki reformlar ve diplomatik mücadeleler analiz edilecektir. Son olarak ise, Fukoku Kyōhei (zengin ülke, güçlü ordu) mottosu doğrultusunda gerçekleştirilen askeri reformlar ve sert güç unsurlarının Japonya'ya uluslararası statü kazandırmadaki rolü tartışılacaktır. Bu yapısal analiz, Japonya'nın Batı merkezli uluslararası sisteme dahil olma ve bu sistemin kurallarını kendi lehine çevirme başarısını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, Meiji dönemi dış politikasının dönüştürücü niteliğini daha iyi kavrayabilmek için,

öncelikle Meiji Restorasyonu'nun temel dinamiklerinin ana hatlarıyla ele alınması gerekmektedir.

Meiji Restorasyonu

Meiji Restorasyonu, Japonya siyasi tarihinde bir kırılma noktası olmasının ötesinde, modern Japonya'nın oluşumundaki en hayati olay olarak kabul edilmektedir (Togo, 2010: 1). Restorasyon, yarım asırdan kısa bir süre içinde, Japonya'yı feodal ve izole bir ada devletinden modern kurumlara sahip bir sömürgeci güce dönüştüren hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci olmuştur (Huffman, 2021; Seval, 2017: 104).

Meiji dönemini başlatan samuray ayaklanmasına giden süreçte yönetime karşı giderek yükselen hoşnutsuzluk mevcuttu. Bu hoşnutsuzluğun hem içsel hem de dışsal sebepleri vardı. İçeride biriken yapısal sorunlara çözüm bulmakta zorlanıyordu. Feodal sistemdeki gerilimler, mali yükler, samuray sınıfının ekonomik olarak düşüşü ve buna bağlı bazı ideolojilerin tepkilerin gelişmesi (Segal, 2015: 2; Huffman, 2021), madalyonun sadece bir tarafıydı. Madalyonun diğer tarafında ise Batı emperyalizmi ile yüzleşmenin etkileri vardı. Japonya'nın 2 asırdan fazla bir süredir uyguladığı izolasyon politikasının (Sakoku) Batılı güçler tarafından zorla sona erdirilmesi ve egemenliğini zedeleyen eşitsiz antlaşmaların dayatılması, Şogunluğun yetersizliğinin bir işareti olarak algılanıyordu (Segal, 2015: 2). İzolasyon politikasının bir sonucu olarak dışarıdaki (özellikle Avrupa'daki) gelişmelerden uzak kalan Japonya, Batı'nın ilerleyen askeri gücü karşısında zayıf ve yetersiz kalmıştı. 1853'te Komodor Matthew Perry komutasındaki Amerikan "Kara Gemileri"nin gelişi, Şogunluğu Japon limanlarını Batı ticaretine açmaya zorladı (Rabson, 2016: 1). Bu zorlamalarla Şogunluk, Batılı güçlerle eşit olmayan antlaşmalar imzalamak durumunda kaldı. Bu antlaşmalarla gümrük gelirlerini sınırlaması ve Japonya'daki yabancı vatandaşların Japon yargısından muaf

tutularak kendi ülkelerinin yasalarına tabi olmaları, Japonya'nın egemenliğine ağır darbeler vurduğu için aşağılayıcı olarak görülüyordu (Segal, 2015: 2). Bu antlaşmalar, Tokugawa yönetiminin beceriksizliğinin açık bir işareti olarak algılandı. Şogunluğun yabancılara karşı koyamaması, Sonnō Jōi (İmparatora saygı duy, barbarları kov) sloganıyla birleşen bir milliyetçi ideolojiyi tetikledi (Caiger ve Mason, 1992: 217). İçerideki istikrarsızlık ve hoşnutsuzluk Batı'nın yayılmacı hareketlerinin etkileriyle birleşince, Japonya'nın Meiji Restorasyonu'na giden yolculuğu başlamış oldu.

Bir grup samurayın 1868'de gerçekleştirdiği siyasî devrim, Tokugawa Şogunluğu'nun sonunu getirmişti. Bu reformist samuraylar, çok geçmeden, İmparator Meiji'nin otoritesi altında birleşti (Webb, 1995: 20). Boshin Savaşı'nda eski düzen yanlıları ile girilen mücadele de kazanılmış (Turnbull, 2011), böylelikle, 1912'de imparatorun ölümüne kadar sürecek Meiji dönemi başlamıştır.

Meiji dönemi, Japon siyasi sisteminin temelini kökten değiştirmiştir. En büyük etkisi, feodal bir sistemden merkezi devlete geçişi gerçekleştirmiş olmasıdır. En başta, yönetim anlayışını değiştirmiştir. Şogunluk (İng. Shogunate) terimi “askerî yönetim” anlamına gelmektedir (Britannica, t.y.; Cambridge Dictionary, t.y.b). 1868'deki siyasî devrim, askerî yönetimi sonlandırıp ülkenin kontrolünü imparatora geri vermiştir². Bu, merkeziyetçi bir yönetimin geri tesis edilmesinin ilk adımıydı. Önceden daimyoların yönettiği yarı bağımsız feodal beylikler (hanlar), 1871 yılına gelindiğinde lağvedilmiş ve yerlerine bir merkezi devletin idari bölgeleri olan modern eyaletler kurulmuştur. Bu eylem, Meiji

---

² İmparator Meiji (asıl adı Mutsuhito), babasının ölümü üzerine 1867 yılında tahta çıktı. İç karışıklıkların ayyuka çıktığı o dönemde İmparatorluk başkent Kyoto'da iken, ülke fiilen Edo'da Tokugawa Şogunluğu tarafından idare edilmekteydi. İmparator Meiji, daha sonra, yeni dönemi simgelemek üzere başkenti Kyoto'dan Edo'ya taşıyacak ve bu şehre Tokyo adını verecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Meyer, 2014).

hükümetinin tüm ülke üzerinde kontrol sağlamasına yol açmıştır. Ayrıca, feodal sınıf ayrıcalıkları kaldırılmış ve samurai sınıfının özel statüsüne son verilmiştir (Meyer, 2014: 144-145). Bunlarla birlikte, modern bir devletin olmazsa olmaz bir özelliği olarak görülen anayasal sistem arayışına girilmiştir. Bu süreç, 1889'da Japonya İmparatorluk Anayasası'nın ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Anayasa, egemenliği İmparator'a vermiş, ancak aynı zamanda sınırlı bir oy hakkıyla seçilen bir yasama organı olan Diyet'i kurmuştur (Huffman, 2021; National Diet Library, t.y.).

Meiji döneminin Japonya siyasi tarihi için bir başka büyük etkisi, ulusal kimliğin ve modernleşme ideolojisinin oluşumundadır. Batılıların emperyal politikaları hem ulusal kimliğin hem de modernleşme ideolojisinin oluşmasını kolaylaştıran unsurlardan olmuştur. Restorasyon öncesindeki Sonnō Jōi (İmparatora saygı duy, barbarları kov) sloganı, Batı'nın ilerlemiş askeri gücünün tanınmasıyla yerini Fukoku Kyōhei (zengin ülke, güçlü ordu) sloganına bırakmıştır (Togo, 2010: 3). Zorunlu ilköğretim ve zorunlu askerlik, farklı bölgelerden ve geçmişlerden gelen insanlar arasında ortak bir kimlik duygusu yaratmaya yardımcı olmuştur (Huffman, 2021). Liderler, zayıflığın işgale yol açabileceği korkusuyla Batı modellerini büyük bir gayretle incelemişlerdir. Iwakura Misyonu gibi diplomatik geziler düzenlenmiş, hükümet sistemleri, endüstriyel tesisler ve hukukî kurumlar incelenmiştir (Seval, 2017). Batıyı bir model olarak alma o kadar ileri safhadaydı ki, Çin yazısını bırakıp Batı tarzı bir alfabeye geçme fikri dahi gündeme gelmiştir. Hatta bir bakan, ulusal dil olarak Japonca yerine İngilizceye geçmeyi bile önermiştir (Keene, 1971: 169-172).

Japonya'nın siyasî yapısındaki modernleşme, ekonomik ve toplumsal alanlarda karşılık bulmuştu. Sanayinin gelişmesi, Japonya'nın hızlı yükselişinin altyapısını oluşturdu. Kırsal yaşam geleneksel hatlarıyla devam etse de şehirleşme arttı. Bir müddet sonra, ülkeyi güçlendirme faaliyetleri yayılcılık gibi emperyal

eylemler şeklinde de görölmeye başlandı. Japonya, önce Çin ardından Rusya'ya karşı giriştiği savaşlar neticesinde etki alanını geliştirdi. Meiji döneminin son yıllarına girilirken, eşitsiz antlaşmaların tamamına son verilmişti (Meyer, 2014: 157-167).

Meiji döneminin önceki döneme kıyasla fark yarattığı alanların başında dış politika gelmekteydi. Japonya bu dönemde uluslararası sistemde eşit devlet statüsü kazanmak ve Batı karşısındaki kırılganlığını gidermek amacıyla hem dış politikasını köklü biçimde yeniden tanımladı hem de dış politika araçlarını etkin bir şekilde kullandı. Bu nedenle Meiji reformlarının diplomatik kurumsallaşmaya, uluslararası hukuk anlayışına ve askerî kapasiteye yansımalarını incelemek, dönemin modernleşme anlayışını bütünüyle kavrayabilmek için kritik önemdedir.

Meiji Restorasyonu'nun Dış Politikaya Yansımaları

Meiji döneminin en belirgin siyasi sonucu, Japonya'nın uluslararası alanda edilgen bir devletten emperyal bir güce evrilmesi olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında Batı'nın zorlamasıyla izolasyon politikasını terk etmek ve eşitsiz antlaşmalar imzalamak zorunda kalan Japonya, kırk yıl gibi bir süre zarfında eşitsiz antlaşmaları kaldırmış, askerî gücünü tesis etmiş, modernleşme konusunda önemli gelişmeler kaydetmiş ve uluslararası arenada saygın ve etkin bir konuma ulaşmıştır. Bu konuma ulaşmasının temelleri, devletin hem hukukî hem siyasî hem iktisadî hem de askerî alanlarda kendisini ileriye taşımasına dayanmaktadır. Meiji döneminde Japonya, dış politikasını, uluslararası tanınırlığını ve statüsünü şekillendiren bu alanların tamamında kısa sürede önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.

Diplomatik Kurumsallaşma

Meiji döneminde Japonya'nın Batılı güçlerin dayattığı eşitsiz antlaşmaların utancını aşmak, uluslararası arenada eşit ülke statüsü kazanmak ve bağımsızlığını güvence altına almak amacıyla

yürüttüğü kapsamlı modernleşme çabalarının kritik bir parçası, devletin yeniden inşası olmuştur. Bu sürecin bir boyutu, diplomatik kurumların hızla tesis edilmesi ve Batı'nın uluslararası sisteminin kurallarının öğrenilmesi olmuştur.

Bu çerçevede atılan ilk kurumsal adımlar, dış ilişkileri merkezileştirmek ve yönetmek konusunda atılmıştır. Meiji döneminin ilk günlerinde yeni yönetim vakit kaybetmeden yabancılarla ve yabancı misyonlarla ilişkileri yürütmek ve düzenlemek üzere bir organ oluşturmuş, bu organ daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na (Gaimushō) dönüşmüştür (Akami, 2018: 3). Parlamenter demokrasinin kurumları olan Meiji Anayasası ve Meclis'in (1889) kurulmasından çok önce oluşturulan Gaimushō, yeni yönetimin dış ilişkilere verdiği önemi göstermektedir.

Bakanlığın erken dönemdeki görevleri arasında, yabancılarla Japonlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, yabancı devletlerle etkileşimler, ticaret müzakereleri, yurt dışındaki Japon vatandaşlarının güvenliğinin sağlanması ve toprak sınırlarının belirlenmesi yer alıyordu. Bakanlık, 1871'de önce Çin Dili Enstitüsü ardından Avrupa Dilleri Enstitüsü kurmuş; uluslararası tanınırlık çabalarının bir göstergesi olarak, 1870'lerin ortalarına kadar Paris, Washington, Londra, Berlin, Roma, Viyana, St. Petersburg ve Pekin gibi başkentlerde elçiliklerini kurmuştur. Bakanlığın kurduğu dil enstitüleri ve temsilciliklerini açtığı yerler, erken Meiji döneminde Japonya'nın diplomatik önceliklerini göstermesi bakımından önemlidir (Akami, 2018: 5).

1889 tarihli Meiji Anayasası, Gaimushō'nun kuruluşundan itibaren yirmi yıl boyunca şekillenen diplomatik teamülleri anayasal güvence altına almıştır. Bu çerçevede, dış politika karar alma sürecinde iki temel ilke öne çıkmıştır: Dışişleri Bakanı'nın, başbakan ve Meclis'i baypas ederek doğrudan imparatora danışabilmesi ve savaş ilanı ile antlaşma akdetme yetkisinin Dışişleri Bakanlığı yerine imparatora ait olması. Meiji yönetiminin

başlangıcından itibaren bu yetkiler Dışışleri Bakanlığı'na hiçbir zaman tam anlamıyla devredilmemiş; önce Devlet Büyük Konseyi başkanı olan büyük vezirde toplanmış, ardından aşamalı olarak imparatora aktarılmıştır. Bu yetki devri, imparatorun başkomutan olarak tanımlanmasıyla birlikte anayasal bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte, “diplomatik yetki”nin kabineye veya dışışleri bakanına verilmemesi, imparatora mutlak güç tanımaktan ziyade, oligarşik elitin Meclis ve halk iradesi üzerindeki denetimini sürdürme amacını yansıtmaktadır. Nitekim anayasanın mimarların biri olan Ito Hirobumi, Meiji Anayasası üzerine yaptığı değerlendirmede, diplomatik yetkinin imparatora ait olmasını, ulusal birliğin sembolik temsilcisi olarak imparatorun savaş ve barış gibi hayatî konularda hızlı karar alabilme kapasitesiyle gerekçelendirmiştir; ancak bu düzenlemenin fiilen oligarşinin parlamenter denetimden bağımsız biçimde dış politika kararları almasına imkân sağladığını da kabul etmiştir (Akami, 2018: 4-5). Kısaca Meiji Anayasası, dış politika ve savaş yetkilerini imparatora atfeden bir çerçeve sunarak, fiilen oligarşik elitin parlamenter denetimden bağımsız biçimde siyasal gücü elinde tutmasını sağlamıştır. İmparator, karar alma süreçlerinde büyük ölçüde sembolik ve meşrulaştırıcı bir rol üstlenirken, modern anayasal görünümüne rağmen Meiji dönemi siyasal düzeni, demokratik temsil ve hesap verebilirlik açısından sınırlı kalmıştır.

Meiji yönetimi, ülkenin bağımsızlığını ve güvenliğini korumak için, diplomasinin yanı sıra sert güç unsurlarının da öneminin farkındaydı. Bu çerçevede, ilk günlerinden itibaren Batı askerî gücünün ardındaki teknolojik, bilimsel, kurumsal ve yapısal faktörleri de keşfetmek niyetindeydi. Bu, en açık şekilde Meiji liderlerinin 6 Nisan 1868'de yayımladıkları Yemin Bildirisi'nde görülmektedir. Yemin Bildirisi'nin 5. maddesinde "İmparatorluk yönetiminin temellerini güçlendirmek için dünyanın her yanında bilgi arayışına girişileceği" ifade edilmektedir (Hane, 2021: 108).

Bu bilgi arayışının bir boyutu, diplomatik bir misyon aracılığıyla gerçekleştirildi: Iwakura Heyeti.

Iwakura Tomomi başkanlığında oluşturulan Iwakura Heyeti, 4 bakanın yanı sıra çok sayıda üst düzey yönetici, bilim insanı ve öğrencinin yer aldığı, 100'ü aşkın katılımcıdan oluşan kapsamlı bir delegasyondur. Heyet, Aralık 1871'de başlayan ve 632 gün süren seyahati boyunca ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda'nın da aralarında bulunduğu 12 ülkeyi ziyaret etmiş; Amerika ve Avrupa'daki pek çok büyük kentte diplomatik temaslarda bulunmuştur. Ziyaretler sırasında kamu kurumları, fabrikalar, okullar, askerî tesisler, tersaneler, hapishaneler ve müzeler gibi çok sayıda yapıyı yerinde inceleyerek Batı toplumlarının işleyişine dair ayrıntılı gözlemler yapılmıştır. Heyetin başlıca görevi, yeni Meiji yönetiminin Batı'da tanınmasını sağlamak, Batılı devletlerle imzalanmış eşitsiz antlaşmaların yeniden müzakere edilmesine yönelik imkânları araştırmak ve Batı'nın siyasal, ekonomik, ticarî ve teknolojik başarılarını değerlendirerek Japonya için uygun bir modernleşme modeli geliştirmektir. Bu kapsamda heyet, gerçekçi bir yaklaşımla pratik bilgi toplamaya odaklanmıştır. Ayrıca, yaşları 6 ile 16 arasında değişen, beşi kız olmak üzere 42 öğrenci ABD ve Avrupa ülkelerinde eğitim almak üzere bırakılmış; bu öğrencilerin ilerleyen yıllarda Japonya'ya dönerek ülkenin gelişimine katkılar sunması hedeflenmiştir (Seval, 2017: 104-106).

Iwakura Heyeti, eşitsiz antlaşmaların revizyonu hususunda başarıya ulaşmasa da bu konuda neler yapılması gerektiğini öğrenmiştir. Misyon, Japonya'nın uluslararası saygı kazanması ve eşit kabul edilmesi için neler yapması gerektiğine dair ilk elden bilgiler edinmiştir. Örneğin, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville, ülke dışı yargı yetkisi hakkının kaldırılması için Japonya'nın hukukî düzenlemelerle Batı hukukuna tam bir uyum sağlaması gerektiğini açıkça dile getirmiştir (BA Notes, 2023). Heyetin 632 gün süren görevinin sonunda ulaştığı temel sonuç, Japonya'nın ziyaret edilen

Batılı devletlerle eşit bir konuma gelebilmesi için kapsamlı bir biçimde güçlenmesi gerektiği yönündedir. Bu çerçevede güçlü bir devlet olmanın başat unsuru askerî kapasite olarak görülmekle birlikte, askerî gücün ancak sağlam bir siyasal yapılanma ve istikrarlı bir ekonomik temel üzerine inşa edildiğinde anlam kazanabileceği vurgulanmıştır. Nitekim 1870’li yıllardan itibaren Japon modernleşme sürecinin mottosu, “zengin ülke, güçlü ordu” anlamına gelen Fukoku Kyōhei sloganı olmuştur (Togo, 2010: 2-3).

Iwakura Heyeti’nin ulaştığı çıkarımlar ve Batılı devletlerin talepleri doğrultusunda, Japonya kapsamlı reformlara girdi. Modernleşme, Batılılaşma ile eş anlamlı görülüyordu. Ancak modernleşme, yalnızca şekilsel değil, yapısal olarak da benimsenmeliydi. Modernleşme konusunda başarıya ulaşmanın yolunun uluslararası hukuka ve Batı standartlarına uyumdan geçtiği anlaşılmıştı. Japon yetkililer, uluslararası hukuk bilimi ve pratiği kazanmak için çalışmış, imparatorluk üniversitesinde uluslararası hukuku zorunlu ders haline getirmişti. Modernleşme, doğal olarak şekilsel yenilikleri de getirmişti. Japon diplomatlar, eskiden kimono giyer ve samuray kılıcı kuşanırken, artık Batılı bürokratlar gibi Avrupa tarzı takım elbise giymeye başlamışlardı. İmparator Meiji de askerî üniformalar giyme, nişanlar ve madalyalar takma gibi yeni alışkanlıklarla modernleşme/Batılılaşma modasına uyum sağlamıştı (Segal, 2015; Hellyer & Fuess, 2020: 247).

Meiji dönemi Japonya’ında değişen tek şey hukuk sistemi ya da kıyafetler değildi. Bu dönem öylesine köklü bir değişim ve dönüşüm devriydi ki diplomasi teriminin Japonca karşılığı bile zaman içinde değişikliğe uğramıştı. Şogunluktan Meiji dönemine geçiş dönemi olan 1860’lı yıllarda İngilizce “diplomacy” kelimesi, Japoncaya “shisetsu” (elçinin işini yapma sanatı) olarak çevriliyordu. 1870’lerde “kōsai hō” (ilişkiler sanatı) terimi öne çıktı. 1880’lerin sonlarına doğru ise gaikō terimi yerleşti. “Diplomasi, dış politika, dış ilişkiler” anlamına gelen bu kelimeye, Batı’nın

davranışlarından esinlenerek "entrika" veya "manevra yapma" anlamları da yüklendi (Morita, 2019: 126). Bu yan anlamlar, Japonların Batı diplomasisiyle ilgili algıları hakkında ipucu vermektedir.

Özetle Meiji dönemi, Japonya'nın uluslararası sistemde eşit bir aktör olma hedefi doğrultusunda diplomatik kurumlarını hızla inşa ettiği, Batı'nın hukukî ve siyasî normlarını öğrenerek içselleştirmeye yöneldiği ve bu süreci merkezî bir devlet yapılanmasıyla desteklediği bir dönem olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın erken kuruluşu, diplomatik teamüllerin anayasal çerçeveye kavuşturulması ve Iwakura Heyeti aracılığıyla yürütülen sistematik bilgi edinme çabaları, Japon modernleşmesinin diplomasi eksenli boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu kurumsal ve zihinsel dönüşüm, Japonya'nın Batılı devletler nezdinde eşit statü kazanması için tek başına yeterli olmamış; özellikle eşitsiz antlaşmalar, Japon egemenliğinin önündeki en somut engel olarak varlığını sürdürmüştür. Meiji dönemi dış politikası, yaşadığı dönüşüm sürecinde ulusal egemenliğin önündeki en büyük engel olan eşitsiz antlaşmaları kaldırmak üzere kararlı bir mücadele içine de girmiştir.

Eşitsiz Antlaşmaların Kaldırılması

Meiji Restorasyonu'na giden sürecin en önemli sebeplerinden biri, Batılı güçler karşısında Japonya'nın ne kadar yetersiz kaldığının fark edilmesi olmuştur. Bu farkındalık, imzalanmak zorunda kalınan eşitsiz antlaşmalarla vücut bulmuştur. Japonya'nın yaklaşık iki buçuk asırlık izolasyon politikasını terk etmek ve bu eşitsiz antlaşmaları imzalamak durumunda kalması, Japon halkı ve yöneticileri tarafından aşağılayıcı gelişmeler olarak görülmüştür (Huffman, 2021). Bu aşağılanma, daha önce de ifade edildiği üzere, 1868'deki devrimi tetikleyen unsurların başında gelmektedir. Dolayısıyla, Meiji dönemi diplomasisinin

önceliklerinden biri, Batılı güçlerle yapılan eşitsiz antlaşmaların gözden geçirilmesi olmuştur.

Meiji yönetimine, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hollanda, Rusya, İngiltere, Fransa, Portekiz, Prusya, İsviçre, Belçika, İtalya ve Danimarka ile imzalanan antlaşmalar Şogunluk yönetiminden miras kalmıştı. 1854-1867 yılları arasında imzalanan bu antlaşmalar, eşitlik ilkesine uymuyordu. Bu antlaşmaların yanı sıra, Meiji yönetiminin ilk yıllarında da Batılı ülkelerle eşitlik ilkesine uymayan bazı antlaşmalar imzalanmıştı. Yeni yönetime karşı kısmî kalkışmalar ve Boshin Savaşı (1868-1869) sürerken İsveç, Norveç, İspanya, Kuzey Almanya Federasyonu ve Avusturya-Macaristan ile de benzer eşitsiz antlaşmalar imzalanmak durumunda kalınmıştı. Bu eşitsiz antlaşmaların tümü, Japonya'nın egemenliğine ve ekonomisine zarar veren üç ortak madde içeriyordu: antlaşma ülkelerine karşılıklı olmayan "en çok kayırılan ülke" muamelesi; antlaşma ülkelerine ülke dışı yargı yetkisi hakkı (genişletilmiş diplomatik dokunulmazlık); ve Japonya'yı gümrük vergisi oranlarını belirleme veya revize etme hakkından mahrum bırakma. Meiji liderleri, yönetimdeki ilk yıllarında kendileri de benzer antlaşmalara imza atmak zorunda kalmış olmakla birlikte, Japonya'nın saygınlığı ve ekonomik çıkarları adına bu maddelerin yürürlükten kaldırılması gerektiğini biliyorlardı (Akami, 2018: 5).

Çalışma kapsamında tüm bu eşitsiz antlaşmaların tek tek incelenmesi olanaksız olsa da özellikle ilk antlaşmaya bakmak, diğerleri hakkında fikir verecektir. ABD ile Japonya arasında imzalanan ve yaygın olarak Kanagawa Sözleşmesi olarak bilinen 1854 tarihli Barış ve Dostluk Antlaşması (The World and Japan Database, t.y.), Japonya ile Batılı ülkeler arasında imzalanan ilk eşitsiz antlaşma olması bakımından önemlidir. Japonya'nın izolasyonist sakoku politikasına resmen son vermiş ve Batı merkezli uluslararası sisteme girişini başlatmıştır. Shimoda ve Hakodate limanlarını Amerikan gemilerine açarak Tokugawa Şogunluğunun

yabancılarla teması engelleyen politikasını baltalamıştır. En çok kayırılan ülke maddesi, ABD'nin Japonya tarafından daha sonra diğer güçlere tanınan tüm ayrıcalıkları otomatik olarak kazanmasını garantiye almıştır. Antlaşma tam anlamıyla ticari ilişkiler kurmamış olsa da anlaşmanın "gelecekteki düzenlemeler" konusundaki muğlak hükmü sayesinde gelecekte daha derin bir ABD müdahalesi için yasal ve diplomatik altyapı oluşturmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, bir kısmı Tokugawa Şogunluğundan miras kalma bir kısmı da Meiji döneminin ilk yıllarında imzalanan eşitsiz anlaşmaların ortak özellikleri, Japonya'nın egemenliğini ciddi biçimde zayıflatan ve onu uluslararası sistemde yarı-sömürge konumuna iten hükümler içermesiydi. Yabancılar ayrıcalıklı bir yargı yetkisi tanınarak (diplomatik dokunulmazlığın genişletilmesi) Japon hukuk sistemi devre dışı bırakılıyor, sabit ve düşük gümrük tarifeleri dayatılarak ülkenin ekonomik özerkliği ve sanayileşme kapasitesi kısıtlanıyor, en çok gözetilen ulus ilkesiyle herhangi bir ülkeye verilen bir ayrıcalık tüm Batılı güçlere otomatik olarak tanınıyordu. Japonya'nın karşı karşıya kaldığı eşitsiz antlaşmaların kaldırılması süreci, uluslararası alanda eşit statü kazanmak için yürütülen kapsamlı reformlar, diplomatik çabalar ve askerî başarılarla gerçekleşmiştir.

Meiji yönetimi, antlaşmaları yeniden müzakere etmek ve Batı'nın yönetim, eğitim, sanayi ve hukuk kurumlarını gözlemlemek amacıyla Iwakura Tomomi başkanlığında Kuzey Amerika'ya ve Avrupa'ya bir diplomatik heyet göndermişti (Seval, 2017). Iwakura Heyeti olarak adlandırılan bu misyonun diplomatik hedefleri büyük ölçüde başarısız olmuştu. 1872 gibi erken bir tarihteki bu girişim, Japonya'nın henüz Batı güçlerini ikna etmek için yeteri kadar modernleşmediğini göstermişti (Meyer, 2014: 168). Batılı güçler antlaşma revizyonunun, Japonya'nın önce hukuk ve siyasî sistemlerini modernize ederek "medenileştiğini" kanıtlamasına bağlı

olduğunu açıkça belirtmişti (Segal, 2015). Heyetin dönüşünün ardından Japonya, "medenileşme" amacıyla kapsamlı hukukî reformlara girişti. 1880'de büyük ölçüde Fransız modeline dayanan yeni bir ceza kanunu kabul edildi, bunu 1882'de bir ceza muhakemeleri usulü kanunu izledi. 1889'da Meiji Anayasası ilan edildi ve 1891'de medeni kanunun hazırlanması, Japonya'nın modern hukuk çerçevelerine olan bağlılığını gösterdi (BA Notes, 2023).

Japonlar, “medenileşme” yolunda sadece iç hukukun değil, uluslararası hukukun da önemini farkındaydı. Meiji yönetimi, eşitsiz antlaşmalarla dâhil olduğu modern uluslararası sistemin aynı zamanda dönemin uluslararası hukuk anlayışıyla şekillendiğini görerek, bu hukuk dalını anlamanın diplomatik başarı için elzem olduğunu çok geçmeden fark etti. Zaten Şogunluk hükümeti de benzer bir bilinçle 1862’de uluslararası hukuku incelemek üzere iki kişilik bir heyeti Hollanda’ya göndermiş ve bu heyet 1866’da Japonya’ya döndüğünde eğitime başlamıştı. Meiji yönetimi bu süreci geliştirerek uluslararası hukuku 1877’den itibaren Tokyo İmparatorluk Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde temel ders haline getirdi; burada yetişenler üst düzey memuriyetlerde önemli konumlara geldi. 1893’ten itibaren Dışişleri Bakanlığı’na giriş sınavında uluslararası hukuk, anayasa, idare hukuku ve ekonomi ile birlikte zorunlu dersler arasında yer aldı (Akami, 2018: 6).

Meiji yönetimi ve elitleri, çağın uluslararası hukukunun içerdiği çelişkilerin farkındaydı. Bu hukuk dalı, bir yandan uluslararası hiyerarşiyi meşrulaştırıyor ve büyük güçlerin konumunu koruyor, diğer yandan egemen devletlerin eşitliği ilkesini savunuyordu. Savaş ya da güç kullanımını yasaklamıyor, sömürgeleştirmeyi meşru görüyor, “medeni” ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüklerini korumak için güçlü ordular bulundurma hakkına sahip olduğunu kabul ediyordu. Aslında Meiji yönetimi, uluslararası hukukun taşıdığı bu çelişkileri en başından itibaren

görmüştü. Meiji döneminin hemen başlangıcında, 1868'in Ocak ayında, dış politikanın temel yönelimlerinin ilan edildiği açıklamada üç ana hedef öne çıkmıştı: Eşitsiz antlaşmaların düzeltilerek uluslararası hukuka uyum sağlanması, askerî kapasitenin güçlendirilmesi ve ülkenin uluslararası itibarının yükseltilmesi (Akami, 2018: 6).

Eşitsiz antlaşmaların revizyonu hususu, 1880'ler boyunca Japonya dış politikasının ve dış politika yapıcılarının en önemli gündemiydi. 1879-1887 yılları arasında dışişleri bakanlığı görevini yürüten Inoue Kaoru'nun girişimleri sonuçsuz kaldı. Akami'ye (2018: 7) göre, 1887-1892 yıllarında göreve gelen üç dışişleri bakanının istifalarının başlıca nedeni, antlaşmaların revizyonunu başaramamaları nedeniyle halktan (ve medyadan) gelen eleştirilerdi. Bu durum, eşitsiz antlaşmaların yalnızca yönetici elit için değil aynı zamanda Japon halkı için de önemli bir gündem olduğunu göstermektedir.

Eşitsiz antlaşmaların revizyonu konusunda Japonya adına ilk somut gelişme, Mutsu Munemitsu'nun dışişleri bakanlığı döneminde (1892-96) gerçekleşti. Mutsu Munemitsu, İngiltere'yi 1894'teki görüşmelerde ülke dışı yargı yetkisi hakkının (genişletilmiş diplomatik dokunulmazlık) kaldırılması konusunda ikna etti. 1899'da yürürlüğe girmek üzere İngiltere'yle varılan bu mutabakatın ardından diğer ülkeler de aynı yolu izledi. Bu gelişmenin, Japonya'nın ilk emperyal savaşı olan Çin-Japon Savaşı'nın arifesinde gerçekleşmiş olması önemli bir ipucu vermektedir. Bu başarının sebepleri arasında yalnızca dışişleri bakanı Mutsu Munemitsu'nun diplomatik müzakere becerisi (Perez, 1999: 144) veya Japon hukuk sisteminde gerçekleştirilen reformların Avrupalılar tarafından yeterli görülmesi (Kayaoğlu, 2010: 102) değil, aynı zamanda Meiji Japonya'sının kendisini dünya siyaseti sahnesinde askerî ve ekonomik bir güç olarak kabul ettirmesi de yatmaktadır (Akami, 2018: 7).

İngiltere ile imzalanan antlaşmanın revizyonuna benzer düzenlemeler, kısa süre içinde diğer devletlerle yapılan antlaşmalara da yansıtılmıştır. Bu sürecin temel belirleyicisi, ilk revizyonun dönemin uluslararası sisteminde en etkili güçlerden biri olan İngiltere ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. İngiltere ile varılan uzlaşma, diğer devletlerle yürütülen müzakerelerde önemli bir emsal teşkil etmiş ve süreci kolaylaştırıcı bir unsur hüviyeti görmüştür. Nitekim İngiltere ile yapılan düzenlemeyi müteakip diğer antlaşmalar da revize edilmiş; Japonya, 1899 yılında Avrupalı devletlere tanınan ülke dışı yargı yetkisi uygulamasından kurtulan ilk Asya ülkesi olmuştur (Meyer, 2014: 168). Eşitsiz antlaşmaların gümrük vergilerine ilişkin hükümlerinin revizyonu ise 1911 yılını bulmuştur. Bu çerçevede Meiji yönetiminin eşitsiz antlaşmaların yarattığı sınırlamalardan ve yüklerden tamamen kurtulması, kırk yılı aşkın bir zaman dilimi sonunda mümkün olabilmıştır (Togo, 2010: 4).

Askerî Reformlar ve Sert Güçle Statü Kazanma

Meiji Restorasyonu'nun dış politikaya yansımalarının önemli bir kısmı, Japonya'nın ulusal bağımsızlığını koruma, Batı sömürgeciliği tehdidine karşı askerî güce öncelik verme ve sert güç unsurunu kullanarak uluslararası alanda statü kazanma çabaları etrafında şekillenmiştir. Bu süreçte Fukoku Kyōhei (zengin ülke, güçlü ordu) mottosu dönüşümün temel düsturlarından birini oluşturmuş ve Japonya çok uzun olmayan bir süre zarfında feodal bir ada devletinden Asya'da egemen emperyal bir güce dönüşmüştür.

Bu dönüşüm sürecinde askerî alanda yapılan reformlar önemli yer tutmaktadır. Zorunlu askerlik uygulamasının hayata geçirilmesi, askerî reformların ilk ve en önemli adımı olarak öne çıkmaktadır. Meiji döneminde zorunlu askerlik uygulamasına geçiş, Japonya'nın modernleşme ve ulusal güvenliğini sağlama yolundaki en önemli ve tartışmalı reformlarından biriydi. Bu geçiş, hem feodal sistemi sona erdirmeye ve modern bir ulus-devlet kurma çabaları

konusunda hem de güçlü bir ordu vesilesiyle uluslararası saygınlık kazanma konusunda önemli bir mihenk taşıydı. 1873'te yürürlüğe giren bu sistem, tüm erkekleri askerlik yükümlülüğüne tabi kılarak samurayların askerî tekeli sona erdirdi ve merkezî hükümetin otoritesini pekiştirdi. Uygulama sürecinde halk ve samuray direnişi görülse de yeni ordunun Satsuma İsyanı'nı bastırması reformların meşruiyetini güçlendirdi. Zorunlu askerlik, Japonya'nın ulusal güvenliğini artırmış, toplumsal bütünleşmeyi sağlamış ve ülkenin Batılı güçlerle eşit statüye ulaşmasında kritik bir rol oynamıştır (Hane, 2021: 119; Huffman, 2021; Segal, 2015).

Meiji döneminin askerî modernizasyonu da, diğer pek çok alanda olduğu gibi, Batılı güçleri örnek alarak gerçekleştirilmiştir. Japonya, askerî reformları stratejik bir şekilde sınıflandırmış, Kara Ordusu için Prusya'yı ve Donanma için İngiltere'yi ana model olarak seçmiştir. Meiji yönetimi, Kara Ordusu'nu inşa ederken Batı'nın en başarılı askerî gücünü örnek alma eğilimiyle, önce Fransa ardından Prusya'ya (Almanya) doğru önemli bir model kayması yaşamıştır. Kara Ordusu'nun ilk organizasyonunda Fransız sistemi takip edilmiş (Kublin, 1949: 29) ancak Fransa'nın 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından 1870'lerin sonlarından itibaren Prusya modeline meyledilmiştir (Kublin, 1949: 41; Tonooka, 2024: 137). Yamagata Aritomo'nun liderliğinde yürütülen bu dönüşüm, disiplin, komuta-kontrol yapısı ve stratejik düşünüş bakımından Alman etkisini kurumsallaştırmıştır. 1883'te Ordu Kurmay Koleji'nin Prusya modeline göre yapılandırılması ve Jakob Meckel gibi Alman askerî uzmanların katkıları, subay eğitiminin pratik savaş teknikleri ve lojistiğe odaklanmasını sağlamıştır (Tonooka, 2024: 137). Kara Ordusu'nu güçlendiren önemli bir başka adım, 1878'de Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulmasıyla atılmıştır. Japonya Genelkurmayı, doğrudan imparatora karşı sorumlu ve Savaş Bakanlığı'ndan bağımsız olacak şekilde yapılandırılmıştı. Bu adım,

askerî karar alma süreçlerinde ordunun sivil siyasî gündemlerden uzak tutulmasına yardımcı olmuştur (Tonooka, 2024: 138).

Japon Donanması'nın modernleşme süreci ise dönemin küresel deniz üstünlüğüne sahip olan İngiltere modelinin benimsenmesine dayanmıştır. Donanmanın kuruluşunda İngiliz sistemi temel alınmış; bu doğrultuda 1869'da Tokyo'da İngiliz danışmanların görev yaptığı ve İngilizce eğitim veren bir denizcilik eğitim merkezi kurulmuştur (Meyer, 2014: 168). 1873'ten itibaren Japon donanmasının kurumsal ve operasyonel yapılanmasına yön veren otuz dört kişilik İngiliz misyonu, çağdaş deniz taktikleri, buharlı savaş gemileri gibi modern teknolojiler ve profesyonel denizcilik uygulamalarının transferinde belirleyici rol oynamıştır (Tonooka, 2024: 138). Japonya'nın henüz kendi savaş gemilerini inşa etme kapasitesine sahip olmaması nedeniyle 1875'te Britanya'dan zırhlı gemiler satın alınmıştı (Hane, 2021: 120). Bununla birlikte, donanma modernizasyonu konusunda Japonya'nın tek bir Batılı güce bağımlı kalmaktan kaçınarak farklı ülkelerdeki farklı yaklaşımları izleme esnekliğini gösterdiğini de eklemek gerekir. Örneğin, bazı donanma subayları en ileri deniz stratejilerini incelemek üzere ABD'ye gönderilmiştir. Japonya'nın en önemli deniz teorisyeni olacak olan Akiyama Saneyuki, ABD'de iki yıl geçirmiş, bu süre zarfında 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı'nda yabancı gözlemci olarak Amerikan deniz kuvvetlerine katılmış ve New York'ta Amerika'nın önde gelen deniz teorisyeni Alfred T. Mahan ile kişisel görüşme sağlamıştır. Şüphesiz bu deneyimler, Akiyama'nın Rus-Japon Savaşı sırasındaki başarılı stratejisi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Ayrıca, 1880'lerde Fransız deniz mühendisliğinin yenilikçi tasarımlar geliştirmesi üzerine Japonya hem Fransız savaş gemileri temin etmiş hem de ünlü Fransız deniz mimarı Émile Bertin'i ülkeye davet ederek donanmanın teknolojik gelişimini çok yönlü bir çizgiye oturtmuştur (Tonooka, 2024: 138-139).

Meiji Restorasyonu'nun ardından Japonya'nın yürüttüğü askerî reformlar ve bu reformların sağladığı askerî başarılar, ülkenin önce içeride güçlenmesini, ardından bölgesel üstünlük kazanmasını ve sonrasında uluslararası prestijini artırmasını sağlayan kritik bir süreç olmuştur. Şogunluk yönetiminden Meiji dönemine geçiş aşamasında yaşanan iç çatışmaların ve isyanların sonuncusu 1877 yılında yaşanmıştır. Modernleşme sürecinin henüz başında olan ordu, eski samurayların başlattığı en büyük ayaklanma olan 1877 Satsuma İsyanı'nı bastırarak, hükümetin meşruiyetini sağlamlaştırmış ve modern Batı silahlarıyla eğitilmiş millî ve merkezî ordunun feodal direniş karşısındaki üstünlüğünü kanıtlamıştır (Kublin, 1949: 47-40). İç düzeni sağlayan ve modernleşen Japon ordusu, hemen ardından yurt dışına yayılarak Japon gücünü genişletmek için kullanılmıştır; zira birçok lider ulusal güvenliğin sadece güçlü bir savunmaya değil, aynı zamanda yayılmaya bağlı olduğuna inanmıştır (Dolan & Worden, 1994: 374). 1880'lerden itibaren Japonya'nın dış politikası, Batı karşısındaki savunmacı tutumdan bölgesel hâkimiyet amacı güden yayılmacı bir stratejiye evrilmiştir. Çin'in modernleşme krizleri ve uluslararası güç hiyerarşisindeki çöküşü, Japonya'nın kendisini Doğu Asya'nın yeni lideri olarak konumlandırmasını kolaylaştırmış; bu yönelim dış politikada Avrupa tarzı bir emperyalist düşünce ile birleşmiştir. Bu Avrupaî emperyalist düşünce, dönemin dışişleri bakanı Inoue Kaoru'nun şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

“Bana göre yapmamız gereken şey, imparatorluğumuzu ve halkımızı dönüştürmek, imparatorluğu Avrupa ülkelerine, halkımızı da Avrupa halkına benzetmektir. Başka bir deyişle, Asya'nın sınırında yeni, Avrupa tarzı bir imparatorluk kurmalıyız (Burbank & Cooper, 2010: 302).”

Japonya, Ryūkyū Adaları'nın ilhakı ve Tayvan seferinden itibaren dış operasyon tecrübesini genişletmiş (Perkins, 1997: 46), 1894–1895 Birinci Çin-Japon Savaşı'ndaki kesin galibiyetiyle

Kore'nin bağımsızlığını Çin'e kabul ettirmiş, Tayvan'ı topraklarına katmış ve büyük bir savaş tazminatı elde etmiştir (Perez, 1999: 384). Bu zafer, Japonya'nın modern askeri kapasitesini hem bölgeye hem Batılı güçlere kanıtlamış; Japonya'nın Boxer Ayaklanması sırasında Batılı devletlerle birlikte hareket etmesi ise ülkenin artık bölgesel bir güçten küresel bir aktöre dönüşmekte olduğunu göstermiştir (Cullen, 2003: 232).

Japonya'nın Kore'ye yönelik politikası, Japonya'nın ne ileri ölçüde “Batılı”laştığının bir göstergesidir. 1870'lerden itibaren Kore'ye yönelik baskısını artıran Japonya, tıpkı ABD'nin Şogunluk döneminde Japonya'ya yaptığı gibi, Kore limanlarını uluslararası ticarete açmak için gambot diplomasisi³ yöntemlerini kullanmış, bunun sonucunda Kore'deki Joseon Krallığı'na çeşitli eşitsiz antlaşmalar imzalatmıştır (Duus, 1995: 47). Japonya'nın Kore'ye yönelik politikası, aynı zamanda, Meiji dönemindeki yayılmacı stratejinin en belirgin ve saldırgan boyutlarından birini oluşturmuştur. 1870'ler boyunca sistematik biçimde yürütülen diplomatik baskı ve zorlayıcı girişimler, 1890'lara gelindiğinde Japon etkisine direnç gösteren Koreli yöneticilerin hedef alındığı suikast eylemlerine kadar tırmanan bir müdahale pratiğine dönüşmüştür (Duus, 1995: 111). Nihayetinde 1910 yılında, Kore imparatorunun rızası olmaksızın imzalanan Japonya–Kore İlhak Antlaşması, Kore'nin egemenliğini fiilen ortadan kaldırmış ve ülkeyi Japon İmparatorluğu'nun bir kolonisi konumuna sürüklemiştir. Bu ilhak, Japonya'nın dış politikasında militarist ve emperyal eğilimlerin kurumsallaştığını göstermiş; aynı zamanda ülkenin Doğu Asya'daki bölgesel hegemonya iddiasını da pekiştirmiştir (Johnson, 2015: 5-7).

---

³ İngilizce “*gunboat diplomacy*” teriminin dilimize yerleşmiş hâliyle gambot diplomasisi, güçlü bir ülkenin, daha zayıf bir ülkeyi kendisine itaat ettirmek amacıyla askeri tehditler kullanması anlamına gelmektedir (Cambridge Dictionary, t.y.a).

Japonya'nın Rusya ile ilişkileri, diğer “Batılı” güçlerle ilişkilerine paralel bir şekilde ilerlemiyordu. Birinci Çin-Japon Savaşı'nda Japonya'nın kesin zaferinin ardından, birçok Batılı ülke Japonya'nın Doğu Asya'daki önemini ve yeni konumunu tanımaya başlarken, Rus İmparatorluğu, Japonya'yı doğuya doğru genişlemesine karşı bir engel olarak görüyordu. İki ülkenin Mançurya ve Kore üzerindeki çıkar çatışmaları 1904–1905 Rus-Japon Savaşı'na yol açmıştı. Japonya'nın bu savaşta Rusya'yı kara ve denizde ağır yenilgiye uğratması, uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmıştı (Johnson, 2015: 8-9). İlk eşitsiz antlaşma olan Kanagawa Sözleşmesi'nin imzalanmasının üzerinden henüz elli yıl, Meiji döneminin başlangıcından ise kırk yıl bile geçmemişken, Japonya'nın kadim Çarlık Rusyası'nı hem kara hem de deniz savaşlarında mağlup etmesi, Meiji Japonyası'nın hem iç kamuoyuna hem de uluslararası çevrelere yönelik güçlü bir mesaj niteliği taşımaktaydı. Bu zafer, bir yandan Japon toplumunun modernleşme sürecine duyduğu inancı ve desteği pekiştirirken, diğer yandan Japonya'nın uluslararası siyaset sahnesindeki prestijini kayda değer ölçüde artırmıştır. 1902'de imzalanan Anglo-Japon İttifakı ve 1905'te sonuçlanan Rus-Japon Savaşı sonrasında Japonya, Doğu Asya'nın başat aktörü hüviyetini kesin biçimde elde etmiştir.

İmparator Meiji'nin 1912'deki ölümü, Japonya'nın kapsamlı siyasî, toplumsal ve ekonomik dönüşümlere sahne olan Meiji döneminin sonu demektir. Meiji Restorasyonu ile başlatılan reformlar, eşitsiz anlaşmaların tasfiyesi ve aktif diplomasi sayesinde Japonya'nın Batı ile eşit statü arayışını mümkün kılmış, aynı zamanda modern bir askerî yapının inşası militarist milliyetçiliği ve yayılmacılığı güçlendirmiştir. Bölgedeki rakipleri Çin ve Rusya'ya karşı zaferleri ise Japonya'yı küresel güç hiyerarşisinde saygın bir konuma taşıyarak modern bir imparatorluk olarak tanınmasını sağlamıştır.

Sonuç

Meiji dönemi, Japonya'nın dış politika konusunda kısa süre içinde gerçekleştirdiği kapsamlı reformların hem kurumsal hem de pratik düzeyde somutlaştığı bir dönem olmuştur. Bu çalışmada incelenen hukukî, kurumsal ve askerî reformlar, Japonya'nın feodal yapının sınırlayıcı çerçevesinden çıkarak modern devletler sistemine dâhil olmasını ve uluslararası arenada saygın bir aktör olarak görülmesini mümkün kılmıştır. Diplomatik kurumların erken dönemde teşkili, Dışişleri Bakanlığı'nın sistematik bir yapıya kavuşturulması ve uluslararası hukukun devlet yönetiminin temel bileşeni hâline gelmesi, Japon dış politikasının modernleşmesinde belirleyici olmuştur.

Eşitsiz antlaşmaların kaldırılmasına yönelik çabalar, Meiji dış politikasının hem iç hem dış yönelimlerini şekillendiren stratejik bir öncelik niteliği taşımıştır. Eşitsiz antlaşmaların revizyonu, hem diplomatik müzakere süreçlerinin etkisiyle hem de hukuk ve idarî sistemlerin modernleştirilmesiyle mümkün olmuştur. 1894'te İngiltere ile yapılan revizyon ve buna müteakip diğer devletlerin benzer değişiklikleri kabul etmesi, Japonya'nın modernleşme çabalarının uluslararası sistemde karşılık bulduğunu göstermiştir. Nihayetinde Meiji yönetimi, hem ülke dışı yargı yetkisi uygulamasını hem de gümrük vergilerine ilişkin kısıtlamaları ortadan kaldırarak egemenlik kayıplarını büyük ölçüde telafi etmeyi başarmıştır.

Askerî reformlar ise Japonya'nın dış politikadaki konumunu güçlendiren en görünür unsurlardan biri olmuştur. Zorunlu askerlik uygulamasının yürürlüğe konması, ordunun ve donanmanın Batılı modeller doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesi, Japonya'nın bölgesel rekabet ortamında güçlü bir aktör olarak yükselmesini sağlamıştır. Bu dönüşümün en çarpıcı sonucu, Japonya'nın savunmacı bir modernleşme ile yetinmeyip aktif bir genişleme stratejisini gündemine almasıdır. Çin-Japon Savaşı ve Rus-Japon Savaşı'ndaki başarılar, Japonya'nın

uluslararası güç hiyerarşisindeki konumunu güçlendirmiş; ülkeyi Doğu Asya’da hegemonik bir aktör hâline getirmiştir.

Çalışma çerçevesinde ulaşılan en önemli çıkarımlardan biri, Japon modernleşmesinin yalnızca şekilsel bir Batılılaşma değil, stratejik bir varoluş mücadelesi olduğudur. Iwakura Heyeti gibi girişimlerle Batı’nın bilgi birikimini yerinde inceleyen Japon yönetici elitleri, uluslararası alanda "eşit statü" kazanmanın yolunun "medenileşmekten" ve bu medeniyeti askerî güçle desteklemekten geçtiğini kavramışlardır. Eşitsiz antlaşmaların kaldırılması sürecinde sergilenen diplomatik kararlılık ve bu başarının askerî zaferlerle (Çin ve Rus savaşları) mühürlenmesi, Japonya’nın Asya’da Batılı tarzda bir emperyalist güç olarak yükselmesini sağlamıştır.

Japonya’nın Batılı tarzda bir emperyalist güç olarak yükselmesi bağlamında özellikle Kore örneği dikkat çekicidir. Japonya’nın Kore’ye yönelik yaklaşımı, Meiji modernleşmesinin yalnızca Batılı norm ve kurumların içselleştirilmesinden ibaret olmadığını; bu normların, bizzat Batılı güçlerin uyguladıkları emperyalist yöntemlerle birlikte ithal edildiğini göstermektedir. Japonya’nın 1870’lerden itibaren Kore üzerindeki baskıyı sistematik biçimde artırması, limanların zorla açılması için gambot diplomasisine başvurması ve eşitsiz antlaşmalar dayatması, Japonya’nın ne ölçüde “Batılılaştığının” çarpıcı bir göstergesidir. Bir zamanlar kendisine dayatılan yöntemleri komşu bir devlete uygulayan Meiji Japonya’sı, bu yönüyle Batı’nın uluslararası güç siyasetine eklemlenen ve onun araçlarını yeniden üreten bir aktör hâline gelmiştir. Dolayısıyla Japonya’nın Kore politikasının incelenmesi, Meiji döneminin dış politikadaki dönüşümünü anlamak açısından yalnızca bölgesel bir örnek değil; Japonya’nın modernleşme modelinin emperyal boyutunu görünür kılan önemli bir analitik veri niteliğindedir.

Meiji dönemi dış politikası, Japonya’nın 19. yüzyılın ortalarında içine sürüklendiği yarı-sömürgeci ilişkileri aşmasını,

Batı merkezli uluslararası sistemde eşit devlet statüsü elde etmesini ve hızla modern bir imparatorluk hâline gelmesini mümkün kılan çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm yalnızca bir devletin modernleşme çabası değil, aynı zamanda uluslararası sistemin işleyişine ilişkin güç, norm ve hiyerarşi ilişkilerinin Japonya tarafından nasıl algılanıp yeniden üretildiğini gösteren tarihsel bir örnektir. Bu dönüşümün, militarist bir milliyetçiliği ve yayılmacı bir dış politika anlayışını da kurumsallaştırdığı göz ardı edilmemelidir. Meiji döneminde atılan adımlar, Japonya'nın 20. yüzyılın ilk yarısındaki yayılmacı ve militarist yönelimlerinin zeminini hazırlamış; böylece dış politikadaki başarılar ile güç siyasetinin sınırları arasındaki ilişkiyi çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Bu dönem, bir devletin uluslararası sistemde gerçekleştirebileceği en hızlı ve etkili statü değişimlerinden biri olarak hem tarih hem de uluslararası ilişkiler disiplini için eşsiz bir örnek oluşturmaktadır.

Kaynakça

Akami, T. (2018). Meiji Diplomacy (1868–1912). G. Martel içinde, *The Encyclopedia of Diplomacy* (s. 1-14). John Wiley & Sons.

BA Notes. (2023, Aralık 18). *Japan's Diplomatic Endeavors for International Recognition in the Meiji Era*. BA Notes: <https://banotes.org/modern-east-asia-japan-c-1868-1945/meiji-era-japan-diplomatic-recognition-endeavors/> adresinden alındı

Britannica. (t.y.). *Shogunate*. Britannica: <https://www.britannica.com/topic/shogunate> adresinden alındı

Burbank, J., & Cooper, F. (2010). *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton University Press.

Caiger, J., & Mason, R. (1992). *A History of Japan*. Charles E. Tuttle Company.

Cambridge Dictionary. (t.y.). *Gunboat Diplomacy*. Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gunboat-diplomacy> adresinden alındı

Cambridge Dictionary. (t.y.). *Shogunate*. Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/shogunate> adresinden alındı

Cullen, L. (2003). *A History of Japan: 1582-1941*. Cambridge University Press.

Dolan, R., & Worden, R. (1994). *Japan: A Country Study*. Library of Congress.

- Duus, P. (1995). *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea, 1895-1910*. University of California Press.
- Hane, M. (2021). *Kısa Japonya Tarihi*. (Ş. Alpagut, Çev.) Say Yayınları.
- Hellyer, R., & Fuess, H. (2020). *The Meiji Restoration: Japan as a Global Nation*. Cambridge University Press.
- Holcombe, C. (2016). *Doğu Asya Tarihi: Çin, Japonya, Kore*. Dergah Yayınları.
- Huffman, J. (2021, Haziran 11). *The Meiji Restoration Era, 1868-1889*. Japan Society: <https://japansociety.org/news/the-meiji-restoration-era-1868-1889/> adresinden alındı
- Johnson, C. (2015). *Japanese Foreign Relations of the Meiji Era*. Academia: https://www.academia.edu/30391155/Japanese_Foreign_Relations_of_the_Meiji_Era adresinden alındı
- Kayaoğlu, T. (2010). *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*. Cambridge University Press.
- Keene, D. (1971). The Sino Japanese War of 1894-95 and its Cultural Effects in Japan. D. H. Shively içinde, *Tradition and Modernization in Japanese Culture* (s. 121-176). Princeton University Press.
- Kublin, H. (1949). The "Modern" Army of Early Meiji Japan. *The Far Eastern Quarterly*, 9(1), 20-41.
- Meyer, M. W. (2014). *Japonya Tarihi: Hanedanlık Döneminden Günümüz Japonyası'na*. İnkılap.

- Morita, Y. (2019). From Diplomacy to Gaikō : Meiji Japan and Its Perceptions of "Diplomacy". T. Okamoto içinde, *A World History of Suzerainty: A Modern History of East and West Asia and Translated Concepts* (T. P. Barrett, Çev., s. 119-150). The Toyo Bunko.
- National Diet Library. (t.y.). *Evolution of the Meiji State*. National Diet Library: <https://www.ndl.go.jp/modern/e/cha2/index.html> adresinden alındı
- Perez, L. (1999). *Japan Comes of Age: Mutsu Munemitsu and the Revision of the Unequal Treaties*. Associated University Press.
- Perkins, D. (1997). *Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor*. Diane Publishing.
- Rabson, S. (2016). Perry's Black Ships in Japan and Ryukyu: The Whitewash of History. *The Asia-Pacific Journal*, 14(16), 1-11.
- Segal, E. (2015). *Meiji and Taishō Japan: An Introductory Essay*. University of Colorado: <https://www.colorado.edu/ptea-curriculum/becoming-modern/meiji-and-taisho-japan-introductory-essay> adresinden alındı
- Seval, H. F. (2017). Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti. *İş ve Hayat Dergisi*, 4(2), 101-118.
- The World and Japan Database. (t.y.). *Treaty of Peace and Amity between the United States of America and the Empire of Japan (Convention of Kanagawa)*. The World and Japan Database:

<https://worldjpn.net/documents/texts/pw/18540330.T1E.html>
ml adresinden alındı

Togo, K. (2010). *Japan's Foreign Policy, 1945–2009: The Quest for a Proactive Policy* (3. b.). Brill.

Tonooka, C. (2024). Meiji Military Reforms. H. Chehabi, & D. Motadel içinde, *Unconquered States: Non-European Powers in the Imperial Age* (s. 121-146). Oxford University Press.

Turnbull, S. (2011). Once We Were Warriors: The Re-awakening of the Samurai Tradition in the 1868 Boshin War's Akita-Shonai Campaign. *AIU Global Review*, 3, 1-41.

Webb, H. (1995). *An introduction to Japan*. ColumbiaUniversity Press.

BÖLÜM 2

YUGOSLAVYA DENEYİ: KURULUŞU, YÜKSELİŞİ VE DAĞILMA SÜRECİNDEN ÇIKARILABİLECEK DERSLER

REJHAN RAHMAN¹

Giriş

Yugoslavya, modern tarih yazımında hem umut verici birçok-etnili devlet projesi hem de trajik bir çözülüş örneği olarak benzersiz bir yere sahiptir. 20. yüzyıl boyunca iki kez kurulan Yugoslav devleti 1918'deki Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve 1945 sonrası Sosyalist Federal Yugoslavya farklı siyasal ideolojilerle yönetilmiş olsa da ortak bir hedefi paylaşmışlardır. Güney Slav halklarını tek bir siyasal çatı altında birleştirerek bölgesel çatışmaları önlemek ve modernleşme süreçlerini hızlandırmaktı. Bununla birlikte, bu büyük siyasal ve toplumsal proje hem birliği hem çeşitliliği aynı anda yönetme iddiası nedeniyle sürekli çelişkilerle karşı karşıya kalmıştır. Ulusal kimlik, federal düzen, ekonomik

---

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, ORCID: ID/0000-0002-7583-6887

kalkınma ve siyasal temsil alanlarında ortaya çıkan gerilimler zamanla derinleşmiştir (Banac, 1984).

Yugoslavya'nın tarihsel gelişimi incelendiğimizde şöyle bir tablo ile karşı karşıya kalmaktayız; ulusçuluk, sosyalizm, federalizm ve uluslararası konjonktürün birbirine sürekli etki eden dinamikleri görmekteyiz. Sosyalist Yugoslavya'da Tito liderliğinde geliştirilen "kardeşlik ve birlik" ideolojisi, çok-etnili bir toplumu ortak bir üst kimlik altında tutmayı amaçlamıştır. Bağlantısızlık hareketi sayesinde ülke uluslararası arenada benzersiz bir diplomatik konum elde etmiştir. Ancak bu ideolojik ve diplomatik başarıların ardında, ekonomik eşitsizlikler, federal yapıya ilişkin derin güvensizlikler ve tarihsel hafızalar arasındaki çatışmalar giderek belirginleşmiştir (Ramet, 2006). Öz-yönetim sosyalizmi başlangıçta dinamik bir kalkınma modeli sunmaya çalışmış olsa da, zamanla ekonomik verimsizlik, borç krizi ve enflasyon gibi yapısal sorunlar üretmekten de geri kalmadığını görmekteyiz. Cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıklar (bazılarına hayvancılık ve tarımcılık, bazılarına turizm, bazılarına da sanayi ve askeri yönden güçlendirilmesi gibi) siyasal taleplerle iç içe geçerek milliyetçiliğin yükselişini hızlandırmıştır (Woodward, 1995).

Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiğinde Yugoslavya, dış politikadaki özel konumunu sürdürse de içte ekonomik daralma, siyasal tıkanma ve toplumsal güvensizlik derinleştiğini gözlemlenmektedir. Tito'nun ölümüyle birlikte federasyonu bir arada tutan karizmatik liderlik etkisi de ortadan kalkmış ve federal kurumların çözüm üretme kapasitesi giderek zayıflamıştır. 1980'lerin sonunda yaşanan ekonomik kriz, milliyetçi hareketlerin siyasal alanda hegemonik güç kazanmasına imkân sağlamıştır. Cumhuriyet düzeyindeki elitler ekonomik hoşnutsuzluğu etnik kimlikler üzerinden ifade etmeye başlayarak federasyonun çöküş sürecini hızlandırmış ve balkan milletlerini felakete sürüklemiştir (Glenny, 2012).

1991-1999 arası savaşlar, Yugoslav deneyiminin en yıkıcı aşamasını oluşturmuştur. Bu öyle seviyelere gelmiş ki etnik temizlik, kuşatma savaşları, kitlesel göçler ve uluslararası müdahaleler bölgenin siyasal dokusunu kökten değiştirmesine sebebiyet olmuştur. Bosna-Hersek'teki savaş çok-etnili bir toplumun nasıl hızla parçalanabildiğini göstermiştir. Bununla birlikte Kosova çatışması ile uluslararası hukukun, insan hakları rejiminin ve “insani müdahale” anlayışının sınırlarını küresel ölçekte tartışılmaya açılmıştır (Burg & Shoup, 1999; Wheeler, 2000). Savaşların ardından ortaya çıkan post-Yugoslav devletler, demokratikleşme, ekonomik yeniden yapılanma ve geçiş dönemi adaleti alanlarında farklı ve çoğu zaman çelişkili yollar izlemiştir. Bu durum ise Balkanların bugün hâlâ kırılğan bir güvenlik mimarisi içinde değerlendirilmesine neden olmaktadır (Bieber, 2018).

Bu kitap bölümünde, Yugoslavya'nın kuruluşundan dağılmasına ve sonrasındaki yeniden yapılanma süreçlerine uzanan bu büyük dönüşümü çok-boyutlu bir perspektifle incelenecektir. Çalışma, tarihsel anlatının ötesine geçerek ulusçuluk kuramları, federalizm literatürü, sosyalist ekonomik modeller, savaş çalışmaları ve geçiş dönemi adalet yaklaşımları gibi farklı akademik çerçeveleri bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle Yugoslavya deneyimini yalnızca bölgesel bir istisna olarak ele almaya değil, modern devlet yapılarının kırılğanlığını, çok-etnili siyasal toplulukların zorluklarını ve uluslararası sistemin sınırlarını anlamak açasından evrensel önemi olan bir vaka/olgu olarak ele alınmaktadır.

Bu giriş bölümünün ortaya koyduğu çerçeve doğrultusunda, çalışmanın devam eden alt bölümlerinde; Yugoslav fikrinin doğuşunu, sosyalist sistemin kurumsal mantığını, ekonomik yükseliş ve krizin etkilerini, milliyetçiliğin mobilizasyonunu, federasyonun şiddet içeren çözölüşünü ve post-Yugoslav düzenin oluşum dinamiklerini ayrıntılarıyla incelenecektir. Böylece hem tarihsel hem

kuramsal düzeyde Yugoslavya deneyiminin bütünlüklü bir analizi ortaya koymaya çalışılacaktır.

Yugoslav Fikrinin Doğuşu ve Tito Dönemi Siyasal Mimari

Yugoslav fikri, Balkanlar’da 19. yüzyıl boyunca gelişen ulusal hareketler, imparatorlukların çözülüşü ve modern devlet kurma projelerinin kesişim noktasında ortaya çıkan karmaşık bir siyasal tasavvur olarak ortaya çıkmıştır. Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler başta olmak üzere Güney Slav toplulukları, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları içinde dağılmış bir şekilde yaşamakta ve her biri kendi ayrı ulusal canlanma süreçlerinden geçirmekteydi. Fakat dilsel ve kültürel yakınlık, “ortak bir Güney Slav ulusu” düşüncesini giderek daha makul ve çekici bir fikir hâline getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Yugoslavizm, hem romantik bir “Güney Slav birliği” ideali hem de modernleşme çağında küçük ulusların ayakta kalma ve büyük güçler arasındaki sıkışmışlıktan kurtulma stratejisi olarak şekillenmeye başlamıştır (Banac, 1984).

Ivo Banac’ın (1984) klasik çalışması ile Güney Slav ulusal sorununun köklerini 18. ve 19. yüzyıldaki kültürel ve siyasal canlanma hareketlerine kadar götürür. Ona göre Yugoslav fikri, baştan itibaren tek bir Yugoslav millet mi, yoksa birden çok Güney Slav milletinin ortak devleti mi hedeflendiği konusunda ikircikliydi(müteredditçilik). Bu ikirciklilik, 20. yüzyıl boyunca hem krallık döneminde hem sosyalist dönemde sürecek olan temel gerilimin fikrî temelini oluşturmuştur (Banac, 1984). Dejan Djokić’in (2003) editörlüğünü yaptığı Yugoslavism: Histories of a Failed Idea derlemesi ise, Yugoslavizmi baştan sona eksik tanımlanmış bir üst kimlik projesi olarak ele alınmakta ve farklı aktörler Yugoslavizmi farklı biçimlerde anlar ve bu anlam farklılıkları, krallık ve sosyalist Yugoslavya deneyimlerinin her iki aşamasında da çatışma yaratmakta olduğunu vurgulamaktadır (Djokić, 2003).

Modern ulusçuluk kuramlarının (Anderson, 1983; Gellner, 1983; Hobsbawm, 1990) perspektifinden bakıldığında, Yugoslavizmin güçlü ve zayıf yönleri daha net görüldüğünü söyleyebiliriz. Anderson'ın "hayali cemaatler" kavramını uygularsak, Yugoslav kimliği, farklı imparatorlukların idaresi altında, farklı eğitim ve medya sistemleriyle sosyalleşmiş Güney Slav topluluklarını tek bir "cemaat" olarak hayal etmeye zorlanmakta olduğunu görebiliriz. Bu da bize Sırp, Hırvat ve Slovence konuşan topluluklar arasında uzun süre rekabet hâlindeki ulusal anlatıları aynı çatı altında uzlaştırma gibi zorlu bir görev yüklediğini göstermektedir. Gellner'in vurguladığı modernleşme ve ulus ilişkisi açısından bakıldığında ise Yugoslavizm, küçük ve parçalı Güney Slav toplumlarını sanayileşme ve modern devletleşme sürecinde "ölçek büyütme" girişimi olarak yorumlanabilir. Farklı ulusal projeleri tek bir siyasal birim içinde birleştirerek, modern dünyanın rekabet koşullarına uyum sağlama çabası olduğunu gözlemlemektedir (Ramet, 2006).

Bu fikrin somut siyasal formu ise I. Dünya Savaşı sonrasında 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile ortaya çıkmıştır. 1917 tarihli Korfu Bildirisi ve Yugoslav Komitesi'nin faaliyetleri, savaş sonrası kurulacak yeni devlet için çerçeve oluşturan temel metinler olmakla birlikte bu metinlerde Güney Slavların tek bir krallık altında bir araya gelmesi öngörülmektedir. Ancak bu durum tek bir Yugoslav millet mi yoksa ayrı milletlerin birliği mi hedeflendiği hususu yine muğlak bırakılıyordu (Banac, 1984). 1918'de kurulan yeni devlet, adında üç halkı zikretmesine rağmen, pratikte Sırp monarşisinin ve Belgrad merkezli idari-bürokratik elitin ağırlığı altında şekillendiğini görmekteyiz. 1921 tarihli Vidovdan Anayasası, federal ya da özerk bir yapı yerine merkeziyetçi bir üniter devlet modelini benimsediğini ve bu ise özellikle Hırvat ve Slovene elitlerde, "eşit ortaklık" ideali ile fiilî

siyasal düzen arasındaki uçurumu daha da görünür hale getirmiştir (Djokić, 2003; Banac, 1984).

Bu ilk Yugoslavya diye nitelendirebildiğimiz olguyu Robert Burg ve diğerlerinin işaret ettiği gibi, modern çok uluslu devletin klasik sorunlarının çıktısıydı. Farklı tarihsel deneyimlere sahip, farklı imparatorluklardan gelen ulusal grupların, tek bir merkezî yapı içinde eşitlik hissi geliştirmeleri oldukça zor olan bir durumdu. Sırp elitleri açısından Yugoslavya, Sırp ulusal birliğinin doğal bir genişlemesi olarak görülmektedir. Oysa Hırvat ve Sloven elitler ise devleti Sırp hegemonyasının kurumsallaşması olarak algılıyordu (Ramet, 2006) . Bu nedenle Yugoslavizm, daha ilk aşamada, Sırp merkezli bir “integral Yugoslavizm” ile Hırvat/Sloven özerklikçi yorumları arasında bölünmüştü. 1929’da Kral Aleksandar’ın 6 Ocak diktatörlüğü ilan ederek parlamentoyu feshetmesi, ülkenin adını resmen Yugoslavya Krallığı’na dönüştürmesi ve idari bölgeleri tarihsel ulusal sınırları gözetmeden yeniden çizmesi, integral Yugoslavizmin en radikal biçimde uygulanmaya çalışıldığı dönemini ispatlamaktadır. Ancak bu girişim (yaya ne kadar baskı uygulanırsa geri tepmesi bir okadar olacaktır mantıyla), entegrasyonu sağlamaktan çok, ulusal dirençleri daha da sertleştirdi (Banac, 1984; Ramet, 2006).

II. Dünya Savaşı, bu kırılgan yapıyı radikal biçimde parçalamıştır. 1941’deki Mihver işgaliyle Yugoslavya dağıtılarak, Hırvatistan’da faşist Ustaşa rejimi tarafından kurulan “Bağımsız Hırvat Devleti” (NDH), Sırlara, Yahudilere ve Romanlara yönelik soykırıma varan bir şiddet rejimi kurulmuştur. Sırp Çetnik hareketi ise hem işgale karşı direniş hem de etnik temizlik stratejileriyle karmaşık ve çelişkili bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu ortamda Tito liderliğindeki komünist Partizan hareketi, yalnızca faşist işgale karşı değil, aynı zamanda içteki işbirlikçi ve etnik şiddet odaklarına karşı da mücadele eden pan-Yugoslav bir hareket olarak öne çıktığını görmekteyiz (Glenny, 2012). Partizanlar, kendi içinde Sırp, Hırvat,

Sloven, Boşnak, Karadağlı, Makedon ve diğer grupları barındıran çok uluslu bir direniş koalisyonu kurarak, yeni bir Yugoslavizmin tarihsel meşruiyetini inşa etmişlerdir. Bu, Banac'ın (1984) analizine göre Tito dönemi ulusal sorunu fiilen askıya almıştı diye tanımladığı dönüşümün başlangıcı olarak görülmektedir.

Bu dönemin dönüm noktası ise Yugoslavya Ulusal Kurtuluşu için Anti-Faşist Konsey (AVNOJ) oturumlarıdır. 1942'de Bihać'ta başlayan ve 29-30 Kasım 1943'te Jajce'de yapılan ikinci oturumda AVNOJ, kendisini Yugoslavya'nın tek meşru temsil organı ilan etmiştir. Sürgündeki krallık hükümetinin yetkilerini fiilen reddetmiştir ve savaş sonrası devletin “eşit cumhuriyetlerden oluşan bir federasyon” olarak yeniden kurulacağını duyurmuştur (Ramet, 2006). Bu karar, Yugoslav fikrinin krallık dönemindeki merkezî-üniter yorumundan köklü bir kopuşu temsil olduğunu söyleyebiliriz. Yugoslavya artık “Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı” değil, altı eşit cumhuriyetten (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ) oluşan sosyalist bir federasyon olarak tasavvur edilmesi gerektiği fikri bu şekilde pekiştirilmiştir.

Tito'nun liderliğinde inşa edilen Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti, bu yeni Yugoslavizmi, “kardeşlik ve birlik” (bratstvo i jedinstvo) sloganı etrafında ideolojik bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu sloganla imparatorluk yıkıntıları, iç savaş, soykırım ve karşılıklı şiddet deneyimlerinden çıkan toplumlara, “geçmiş çatışmaların üstüne çizgi çekme” çağrısı yapıyordu. Slogan, daha sonra yalnızca propaganda düzeyinde değil; anayasal, kurumsal ve kültürel düzeyde, adeta rejimin resmî sivil dini hâline getirilmiştir (Ramet, 2006; Calic, 2019). “Kardeşlik ve birlik”, hem etnik milliyetçiliği karşı-devrimci ilan ederek siyasal alanın dışına itme işlevi görmekte hem de yeni kuşakları Yugoslav kimliği etrafında sosyalleştirmeyi hedeflemekteydi (Melichárek, 2019).

Bu ideolojik çerçeveyi destekleyen kurumsal mimari, 1946, 1963 ve özellikle 1974 Anayasaları ile şekillendirilmiştir. 1946

Anayasası, altı cumhuriyetten ve Sırbistan içinde iki özerk bölgeden (Kosova ve Vovodina) oluşan federal yapıyı resmileştirilmiştir. 1963 Anayasası, sosyalist öz-yönetim ilkesini ve federatif yapıyı daha ayrıntılı kurumsallaştırılmıştır. 1974 Anayasası ise cumhuriyetlere ve özerk bölgelere çok geniş yetkiler tanıyarak, fiilen oldukça adem-i merkeziyetçi bir model oluşturulmuştur (Ramet, 2006). Tito, bu sürecin her aşamasında hem Partizan lideri, hem devlet başkanı, hem de Yugoslav Komünistler Birliği'nin (LCY) tartışmasız lideri olarak “siyasal mimarın karizmatik figürü” rolünü pekiştirerek tarihe geçmiştir.

Tito döneminde Yugoslav fikri, krallık dönemindekinden farklı olarak, üç temel sütun üzerinde yükseltilmiştir (Ramet, 2006; Glenny, 2012);

- Birinci temel: Anti-faşist mücadele ve Partizan zaferi,
- İkinci temel: sosyalist öz-yönetim ve bağlantısızlık üzerinden uluslararası alanda özerk bir konum,
- Üçüncü temel: “Kardeşlik ve Birlik” ideolojisiyle çok uluslu uyum.

Tito'nun 1948'de Stalin'le yaşadığı anlaşmazlık kopuşu, Yugoslavya'yı Sovyet blokundan bağımsızlaştırırken, aynı zamanda içeride de “ulusal bağımsızlık” ve “kendi yolunu seçen sosyalizm” anlatısını güçlendirmiştir. Bu durum ise Yugoslavizmi yalnızca Güney Slavlar arası bir birlik fikri olmaktan çıkarıp, Soğuk Savaş bağlamında “üçüncü yol” arayışının da simgesi hâline getirmiştir.

Ancak bu parlak tablo, derinlerde süren gerilimleri tamamen ortadan kaldırmadı. Banac (1984), Tito dönemindeki Yugoslavya'yı “ulusal sorunun askıya alınması” olarak tanımlamaktadır. Yugoslav sosyalizmi, milliyetçiliği bastırarak, tarihsel güvensizlikleri ve adaletsizlik algılarını açıkça konuşulamaz kılmış; bu da çözümsüz kalan sorunların üstünün ideolojik ve kurumsal bir örtüyle

kapatılması anlamına gelmiştir. Ramet (2006) ve Glenney (2012) de, bu bastırma stratejisinin, Tito'nun ölümünden sonra görece hızlı bir çözülüşle sonuçlandığını vurgulamaktadır. Karizmatik liderlik yok olduğunda, federatif kurumların kendi başına bu bastırılmış çelişkileri yönetebilecek kadar güçlü olmadıkları kısa sürede içinde ortaya çıkmıştır.

Bu perspektiften bakıldığında Tito dönemi siyasal mimarisi, hem modern çok uluslu devletler literatürü, hem de sosyalist federalizm ve karizmatik liderlik tartışmaları açısından son derece öğretici bir örnek olduğunu bize göstermektedir. Bir yandan, farklı ulusal kimliklerin eşitlik temelinde bir arada yaşadığı, anti-faşist mücadeleye dayalı bir kurucu mit ve bağlantısızlık ekseninde görece başarılı bir dış politika ile desteklenen özgün bir “Yugoslav deneyimi” söz konusudur. Diğer yandan ise bu deneyim, tarihsel çelişkileri gerçekten çözen değil, onları zaman zaman başarıyla yönetip zaman zaman bastıran bir siyasal mühendislik girişimi olarak kalmıştır. Bu tarihi olay ise liderler her şeyin kendilerine bağlı ve muhtaç kılmaya çalıştığını, bu durum ise muktedirliklerini kaybettiklerinde ortaya çıkardıkları olgularla birlikte tarihin tozlu sayfalarında yerini aldığını görmekteyiz.

Bu nedenle Yugoslav fikrinin doğuşu ve Tito dönemi siyasal mimarisi, yalnızca “başarılı bir kurucu dönem” ya da “başarısız bir birlik girişimi” ikiliği içinde değil; hem güçlü hem zayıf yanlarıyla, modern çok uluslu devlet projelerinin kaçınılmaz sınırlarını gösteren bir laboratuvar olarak ele alınmalıdır. Yugoslavizm, krallık döneminde daha çok Sırp merkezli bir integral ulusçuluk formunda, Tito döneminde ise federal/sosyalist bir üst kimlik formunda kendini göstermiştir. Ancak her iki aşamada da görülen o ki Güney Slav topluluklarının ayrı ulusal anlatılarıyla tam bir uyum sağlamakta zorlanmıştır. Bu uyumsuzluk, sonraki bölümlerde analiz edilen ekonomik kriz, milliyetçiliğin yeniden yükselişi ve şiddetli çözülüşle

birleşerek Yugoslavya deneyiminin trajik sonunu hazırlayacak ve hızlandıracaktır.

Yugoslav Sosyalizmi, Bağlantısızlık ve Federal Düzenin Yapısal Dinamikleri

Yugoslavya'nın sosyalist dönemi, yalnızca ekonomik bir sistem tercihi olmayıp modern devlet inşası, ulusal kimlikler arası denge arayışı, uluslararası konumlanma stratejisi ve federatif bir siyasal düzenin eş zamanlı yürütülmeye çalışıldığı çok katmanlı bir tarihsel deneyimdi. Tito liderliğindeki Yugoslavya'nın özgünlüğü, hem Sovyet modelinden kopuşu hem de Batı kapitalizmine tam eklemlenmemesi sayesinde Doğu-Batı ikiliğinin ötesinde bir “üçüncü yol” geliştirmeye çalışmasında yatıyordu. Ramet'in (2006) belirttiği gibi Yugoslav sosyalizmi, ideolojik olarak Marksist-Leninist temellere dayansa da, pratikte Yugoslavya'nın çok-etnili yapısını ve farklı bölgesel çıkarlarını uzlaştırmaya yönelik bir devlet mühendisliği projesiyle iç içe geçmiştir.

Bu dönemin belirleyici niteliklerinden biri öz-yönetim sosyalizmi (samoupravljanje) olarak bilinen ekonomik-siyasal modeliydi. 1950'lerden itibaren geliştirilen bu model, klasik Sovyet tarzı merkezleştirilmiş komuta ekonomisini reddediyordu. Üretim birimlerinin çalışanlar tarafından kolektif olarak yönetilmesini öngörüyordu. Edvard Kardelj'in teorik katkılarıyla şekillenen bu model, hem işçilerin karar alma süreçlerine katılımını artırmayı hem de yerel düzeyde ekonomik dinamizmi teşvik etmeyi amaçlıyordu. Ancak öz-yönetim sistemi, zamanla işletmelerin yerel çıkar ağlarına bağımlı hale gelmesine ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak yerine pekiştirmesine neden oldu (Dyker, 1990). Bu durum işletmeler arasında rekabet geliştirilemediği gibi, sermaye hareketliliği de zayıf barktı ve bu da normal olarak ekonomik verimlilik sorunlarını yapısal bir hâle getirdi.

Bununla birlikte öz-yönetim, Yugoslav siyasal düzeninin meşruiyet üretiminde temel bir aracıydı. Sistem, “işçilerin kendi kaderlerini belirlediği sosyalizm” iddiasıyla, Tito dönemi söyleminin önemli bir bileşenine dönüşmüştü. Batı’da bazı sosyalist kuramcılar bu modeli daha demokratik ve insani bir sosyalizm yorumu olarak överken, eleştirmenler bunun pratikte bürokratik elitlerin gücünü azaltmadığını, sadece karar alma mekanizmalarını daha karmaşık bir hâle getirdiğini savunuyordu (Glenny, 2012). Bu nedenle öz-yönetim, Yugoslavya’nın hem en yenilikçi hem de en sorunlu kurumsal deneyimlerinden biri olarak literatürde yer almaktan geri kalmadı.

Yugoslavya’nın siyasal yapısı ise 1946 Anayasası’yla şekillenen temel federal çerçeve üzerine kurulmuştur. Ancak zamanla federalizmin niteliği önemli değişikliklere uğramaktan da geri kalmamıştır. Başlangıçta daha merkezileşmiş bir federasyon öngörülmüş olsa da, özellikle 1963 ve 1974 Anayasaları’yla cumhuriyetlerin yetkileri genişletilmiştir. Örneğin; Sırbistan içinde Kosova ve Voyvodina gibi özerk bölgelerin statüsü artırılmıştır. Böylece Yugoslavya fiilen son derece adem-i merkezizetçi bir yapıya doğru evrilmiştir (Rusinow, 1977). 1974 Anayasası, cumhuriyetlerin yalnızca idari değil, aynı zamanda siyasal düzeyde kendi kaderlerini belirleme kapasitesine sahip özerk birimler hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Hatta anayasanın belirli maddeleri, federal çıkarlarla cumhuriyet çıkarları arasında bir “konfederal denge” yarattığı şeklinde yorumlanmaktan da geri kalmamıştır Ramet (2006). Bu durumu “federalizm ile konfederalizm arasında salınan bir anayasal hibritlik” olarak da tanımlamak mümkündür.

Bu modelin güçlü yanı ise etnik gruplar arasında daha eşitlikçi bir siyasal düzen kurma iddiasında olmasıydı. Ancak zayıf yanına baktığımızda merkezi otoriteyi etkisizleştirmesi ve federal devletin uzun vadeli karar alma kapasitesini azaltmasıydı. Federal yapının merkezden çevreye doğru çözülmesi, Tito’nun liderliğinin

karizmatik otoritesine bağımlı bir denge sistemi oluşturmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi onun yokluğunda bu dengelerin hızla çözülmesi kaçınılmaz hâle getirmiştir. Allcock (2000), federal sistemin, ulusal çatışmaların alevlenmesini önlemek yerine, zaman içinde cumhuriyetçi elitlerin bağımsız politik projelerini güçlendiren bir zemine dönüştüğünü vurgulamaktadır.

Yugoslavya'nın uluslararası sistemdeki konumu, Tito döneminin en ayırt edici özelliklerinden birisi “Bağlantısızlar Hareketi”ydi. Yugoslavya, 1948’de Stalin’le yaşadığı kopuşun ardından bağımsız bir sosyalist dış politika rotası izlemeye başladı. Tito’nun Nehru ve Nasır gibi liderlerle kurduğu ilişkiler sonucunda Yugoslavya, 1961’de Belgrad’daki ilk konferansı ile Bağlantısızlar Hareketi’nin kurucu eksenlerinden biri olmuştur. Bu durum, Yugoslavya’yı Soğuk Savaş döneminde benzersiz bir diplomatik konuma yerleştirmiştir. Hem Doğu hem Batı bloğuyla temas kurabilen ve iki blok arasındaki rekabeti ekonomik ve diplomatik avantajlara dönüştürebilen bir “jeopolitik esneklik” stratejisiydi (Glenny, 2012). Bu strateji ise Tito’nun dehasının bir göstergesi olarak da tarihe geçmiştir.

Bağlantısızlık, yalnızca dış politika tercihi değil; aynı zamanda Yugoslav iç siyasal kimliğinin bir parçası hâline gelmiştir. Tito’nun liderliği, sosyalist ideolojinin Yugoslav yorumu ve Partizan geçmişiyle birleştiğinde, devlet için uluslararası meşruiyetin önemli bir aracına dönüşmüştür. Bağlantısız ülkeler arasında Yugoslavya, hem askeri gücü hem de ideolojik esnekliği ile öne çıkmış ve bu durum Yugoslavya’nın içteki meşruiyet krizlerini bir süreliğine bastırmaya yardımcı olmuştur. Ancak 1970’lerden itibaren ekonomik krizin derinleşmesi, dış borçların artması ve cumhuriyetlerin ekonomik beklentilerinin farklılaşması, bağlantısızlık stratejisinin içteki uyumu koruma kapasitesini sınırladığını da söylemek mümkündür (Woodward, 1995).

Yugoslav sosyalizminin en belirgin çelişkisi, ideolojik bütünlük iddiası ile ulusal çeşitlilik gerçeği arasındaki uçurumdur. “Kardeşlik ve birlik” sloganı, savaş sonrası dönemde etnik çatışmaların bastırılmasına yardımcı olmuştur. Fakat bu slogan, tarihsel travmaların ve ulusal hafızaların açıkça tartışılmasını engellediği için uzun vadede bastırılmış kimlik siyasetleri ürettiğinin eleştirisini de beraberinde getirmiştir (Calic, 2019). Tito sonrası dönemde federal kurumların bu kimlik taleplerini yönetememesi, Yugoslav sosyalizminin kırılganlığını hızla görünür kılmıştır.

Bu bağlamda Yugoslav deneyimi, sosyalist ekonomik modellerin çeşitliliği, federatif siyasal yapıların sınırları ve çok-etnili toplumlarda üst kimlik inşasının zorlukları açısından bizler için önemli dersler barındırmaktadır. Öz-yönetim modeli ekonomik olarak sürdürülememiş, federalizm merkezi otoriteyi aşındırırken cumhuriyetçi milliyetçiliği güçlendirmiş, bağlantısızlık, Soğuk Savaş boyunca çok değerli bir dış politika aracı olsa da, ekonomik kırılganlıkları telafi etmeye yetmemiştir. Yugoslavya’nın dağılmasının kökleri, milliyetçiliğin yükselişinde yatmakla birlikte, bu milliyetçiliği mümkün kılan yapısal zemin büyük ölçüde sosyalist dönemin iç çelişkilerinde aranması gerektiğini düşünmekteyiz. Ramet’in (2006) belirttiği gibi Yugoslav sosyalizmi, başarılı bir yönetilebilirlik değil, başarılı bir erteleme siyasetiydi. Nitekim ertelenen sorunlar 1980 sonrasında hızla patlak vermiştir.

Dolayısıyla Yugoslav sosyalizmi, bir yandan bloklar arası özgün konumlanma ve yenilikçi ekonomik modellerle dikkat çeken yaratıcı bir deney olsa da diğer yandan federatif yapının kurumsal sınırlılıkları, ekonomik kriz ve kimlik siyasetinin patlamasıyla özölen kırılgan bir düzen olarak tarihe geçmekten geri kalmamıştır. Bu bölümde incelenen yapısal dinamikler, ilerleyen başlıklarda ele alınan ekonomik çöküş, milliyetçi mobilizasyon ve nihai dağılma sürecinin altyapısını anlamak açısından temel önemde olduğunu belirtmeliyiz.

Ekonomik Yükselişten Krize: 1970-80’lerde Yapısal Yorgunluk

Yugoslavya, 1960’lar ve 1970’lerin büyük bölümünde sosyalist dünya içinde “başarılı bir istisna” olarak sunulmuştur. Hem Batı ile kurduğu ekonomik ilişkiler hem de işçi öz-yönetimine dayalı sistemiyle görece refah ve açıklık örneği olarak gösterilmiştir. Ancak bu dış ve iç gözlem, 1980’lere gelindiğinde, önemli ölçüde yanıltıcı bir istikrar illüzyonu yarattığı anlaşılan, kırılgan temeller üzerine kurulmuştu. Yüksek büyüme oranları, artan tüketim, Batı ile ticaret ve kredi akışına dayalı “vitrin başarısı”, gerçekte borca dayalı bir kalkınma modelinin, karmaşık federal yapıyla birleşerek orta vadede taşınamaz bir yük haline gelişiyle sonuçlanmıştı (Dyker, 1990).

1960’larda başlatılan reform süreci, Yugoslav ekonomisini katı merkezi planlamadan uzaklaştırmayı amaçlıyordu. İşçi öz-yönetimi (self-management) ve piyasa mekanizmasının kısmi unsurlarını bir araya getiren “melez” bir model inşa etmeye çalışıyordu. Kardelj’in teorik çerçevesini çizdiği bu modelde, işletmeler formel olarak “toplumsal mülkiyet” altında bulunuyor ve stratejik kararlar işçi konseyleri aracılığıyla alınması öngörülüyordu (Kardelj, 1978). Ancak pratiğe bakıldığında, karar alma süreçleri çoğu zaman yerel parti kadroları, teknokrasi ve bürokrasi üçgeninde şekilleniyor ve işçilerin katılımı, resmi söylemde vurgu yapılan düzeyin epey gerisinde kalıyordu (Uvalić, 1992). Öz-yönetim, birçok durumda sorumluluğu dağıtan fakat etkinlik ve hesap verilebilirliği zayıflatan bir kurumsal form yaratmıştır.

Ekonomik büyümenin önemli bir ayağını, Yugoslavya’nın Batı ile kurduğu finansal ve ticari bağlantılar oluşturunuyordu. 1960’ların sonu ve 1970’lerde Batı Avrupa ülkelerine (özellikle Federal Almanya, Avusturya, İsviçre) giden işçi göçü, iki yönlü bir etkide bulunmuştur. Bir yandan içerideki işsizlik baskısını hafifletmiş ve diğer yandan “gastarbeiter”lerin gönderdiği dövizler sayesinde tüketim düzeyini yükseltmiştir (Woodward, 1995). Aynı dönemde Yugoslavya, Batı’dan önemli miktarlarda kredi kullanarak

altyapı ve sanayi yatırımlarını finanse etmiştir. Bu durum kısa vadede modernleşme ve büyüme izlenimi yaratırken, uzun vadede ülkeyi dış borç sarmalına sürüklemekten geri bırakmamıştır. Dyker (1990) 1970’lerde alınan kredilerin büyük kısmının verimli yatırım projelerine değil, siyasi kaygılarla seçilmiş, bölgesel dengeleri gözetken ama ekonomik getirisi düşük projelere yönlendirildiğini vurgulamaktadır.

Bölgesel eşitsizlikler, bu dönemin en kritik yapısal sorunlarından biriydi. Slovenya ve Hırvatistan gibi cumhuriyetler, tarihsel olarak daha gelişmiş sanayi, altyapı ve dış ticaret ağlarına sahipti. Fakat Makedonya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova gibi bölgeler ise daha az sanayileşmiş, tarıma veya düşük verimli sektörlere dayalı ekonomilerle geri planda kalmıştı. Federal düzeyde oluşturulan kalkınma fonları ve transfer mekanizmaları, daha zengin cumhuriyetlerden daha yoksul bölgelere kaynak aktarımını hedefliyordu. Bu mekanizmalar, resmî söylemde “sosyalist dayanışma” ve “federal adalet”in somut aracı olarak sunulsa da, Slovenya ve Hırvatistan gibi bölgelerde, özellikle 1970’lerin sonundan itibaren, bu transferler “aşırı yük” ve “kaynak israfı” olarak algılanmaya başladı (Dyker, 1990). Geri kalmış bölgelerde ise tam tersine federasyon fonlarına bağımlılık pekişiyor ancak üretken yapının dönüşümü yerel siyasi çıkarlar ve patronaj ilişkileri nedeniyle erteleniyordu (Woodward, 1995).

1970’ler küresel bağlamda da ekonomik sarsıntıların yaşandığı bir dönemdi. Petrol krizleri, küresel durgunluk ve Batı finans piyasalarındaki dalgalanmalar gibi olaylar Yugoslavya gibi dış borca ve ihracata bağımlı ülkeleri doğrudan etkiledi. Bu durum normal olarak faiz oranlarının yükselmesine, Yugoslavya’nın borç servis yükünü ağırlaştırmasına; daha yüksek maliyetli kredilerle eski borçların çevrilmesine ve borç stokunun hızla büyümesine yol açmıştı. 1980’lerin başına gelindiğinde Yugoslavya, uluslararası finans kurumlarının “sorunlu borçlu” listelerinin başlıca

örneklerinden biri olarak dillendirilmeye başlanmıştı (Woodward, 1995; Glenny, 2012). IMF ile yürütülen görüşmeler neticesinde kabul edilen istikrar programları, sıkı para politikası, sübvansiyonların azaltılması, kamu harcamalarının kısılması ve döviz kuru ayarlamaları gibi klasik kemer sıkma önlemleri ile bu durumun aşılabacağına inanılıyordu.

Bu yapısal uyum politikaları, makroekonomik göstergeleri düzeltmeye çalışırken, toplumsal düzeyde geniş çaplı hoşnutsuzluk yaratmıştır. Reel ücretlerin düşmesi, işsizliğin artması, yaşam standardındaki gerileme ve gelir dağılımının bozulması, sosyalist Yugoslav rejiminin “emeğin iktidarı” ve “işçi öz-yönetimi” söylemiyle arasındaki çelişkiyi keskinleştirmekle kalmayıp daha da belirgin hale getirmişti. İdeolojik söylemle gündelik hayat deneyimi arasındaki uçurum büyüdükçe normal olarak rejimin meşruiyeti daha da aşınmaya başlamıştı (Ramet, 2006). Bu bağlamda ekonomik kriz, yalnızca maddi koşulları kötüleştiren bir süreç değil, aynı zamanda siyasal-ideolojik düzeyde bir meşruiyet erozyonu üreten dinamik olarak da görülmesi gerekmektedir.

İşçi öz-yönetimi modelinin pratik zaafı, kriz döneminde daha da görünür hale gelmişti. Uvalić (1992), mülkiyetin “toplumsal” nitelik taşıdığı ve devletin doğrudan sahiplikten ziyade “koruyucu” bir rolde konumlandırıldığı Yugoslav sisteminde, yatırım kararlarının çoğu zaman dağınık ve kısa vadeli siyasi kaygılara tabi olduğunu göstermektedir. Zarar eden işletmelerin kapatılması, işsizliği ve yerel hoşnutsuzluğu artıracığı için ertelenmekte ve bankalar, siyasi baskılar altında bu işletmelere yeni krediler açmaya devam etmekteydi. Bu durum, klasik “yumuşak bütçe kısıtları” problemine yol açarak, enflasyonist baskıyı artırmakla kalmayıp para politikasının etkinliğini zayıflatmıştı.

Tito’nun 1980’deki ölümü, bu ekonomik kriz dinamiklerini kurumsal kırılma ile çarpan etkisi ile birleştirmişti. 1974 Anayasası, cumhuriyetlere ve özerk bölgelere geniş yetkiler

tanıyarak federal merkezi otoriteyi aşındırmıştı. Bu düzenleme Tito hayattayken, onun karizmatik otoritesi sayesinde görece istikrarlı şekilde işleyebilmişti. Fakat Tito'nun yokluğunda kolektif başkanlık sistemi ve zayıflamış federal kurumlar, ekonomik kriz karşısında gerekli koordinasyonu sağlayamamaktaydı. Ramet (2006), 1980'ler Yugoslavya'sını "parçalı egemenlik" dönemi olarak tanımlar. Federal merkez, IMF ile müzakere ettiği programları uygulamaya koymakta zorlanırken, cumhuriyet düzeyindeki liderlikler, kendi seçmen tabanlarını korumak için kemer sıkma önlemlerine direniyor, sorumluluğu "diğer cumhuriyetler" veya "federal merkez"e yüklemekle durumu baypas etmeye çalışıyordu.

Halbuki bu noktaya gelen bir ekonomik kriz, giderek milliyetçi söylemlerin besin kaynağı haline gelmişti. Glenney (2012), 1980'ler boyunca özellikle Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan'daki entelektüel ve siyasi çevrelerde, ekonomik problemlerin başkalarının yüzünden ortaya çıktığı yönünde güçlü anlatılar üretildiğini belirtmektedir. Slovenya ve Hırvatistan'da "biz kazanıyoruz, onlar harcıyor" söylemi, federasyonun transfer mekanizmalarına yönelik eleştirileri milliyetçi bir çerçeveye taşınmıştır. Sırbistan'da ise özellikle Kosova ve Voyvodina'nın statüsü etrafında şekillenen tartışmalar, ekonomik taleplerin etnik ve tarihsel argümanlarla iç içe geçmesine yol açmıştı (Allcock, 2000).

Ekonomik krizin sosyal etkileri yalnızca istatistiksel göstergelerle sınırlı değildi. Gündelik hayatın dokusunda da derin izler bırakarak yoluna devam ediyordu. 1970'lerde televizyon, otomobil, dayanıklı tüketim mallarına erişim, Yugoslav orta sınıfı için "normalleşme" ve "Avrupalılaşma" göstergeleri olarak algılanırken, 1980'lerdeki kemer sıkma, karne uygulamaları, fiyat artışları ve işsizlik, geniş kitlelerin bu kazanımların geri alınmakta olduğu düşüncesine kapılmasına yol açmıştı (Woodward, 1995). Bu dönüşüm, sosyalist rejimin "ilerleme" anlatısını psikolojik düzeyde de aşındırmaktaydı. İnsanların yakın geçmişe kıyasla daha kötü

koşullarda yaşadıkları algısı, rejime yönelik güveni ve bağlılığı zayıflatarak durumu daha da kötüye sürüklenmesine sebebiyet vermiştir.

Sonuç olarak 1970-80’lerde Yugoslav ekonomisinde yaşanan süreç, yalnızca konjonktürel bir durgunluk olarak görülmemesi gerekir, aynı zamanda yapısal bir yorgunluk ve tükeniş dönemi de ele alınması gerekir. Borçla finanse edilen büyüme modeli, yetersiz verimlilik, bölgesel eşitsizlikler, işçi öz-yönetiminin kurumsal zaafıları, zayıf federal koordinasyon, IMF destekli istikrar programlarının sosyal maliyetleri ve Tito sonrası dönemdeki liderlik boşluğu, bir araya gelerek sistemin taşıyamayacağı bir yük oluşturmuştur. Bu ağır bagaj yükü, ekonomik yorgunluk, milliyetçi söylemlerle birleştiğinde, Yugoslavya’nın siyasal parçalanmasının hem zemini hem de hızlandırıcısı etkisini daha da arttırmıştır. Dolayısıyla, ileride patlak verecek olan siyasal krizler ve savaşlar, yalnızca kimlik ve tarih anlatılarıyla ele alınmaması gerekir, aynı zamanda bu dönem boyunca biriken ekonomik kırılگانlıklar ile birlikte tam anlamıyla anlaşılabilir olarak ele alınması gerekmektedir.

Milliyetçiliğin Yükselişi ve Bağımsızlık Süreçleri

Yugoslavya’da milliyetçiliğin yükselişi ve bağımsızlık süreçlerinin ortaya çıkışı, çoğu popüler anlatının iddia ettiği gibi basitçe eski nefretlerin yeniden patlaması değil, kökleri çok daha derinlere uzanan, ekonomik kriz, federal yapının kurumsal zayıflığı, tarihsel hafızanın siyasal mobilizasyon aracı hâline gelişi, sosyalist ideolojinin çözülüşü ve uluslararası konjonktürde yaşanan dönüşümler gibi çok katmanlı faktörlerin bir araya geldiği karmaşık bir tarihsel dönüşüm süreci olduğu vurgulanması gerekir. Bu nedenle Yugoslavya’nın dağılma dönemini anlamak, tek bir disiplinin açıklama sınırlarını aşan kapsamlı bir analiz gerekliliği de ortaya konulması gerekir. Milliyetçilik, bu sürecin hem nedeni hem de

sonucu olarak işlev görmüştür. Yani ekonomik, sosyal ve siyasal alanlar boyunca kriz derinleştikçe milliyetçi söylemin toplumsal mobilizasyon gücü arttırdığını görmekteyiz. Tito sonrası dönemde federasyonun merkezî gücünün zayıflamasıyla etno-politik rekabeti siyasal hayatın merkezine taşımış ve bu rekabet ise çok geçmeden bağımsızlık hareketlerinin ana motivasyonlarından biri hâline gelmiştir (Ramet, 2006).

1980 yılında Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya, tarihinin en önemli siyasal boşluk dönemine girmiştir. Tito, yalnızca bir devlet başkanı değil, aynı zamanda federasyonun kişisel tutkalı olarak işlev gören bir figür olduğu daha önce de ifade etmiştik. Tito liderliğinin karizmatik niteliği, federal kurumların yapısal zayıflıklarını uzun yıllar boyunca görünmez kılmıştır. Onun yokluğunda kolektif başkanlık sistemi, cumhuriyetlerin birbirleriyle rekabet hâlindeki çıkarlarını uzlaştırmada yetersiz kalmış ve federal düzeyde karar alma süreçleri hızla tıkanmıştır (Woodward, 1995). Tito'nun bu tutkal rolünün ortadan kalkmasıyla birlikte, milliyetçi söylemler cumhuriyet düzeyinde siyasal temsilcilerin elinde giderek daha fazla güç kazanmıştır. Tito sonrası dönemin karakteristiği, siyasal alanın merkezden çevreye doğru çözülmesi ve cumhuriyet parlamentolarının güç kazanmasıdır. Bu gelişme, milliyetçi hareketlerin doğal olarak güçleneceği bir ortam yaratmıştır. Çünkü artık ulusal cumhuriyetler, merkezin baskısından görece bağımsız olarak kendi kimlik ve çıkarlarını ifade edebilecekleri daha geniş bir siyasal alana sahipti (Allcock, 2000).

Milliyetçiliğin yükselişinin anlaşılmasında temel faktörlerden biri, 1970'lerin sonlarından itibaren Yugoslavya'ya etkisi altına alan ağır ekonomik krizdir. Yüksek enflasyon, artan dış borç yükü, işsizlik, yetersiz üretim kapasitesi ve bölgesel eşitsizlikler, sosyalist ideolojinin sunduğu “eşitlik” ve “birlik” söyleminin toplumsal inandırıcılığı giderek zayıflamıştır. Ekonomik çöküş, yalnızca maddi koşulları kötüleştirmemiş, aynı zamanda

geniş kitlelerin gelecek beklentilerini kökünden sarsmış, bu da sosyalist rejimin meşruiyetinin temelini aşındırmıştır (Dyker, 1990; Ramet, 2006). Ekonomik kriz dönemleri, ulusçuluk teorileri açısından da bilindiği gibi, kolektif kimliklerin siyasal mobilizasyonunda özellikle elverişli dönemlerdir. Çünkü ekonomik belirsizlikler, bilindiği gibi insanlar arasında “biz” ve “onlar” ayrımını keskinleştiren siyasi aktörlerin söylemlerini güçlendirmektedir. Yugoslavya örneğinde bu ayrım, cumhuriyet sınırlarıyla neredeyse birebir örtüştüğünü görmekteyiz.

Özellikle Sırbistan’da 1980’lerden itibaren yükselen milliyetçilik akımı, Yugoslavya’nın siyasal mimarisini temelden sarsan gelişmeler arasında en belirleyici bir unsur olduğu vurgulanması gerekmektedir. 1981’de Kosova’da Arnavutların gerçekleştirdiği büyük protestolar, Sırbistan kamuoyunda Kosova’nın kontrolünden çıkarıldığı yönündeki kaygıları artırmıştır. Kosova’nın Sırp ulusal mitolojisindeki merkezi konumu, bu protestoların yalnızca ekonomik veya sosyal talepler olarak görülmesini imkânsız kılmış ve olaylar Sırp ulusal kimliğine yönelik bir tehdit olarak sunulmuştur. Bu süreçte Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi tarafından hazırlanan ve 1986’da kamuoyuna sızdırılan SANU Memorandumu, Sırp ulusal söyleminin entelektüel çerçevesini oluşturmuş ve bir tür kurumsal ulusal ideoloji işlevi görmüştür. Memorandum, Yugoslavya’nın federal yapısının Sırlara karşı yapısal bir haksızlık yarattığını, Kosova’daki demografik eğilimlerin Sırp ulusal varlığını tehlikeye attığını ve Sırbistan’ın federasyon içinde dezavantajlı bir konuma zorlandığını iddia etmiştir (Glenny, 2012). Bu belgenin etkisi yalnızca entelektüel çevreyle sınırlı kalmamış aynı zamanda kısa sürede geniş halk kitlelerine ulaşmış ve Sırp siyasetine radikal bir yön vermesine sebebiyet olmuştur.

Slobodan Milošević’in siyasi yükselişi, milliyetçilik dalgasının siyasal iktidarla birleştiği kritik dönüm noktasıdır.

Milošević, 1987’de Kosova’daki Sırlara yaptığı konuşmada kullandığı sert ve çözümlüycü söylemlerle, kendisini Sırp ulusal davasının savunucusu olarak konumlandırmış ve kendi lehine bu oluşan pozisyonu, geniş halk desteğinin temel itici gücü hâline getirmiştir (Woodward, 1995). 1988-1989 döneminde anti-bürokratik devrim olarak adlandırılan süreçle Voyvodina, Kosova ve Karadağ’daki parti liderlikleri tasfiye etmiştir. Milošević bu bölgelerde kendisine yakın kadroları iktidara getirerek federal oy dengelerini kökten değiştirmiştir. Bu gelişme, Sırbistan’ın federasyon içindeki gücünü dramatik şekilde artırmıştır (Silber & Little, 1997; Ramet, 2006). Fakat bu durum diğer cumhuriyetlerde derin bir güvensizlik yaratabileceğini hesaba katmamıştır. Slovenya ve Hırvatistan özellikle bu durumu, federasyonun giderek Sırbistan merkezli otoriter bir yapıya dönüştüğü iddiasının kanıtı veya hamlesini öne sürerek farklı arayışlara girmesinin nedeni olarak görecektir (Woodward, 1995; Rusinow, 1977).

Slovenya’da milliyetçiliğin yükselişi, ekonomik ve kültürel faktörlerin birleştiği özgün bir dinamik içinde gerçekleşmiştir. Slovenya, Yugoslav cumhuriyetleri arasında en gelişmiş olanıydı ve piyasa reformlarına en açık cumhuriyetiydi. 1980’lerde ekonomik kriz derinleştikçe, Sloven elitleri ve kamuoyu, federasyonun kendilerine ekonomik yük getirdiğini, kaynaklarının merkez tarafından tüketildiğini düşünmeye başlamışlardır. Ekonomik “yük” söylemi, siyasal özerklik ve kültürel kimlik talepleriyle birleşerek güçlü bir ayrılıkçı hareketin temelini oluşturarak (Allcock, 2000) daha sonra İngiliz mantıyla “su alan gemiyi ilk terk eden ol” mantıyla hareket etmiştir. Slovenya’nın 1989-1990 döneminde siyasal çoğulculuğa geçişi, milliyetçi ve liberal reformcu grupların DEMOS çatısı altında birleşmesine yol açmıştır. Bu birleşme durumu, Yugoslavya’dan kopuşun hem siyasal hem kurumsal zeminini hazırlamıştır.

Hırvatistan’da milliyetçi hareketin yükselişi ise tarihsel hafızanın yeniden siyasallaştırılmasıyla yakından ilişkili olduğu vurgulanması gerekir. 1971’deki Hırvat Baharı’nın bastırılması, Hırvat ulusal bilincinde kolektif bir travma yaratmıştır. Bu olaysa Tito sonrası dönemde milliyetçi aktörler tarafından özgürlük, demokrasi ve ulusal egemenlik taleplerinin sembolü olarak yeniden yorumlanmasına sebebiyet vermiştir (Ramet, 2006). 1989-1990 seçimlerinde Franjo Tuğman liderliğindeki HDZ’nin yükselişi, Hırvatistan’da milliyetçiliğin siyasal hegemonya kurmasının başlangıcı olmuştur. Tuğman’ın söylemi hem ulusal bağımsızlık hem de geçmişteki “ulusal hak ihlallerinin telafisi” üzerine kuruluydu. Bu taktiksel söylem ise Hırvat kamuoyunda hızlı ve güçlü bir karşılık verme zemini oluşturmaya son bulmuştur.

Bosna-Hersek’te milliyetçiliğin yükselişi, çok-etnili bir toplumda siyasal rekabetin üç farklı ulusal kimlik ekseninde ilerlemesi nedeniyle çok daha karmaşık bir süreç yaratıldığını görmekteyiz. Boşnaklar, Sırpalar ve Hırvatlar arasında etnik dağılımın birbirine karışmış yapısı, milliyetçiliğin Bosna’da parçalanmayı derinleştirme potansiyelini güçlendirmiştir. Bosna’nın çok uluslu yapısı, Yugoslavya’nın çok uluslu düzeninin adeta bir mikrokozmosu olarak işlev görüyordu. Bu nedenle federasyon çözülmeye başladığında, Bosna en kırılgan ve en tehlikeye açık alan deneme laboratuvar bölgesine dönüştürmüştür (Burg & Shoup, 1999). Bosna’da milliyetçilik, sadece bağımsızlık talepleriyle değil, aynı zamanda “etnik çoğunluk olma” ya da “etnik güvenlik” kaygılarıyla da şekillenmiştir.

1990-1991 döneminde çok partili seçimlere geçilmesi, milliyetçiliğin artık sınırsız bir siyasal rekabet alanında kendisini ifade etmesine olanak tanımıştır. Birçok cumhuriyette komünist partiler çökerken, milliyetçi partiler hızla iktidara gelmiştir. Bu dönemin ruhu, kim önce ayrılırsa o kazanır mantığının hâkim olduğu, her cumhuriyetin kendi ulusal güvenliğini federasyonun

çöküşü karşısında garanti altına almak için radikal pozisyonlar aldığı bir ortama dönüştüğünü görmekteyiz (Silber & Little, 1997). Bu durum Yugoslavya devletleri için avantaj/dezavantaj durumu ortaya çıkarmakla kalmamış aynı zamanda diğer bölgesel ve uluslararası güçlerin de vekalet savaşların deneme tahtlarına dönmesine sebebiyet vermiştir.

Slovenya ve Hırvatistan'ın 1991'de bağımsızlık ilanı, Yugoslavya'nın fiilen dağılmasının başlangıcı olmuştur. Slovenya'daki savaş kısa sürmüş, ancak Hırvatistan'daki çatışmalar çok daha yıkıcı olmuştur. Bunun temel nedeni, Hırvatistan'daki önemli Sırp azınlığın Milošević tarafından desteklenmesi ve “Sırp özerk bölgeleri”nin kurulmasıdır. Hırvatistan savaşının ardından çatışma Bosna-Hersek'e taşınmasıyla ve Bosna'nın bağımsızlık ilanı, üç taraflı bir savaşın fitilini ateşlemiştir. Bu savaş, Yugoslavya'nın çözülüşünün en trajik aşamasıdır ve milliyetçiliğin kontrolsüz kaldığında tahmin edilmesi mümkün olmayan ölçüde yıkıcı sonuçlara yol açabileceğinin en açık örneğini oluşturarak tüm dünya devletlerine göstermiştir (Burg & Shoup, 1999).

Sonuç olarak, milliyetçiliğin yükselişi ve bağımsızlık süreçleri, Yugoslavya'nın hem içsel hem dışsal yapısal zayıflıklarının bir sonucuydu. Ekonomik kriz milliyetçiliği güçlendirmiş ve federasyonun kurumsal zayıflığı milliyetçiliğin siyasal alanda hegemonya kurmasına izin vermiştir. Ayrıca entelektüel çevrelerde üretilen ulusal anlatılar bu hegemoniyi ideolojik olarak meşrulaştırmıştır. Bununla birlikte uluslararası sistemde yaşanan dönüşümler (SSCB'nin çöküşü, Avrupa'nın dönüşümü) ise ayrılıkçı hareketlerin önünü açmıştır. Tüm bu süreçler, Yugoslavya'nın çözülüşünü kaçınılmaz hâle getirmemiştir. Ancak çözülüşün yönünü, hızını ve şiddetini belirleyen temel unsurlar haline gelmesinin sebebi olmuştur. Toparlayacak olursak milliyetçilik, bu tarihsel dönemde yalnızca bir kimlik siyaseti değil, aynı zamanda ekonomik krizlere, kurumsal zayıflıklara ve siyasal

boşluklara verilen bir toplumsal tepki, bir mobilizasyon aracı ve nihayetinde yeni devletlerin kurucu ideolojisi hâline gelmiştir.

Yugoslavya'nın Şiddetli Çözülüşü ve Uluslararası Müdahale

Yugoslavya'nın çözülüşü, salt barışçıl bir anayasal ayrışma değil, 1991-2001 arasında farklı yoğunluklarda süren, birbirine eklenmiş bir dizi savaş veya bir lokomotif takılmış çeşitli vagonlar gibi etnik temizlik kampanyası ve uluslararası müdahalenin iç içe geçtiği bir şiddet sarmalı olarak tezahür ettiğinin altı çizilmesi gerekir. Bu süreç, hem klasik devletlerarası savaş mantığını hem de iç savaş, etnik çatışma ve insani müdahale tartışmalarının aynı anda görüntüsünü gündeme getiren bir ayna olmuştur. Bu nedenle Yugoslavya'nın dağılma sürecini anlamak, yalnızca iç dinamiklere odaklanan bir okumanın ötesine geçilmesiyle mümkündür. Diğer bir ifade ile bölgesel, uluslararası ve normatif düzlemleri birlikte ele alınması gereken bir denklem olduğu vurgulanması gerekir (Glenny, 2012).

Savaşların zamanlaması ve yoğunluğu bakımından bakıldığında, çoğu çalışmada “Yugoslav Savaşları” başlığı altında anılan çatışmalar, genellikle dört ana evreye ayırabiliriz;

1. Birinci evre: 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'daki savaşlar,
2. İkinci Evre: 1992-1995 Bosna Savaşı,
3. Üçüncü Evre: 1998-1999 Kosova çatışması,
4. Dördüncü Evre: Makedonya'da 2001 krizine uzanan daha düşük yoğunluklu çatışma dönemi.

Bu evreler, federasyonun çözülüşünün farklı aşamalarını ve uluslararası toplumun gittikçe artan ölçüde müdahil oluşunu yansıtır.

Slovenya, 25 Haziran 1991'de bağımsızlığını ilan eden ilk cumhuriyet olmuştur. Bu adım, Yugoslav Halk Ordusu'nun (JNA)

kısa süreli bir müdahalesini tetiklemiştir. “On Gün Savaşı” olarak bilinen bu çatışma, görece sınırlı can kaybıyla sonuçlanmış ve Avrupa Topluluğu gözetiminde varılan Brioni Anlaşması ile JNA’nın Slovenya’dan çekilmesi son bulmuştur. Slovenya’nın etnik olarak büyük ölçüde homojen yapısı, Yugoslavya’nın geri kalanına kıyasla daha sınırlı jeopolitik önemi ve JNA’nın asıl stratejik ağırlığını Hırvatistan ve Bosna’ya kaydırma isteği, bu savaşın kısa sürmesini belirleyen başlıca faktörler olduğu altı çizilmesi gereken hususlardır (Glenny, 2012; Allcock, 2000).

Hırvatistan’daki savaş ise çok daha uzun ve yıkıcı olmuştur. 1991 sonlarından 1995’e uzanan bu süreçte, Hırvatistan’daki Sırp azınlığın yaşadığı bölgelerde kurulan “Sırp Krayına” yapıları, Belgrad’dan siyasi ve askeri destek almıştır. JNA fiilen bu oluşumları koruyan ve genişleten bir güç olarak hareket ettiğini görmekteyiz (Glenny, 2012; Burg & Shoup, 1999). Etnik temizlik pratikleri, zorunlu göçler ve kuşatma stratejileri bu dönemde maalesef yaygınlaştığının altı çizilmesi gerekir. 1995’te Hırvat ordusunun “Fırtına Harekatı” (Operation Storm) ile Krayina’yı geri alması, savaşın seyrini kökten değiştirmiştir. Fakat bu kez de on binlerce Sırp sivil bölgeden kaçmak zorunda kalmasına sebebiyet vermiştir. Hırvatistan örneği, Yugoslavya’nın çözülüşünde etnik toprak iddialarının nasıl karşılıklı “etnik mühendislik” stratejilerine dönüştüğünü çarpıcı biçimde bir örnek olarak tarih kitaplarında yerini almıştır (Burg & Shoup, 1999).

Yugoslavya’nın şiddetli çözülüşünün en dramatik ve sembolik aşaması, kuşkusuz ve tartışmasız Bosna Savaşıdır (1992-1995). Bosna-Hersek çok etnili yapısıyla, Yugoslavya’nın minyatür bir yansımasıydı. Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar etnik olarak karışık bir nüfus yapısı içinde yaşamakta ve etnik sınırlar coğrafi olarak net çizgilerle ayrılmasını zorlaştırıyordu. 1992’de Bosna-Hersek’in bağımsızlık referandumu ve bağımsızlık ilanı, Bosnalı Sırp liderliğin reddiyle karşılanmıştır. Sırbistan’dan destek alan Bosna Sırp güçleri,

kısa sürede geniş bölgesel kontrol sağlayarak sistematik etnik temizlik kampanyalarına girmesine sebebiyet vermiştir (Burg & Shoup, 1999; Malcolm, 1996).

Bosna Savaşı, 20. yüzyıl sonunun en ağır insani krizlerinden birine dönüşmesiyle kuşatma altındaki Saraybosna, Avrupa'nın en uzun süreli kuşatmalarından birini yaşamıştır. Toplama kampları, tecavüzün savaş stratejisi olarak kullanılması ve Srebrenitsa'da Temmuz 1995'te gerçekleşen ve ICTY tarafından soykırım olarak tanınan katliam, uluslararası toplumun “bir daha asla” söyleminin sınındığı olaylar olarak hafızaya kazınmıştır (Burg & Shoup, 1999; Peskin, 2008) .

Bu süreçte Birleşmiş Milletler ve Avrupa kurumlarının geciken tepkisi, hem yöntem hem zamanlama bakımından yoğun eleştirilere konu oldu. UNPROFOR'un “barışı koruma” (peacekeeping) mantığıyla kurgulanmış, fakat fiilen barışın olmadığı bir ortamda konuşlandırılması, BM'nin sahadaki askerlerine “tarafsızlık” adına son derece sınırlı bir müdahale yetkisi vermesi, sivilleri koruma kapasitesini zayıflatmıştır. “Güvenli bölge” ilan edilen Srebrenitsa ve Žepa gibi yerlerde, BM'nin fiili koruma sağlayamaması, uluslararası kurumların meşruiyeti açısından derin bir kriz yaratmış ve bu kriz hala günümüzde akademik dünyada tartışılmaya devam edilmektedir (Chandler, 1999; Bose, 2002).

Bosna'daki şiddetin tırmanması ve özellikle 1995'te Srebrenitsa katliamı ile Markale pazar yeri saldırıları sonrası, NATO ilk kez Avrupa'da geniş ölçekli hava harekâtı düzenleyerek doğrudan müdahalede bulunmuştur. “Operation Deliberate Force” çerçevesinde Ağustos ve Eylül 1995'te Bosna Sırp hedeflerine yönelik hava saldırıları, sahadaki güç dengelerini Boşnak ve Hırvat güçler lehine değiştirmiştir. Bu askeri baskı, ABD'nin öncülüğünde yürütülen diplomatik sürecin başarı şansını artırmıştır (Glenny, 2012).

Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Anlaşması (Kasım 1995), bir yandan ateşkesi ve yeni devlet yapısını garanti altına alırken, diğer yandan karmaşık, etnik temelli bir güç paylaşımı modeli kurarak uzun vadeli siyasal istikrarsızlık risklerini içinde barındırmasına sebebiyet vermiştir. Anlaşma, Bosna-Hersek'i iki ana entiteye Bosna-Hersek Federasyonu (Boşnak-Hırvat ağırlıklı) ve Sırp Cumhuriyeti'ne bölerek etnik bölünmeyi kurumsal düzeye taşıyarak karmaşık veto mekanizmaları ve kolektif kurumlar ile bir yandan tüm tarafları memnun etmek için güvence vermiştir. Diğer yandan ise hamle ile karar alma süreçlerini son derece ağırlaştırmıştır (Bose, 2002; Chandler, 1999).

Dayton, uluslararası toplumun “önce savaşı durdur, sonra demokrasiyi düşün” yaklaşımının somut ürünü olarak tarihe geçmiştir. Kısa vadede Bosna'daki savaşı sona erdirmede son derece etkili olsa da, uzun vadede etnik kimlikleri siyasal alanın temel referansı hâline getirerek, etnik olmayan yurttaşlık temelinde bir siyasal kültürün gelişmesini zorlaştırdığı için yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır (Bose, 2002; Ramet, 2006). Buna rağmen, Dayton'un askeri boyutunu uygulamak üzere konuşlandırılan NATO önderliğindeki IFOR ve ardından SFOR güçleri, ilk geniş ölçekli NATO kriz müdahale operasyonu olarak Soğuk Savaş sonrası güvenlik mimarisinin dönüşümünde önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yugoslavya'nın şiddetli çözülüşünün bir başka kritik aşaması, Kosova çatışması ve NATO'nun 1999 müdahalesi ile gün yüzüne çıkmıştır. Kosova'da 1980'ler boyunca artan gerilim, 1989'da statünün fiilen daraltılması ve Arnavut çoğunluğun özerklik haklarının budanmasıyla yeni bir evreye girmiştir. 1990'larda pasif direniş çizgisi yerini daha militan bir hatta bırakarak Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK), Sırp güvenlik güçleriyle silahlı çatışmaya girmiştir. 1998-1999 çatışmaları sırasında, Sırp güçlerinin köyleri yakması, sivillere yönelik saldırılar ve kitlesel yerinden etmeler,

uluslararası kamuoyunda “etnik temizlik” algısını güçlendirmiştir (Glenny, 2012; Woodward, 1995).

Bu süreçte Rambouillet görüşmeleri gibi diplomatik girişimler sonuçsuz kalmıştır. 24 Mart 1999’da NATO, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nden açık bir yetki almaksızın, “insani müdahale” gerekçesiyle Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ) hedeflerine hava saldırıları başlatmıştır. On bir hafta süren bu bombardıman, hem askeri hem hukuki hem de normatif düzlemde yoğun tartışmalara yol açacaktır. Bir yandan NATO, müdahaleyi Kosova’daki Arnavut sivillerin korunması ve etnik temizliğin durdurulması için zorunlu bir adım olarak savundu. Öte yandan Rusya ve bazı diğer devletler, bunun BM Şartı’nın güç kullanma yasağına aykırı bir “hukuksuz müdahale” olduğunu ileri sürse de netice alamamıştır (Chesterman, 2001; Kaldor, 2007)

10 Haziran 1999’da NATO bombardımanının durdurulmasıyla birlikte, BM Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararı kabul edilmiştir. Bu karar, Kosova’da uluslararası bir sivil yönetim (UNMIK) ve NATO önderliğinde bir uluslararası güvenlik gücü (KFOR) kurulmasını öngörmekteydi. Ayrıca “Sırbistan’ın toprak bütünlüğüne saygı” ifadesini de içeriyordu. Bu hibrit yapı, Kosova’nın fiilen Sırbistan’dan ayrı bir yönetim alanına dönüşmesine yol açmıştır. 2008’deki tek taraflı bağımsızlık ilanına giden sürecin kurumsal çerçevesi böylece çizilmesine ister istemez sebebiyet vermiştir (Peskin, 2008; Glenny, 2012).

Yugoslavya’nın şiddetli çözülüşü sırasında uluslararası toplumun müdahalesinin bir diğer boyutu, uluslararası ceza adaletinin inşasıdır. 1993’te BM Güvenlik Konseyi’nin 808 ve 827 sayılı kararlarıyla Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin (ICTY) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu mahkeme, II. Dünya Savaşı sonrası Nuremberg ve Tokyo’dan sonra ilk kez ad hoc uluslararası ceza adaleti mekanizmasının devreye sokulmasını temsil ediyordu. ICTY’nin kurulması, savaş suçları, insanlığa karşı

suçlar ve soykırıma ilişkin bireysel cezai sorumluluğun uluslararası düzeyde yargılanabileceğine dair güçlü bir normatif mesaj taşıyordu. Bununla birlikte tartışmalı olsa bile devlet liderlerine dokunulmazlık zırhı yırtarak nispi olsa da dünyada yeni bir hukuk anlayışının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Peskin, 2008)

Ancak ICTY'nin sahadaki algısı karmaşık ve çoğu zaman çelişkili olduğu tartışmaları beraberinde getirmiştir. Sırbistan'da bu mahkeme, uzun süre “Sırp halkına karşı bir kurum” olarak lanse edilmiştir. Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te de benzer şekilde, çoğu aktör, mahkemenin öteki tarafın suçlarını yeterince cezalandırmadığını savunmasına sebebiyet vermiştir. Subotić (2009), bu durumu “kaçırılmış adalet” (hijacked justice) kavramıyla açıklamaktadır. Yerel elitler, uluslararası yargı süreçlerini kendi meşruiyetlerini pekiştirecek şekilde araçsallaştırmakta, bu da gerçek anlamda bir yüzleşmenin ortaya çıkmasını engellemektedir. Buna rağmen ICTY, uluslararası ceza hukuku tarihinde önemli içtihatlar üretmesiyle kalmamış aynı zamanda devlet başkanlarının, generallerin ve siyasi liderlerin yargılanması, uluslararası hukukun gelişimine kalıcı katkılar sağladığını altı çizilmesi gereken bir husus olduğu vurgulanması gerekir.

Yugoslavya'nın şiddetli çözülüşü ve uluslararası müdahale deneyimi, 21. yüzyılın başında ortaya çıkan “koruma sorumluluğu” (Responsibility to Protect) doktrininin oluşumunda da dolaylı rol oynamıştır. Bosna ve Ruanda'da yaşanan soykırımlar karşısında uluslararası toplumun gecikmiş ve yetersiz tepkisi, Kosova'da BM yetkisi olmaksızın gerçekleştirilen müdahale, “insani müdahale” ve “egemenlik” kavramları etrafında hukukçular, yoğun teorik tartışmalara girmesine sebep olmuştur (Power, 2002; Chesterman, 2001). Yugoslavya örneği, bir yandan sivillerin korunması için müdahalenin ahlaki zorunluluğunu, öte yandan uluslararası hukukun meşruiyet krizini aynı anda görünür kılarak kolay sona ermeyecek bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

Bu şiddetli çözölüş ve uluslararası müdahale evresi, Yugoslavya'nın dağılmasının sadece içeriden gelen dinamiklerle açıklanamayacağını bir göstergesidir. Federal yapının çöküşü, ekonomik kriz ve milliyetçilik iç dinamikler olarak belirleyici olsa da, savaşın seyri, süresi ve bitiş biçimi büyük ölçüde uluslararası toplumun ne zaman, nasıl ve hangi araçlarla müdahil olduğuna bağlı olarak şekillenebileceğini bize göstermiştir. Özetle Bosna'da gecikmiş ama etkili NATO müdahalesi ve Dayton düzeni, Kosova'da tartışmalı fakat sonuç alıcı hava harekâtı ve BM gözetiminde yeniden yapılanma, uluslararası hukuk ve güvenlik mimarisini kalıcı biçimde etkilemiştir. Bununla birlikte “meşru müdahale” ile “yasadışı güç kullanımı” arasındaki çizginin ne kadar kırılgan ve ne kadar tartışmalı olabileceğini bir kez daha herkese göstermiştir (Kaldor, 2007; Glenny, 2012; Woodward, 1995). Bu bakımdan Yugoslavya'nın şiddetli çözölüş süreci, hem bölgesel bir trajedi hem de uluslararası düzenin normatif sınavlarından biri olarak tarihe geçmesine sebebiyet vermiştir.

Sonuç Yerine: Dağılma Sonrası Düzen ve Yugoslavya Deneyiminden Küresel Dersler

Yugoslavya'nın dağılması, yalnızca bir federasyonun anayasal olarak ortadan kalkması görölmemesi gerekir. Aynı zamanda sosyalist bir ekonomik-siyasal modelin çöküşü, çok-etnili bir siyasal topluluğun parçalanması ve savaş sonrası yeniden yapılanmanın son derece karmaşık bir laboratuvara dönüşmesi anlamına geldiğinin altı çizilmesi gerekir. 1990'lar boyunca yaşanan savaşların ardından ortaya çıkan post-Yugoslav düzen, hem yeni devletlerin ulusal kimlik ve egemenlik inşa süreçlerini, hem de uluslararası hukukun, insan hakları rejiminin ve Avrupa güvenlik mimarisinin dönüşümünü bir arada okumaya ihtiyaç olduğunun bir göstergesidir (Ramet, 2006). Bu düzenin anlaşılması, yalnızca Balkanlar'ı değil, çok-etnili devletlerin, savaş sonrası toplumların ve

küresel müdahale rejimlerinin geleceğini tartışmak açısından da önemli bir ölçek olarak devam edecektir.

Dağılma sonrasında ortaya çıkan devletler; Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya (bugün Kuzey Makedonya), Sırbistan, Karadağ ve Kosova birbirinden oldukça farklı başlangıç koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Slovenya ve Hırvatistan, görece daha az yıkım yaşamış, daha homojen demografik yapıya sahip ve ekonomik açıdan daha gelişmiş bir miras devralırken; Bosna-Hersek, Hırvatistan'ın belirli bölgeleri ve Kosova ağır bir savaş yıkımı, etnik temizlik ve kitlesel yerinden edilme deneyimiyle karşı karşıya kalmıştır (Burg & Shoup, 1999). Sırbistan ve Karadağ ise, hem savaşıyla taraf olmak hem de uluslararası yaptırımlar, ekonomik izolasyon ve milliyetçi otoriter yönetim altında yaşamak gibi özgün bir geçiş tecrübesi edinmelerine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle “post-Yugoslav düzen”, tek bir homojen hikâye değildir. Aynı tarihsel kırılma ekseninde etrafında çeşitlenen bir dizi farklı devlet ve farklı toplum fenomenidir (Ramet, 2006; Glenny, 2012).

Bosna-Hersek, bu düzenin en karmaşık ve en kırılgan örneğini oluşturmaktadır. Dayton Barış Anlaşması, savaşı sonlandırmış olsa da, Bosna'yı son derece karmaşık, etnik temelli bir güç paylaşımı sistemine bağlı kalmasına sebebiyet vermiştir. Ülke, Boşnak ve Hırvatların ağırlıkta olduğu Bosna-Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) olmak üzere iki ana entiteye bölünmüştür. Üstelik kantonlar ve çok katmanlı kurumlarla son derece hiyerarşik ve veto mekanizmalarıyla tıkanmaya çok müsait bir siyasal mimari olarak da kurgulanmıştır (Bose, 2002). Bu yapı, kısa vadede “negatif barış”ı yani diğer bir ifade ile çatışmasızlığı sağlamaya yardımcı olmuştur. Fakat uzun vadede etnik bölünmeleri kurumsallaştırarak, etnik olmayan yurttaşlık temelinde bir siyasal kültürün gelişmesini ciddi biçimde zorlaştırmıştır (Chandler, 1999). Böylelikle Bosna, bir yandan uluslararası vesayetle yani Yüksek Temsilci'nin geniş yetkileriyle

idare edilmeye çalışılan ve içerde üç kurucu halkın (Boşnak, Sırp, Hırvat) etnik veto mekanizmalarıyla kilitleyebildiği “yarı egemen” bir devlet formuna büründürülerek istikrarsızlaştırılmıştır (Ramet, 2006; Bose, 2002).

Slovenya ve Hırvatistan’daki süreç ise, daha klasik bir “ulus-devlet inşası ve Avrupa entegrasyonu” senaryosuna bürünmüştü. Slovenya, daha az yıkım yaşamış, güçlü bir idari kapasiteye sahip ve ekonomik yapısını hızlı biçimde piyasa ekonomisine uyarlayabilen bir cumhuriyet olarak, 2004’te Avrupa Birliği’ne, aynı yıl NATO’ya üye oldu (Glenny, 2012). Hırvatistan, daha ağır bir savaş geçmişine ve derin yerinden edilmelere rağmen, 2000’lerde Tuğman sonrası dönemde reform sürecine girerek, savaş iktidarının milliyetçi otoriter yapısından kademeli olarak uzaklaşarak 2013’te AB üyeliğine kabul edildi. Bellamy (2003), Hırvat ulusal kimliğinin bu dönemde “Avrupalılaşıma” söylemiyle yeniden tanımlanmaya girdiğini, ancak geçmişle hesaplaşmanın seçici biçimde yürütüldüğünü ve özellikle II. Dünya Savaşı ile 1990’lardaki savaşların hafıza rejimlerinin yoğun tartışmalara sahne olduğunu göstermektedir.

Sırbistan ve Karadağ’ın oluşturduğu Federal Yugoslavya (1992-2003) ve ardından Sırbistan-Karadağ Birliği, post-Yugoslav dönemin başka bir özgün örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Milošević yönetimindeki Sırbistan, savaşlara doğrudan ve dolaylı katılımı, BM yaptırımları, NATO müdahaleleri ve ICTY ile çatışmalı ilişkisi nedeniyle, uzun yıllar uluslararası sistemin “sorunlu aktörü” olarak algılanmasına ve temkinli yaklaşılmasına sebebiyet oluşturmuştur (Glenny, 2012; Peskin, 2008). 2000’deki kitle mobilizasyonu ve Milošević’in devrilmesiyle Sırbistan’ın demokratikleşmesi yönünde önemli bir fırsat penceresi açılmıştır. Ancak milliyetçi söylemin ve savaş tarihinin yarattığı kutuplaşma, reform sürecini sürekli olarak frenlenmesine ve ağırdan alınmasına sebebiyet vermiştir. ICTY ile işbirliği (özellikle Milošević’in ve

diğer üst düzey isimlerin Lahey’e teslim edilmesi) iç siyasette sert tartışmalara yol açmıştır. Uluslararası adalet ile ulusal egemenlik kavramları sık sık karşı karşıya kalmak zorunda bırakılmıştır (Peskin, 2008; Subotić, 2009).

Kosova, post-Yugoslav düzenin en tartışmalı ve normatif açıdan en hassas dosyalarından birisidir. 1999 NATO müdahalesinin ardından BM gözetiminde bir uluslararası sivil yönetim (UNMIK) ve NATO önderliğinde KFOR’un varlığı altında fiilî bir protektora rejimi oluşmuştur. 2008’de Kosova’nın tek taraflı bağımsızlık ilanı, bir yandan birçok Batılı devlet tarafından tanınırken, diğer yandan Sırbistan ve bazı ülkeler tarafından reddedilmiştir. Bu durum, uluslararası hukukun “özgürlük” ve “toprak bütünlüğü” ilkeleri arasındaki gerilimi somutlaştıran bir vaka yaratmıştır. Uluslararası Adalet Divanı’nın 2010’da verdiği danışma görüşünde, Kosova’nın bağımsızlık deklarasyonunun uluslararası hukuku ihlal etmediği sonucuna varması (ICJ, 2010) tartışmaları tam anlamıyla sona erdirmeyerek daha da alevlenmesine sebebiyet vermiştir (Peskin, 2008; Bieber, 2018). Kosova örneği, aynı zamanda “insani müdahale” ve “koruma sorumluluğu” tartışmalarının pratikteki sınırlarını ve çelişkilerini görünür kılarak kafa karışıklığının devamını sağlamıştır.

Ekonomik alanda ise post-Yugoslav devletler, sosyalist öz-yönetimden radikal özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş süreciyle karşı karşıya kaldı. Bu geçiş çoğu zaman “şok terapi” tarzı neoliberal reformlarla, denetimsiz özelleştirmelerle ve yeni yerel oligarkların ortaya çıkışıyla sonuçlandı. Yugoslav dönemindeki kamusal varlıkların önemli bir kısmı düşük bedellerle, politik bağlantıları güçlü aktörlere (işbirliği içinde olduklarıyla) devredildi. Bu da hem gelir dağılımında ciddi bozulmalara hem de devlet-toplum ilişkilerinde derin güvensizliklere yol açmasına sebebiyet vermiştir (Woodward, 1995; Dyker, 1990). Bu süreç özellikle 2000 sonrası dönemde daha görünür hâle gelmiş ve post-sosyalist

dönüşüm literatüründe ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir (Uvalić, 2010). Savaş sonrası yeniden yapılanma fonları ve uluslararası finans kurumlarının (IMF, Dünya Bankası) şartlı kredileri, bu ülkelerdeki ekonomik politikaların yönünü belirleyen en önemli dış faktörlerden biri hâline gelmiştir. Sonuçta, işsizlik ve ayrıca genç nüfusun eşitsizlik ilkesine ezdirilerek kitlesel göçü tetiklemiştir. Kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk, pek çok post-Yugoslav ülkede demokratikleşmenin kalitesini ve toplumsal meşruiyeti zayıflatan kalıcı yapısal sorunlar olarak ortaya çıkmıştır (Bieber, 2018).

Geçiş dönemi adaleti (transitional justice) ve hafıza politikaları açısından da Yugoslavya sonrası dönem, hem uluslararası hukuk hem siyaset bilimi açısından yoğun biçimde tartışılan bir alan oluşturdu. ICTY, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırımla ilgili yüzlerce davayı ele alarak çok sayıda önemli karar vermişti. Bu kararlar, uluslararası ceza hukuku açısından tarihsel öneme sahip emsal nitelikler taşımaktadır. Ancak mahkemenin yerel toplumlar üzerindeki etkisi, her zaman amaçlandığı gibi olmamıştır. Subotić (2009), bölgedeki pek çok siyasi aktörün ICTY ile işbirliğini “AB üyeliğine giden yolda zorunlu bir durak” olarak gördüğünü, ancak bunu içsel bir yüzleşme sürecinin parçası haline getirmekten kaçındığını vurgulamaktadır. Böylece, adalet çoğu zaman “dışarıdan dayatılan bir zorunluluk” olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Bu da normal olarak mahkemenin yerel meşruiyetini sınırlamıştır. Yine de, devlet başkanlarının, generallerin ve üst düzey siyasi liderlerin yargılanması, cezasızlık kültürünün kırılması bakımından önemli bir normatif eşik noktası haline gelmiştir (Peskin, 2008).

Ulusal kimlik inşası ve tarihsel hafıza boyutunda, post-Yugoslav devletler birbirinden oldukça farklı hafıza rejimleri geliştirdiğini görmekteyiz. Hırvatistan’da 1990’lar sonrası resmi söylem, “Bağımsızlık Savaşı”nı (Domovinski rat) modern Hırvat devletinin kurucu miti olarak yüceltilmiştir. Bu anlatı, hem

kahramanlık hem de mağduriyet unsurlarını içerirken, Hırvat olmayan kurbanların deneyimlerini çoğu zaman gölgede bırakmıştır (Bellamy, 2003). Sırbistan’da uzun süre etkin olan söylem, Sırp halkını Batı’nın ve komşu ulusların “çifte standardının” kurbanı olarak çerçevelemiştir. Bu durum, hem Bosna hem Hırvatistan hem de Kosova’daki suçlarla yüzleşmeyi geciktirmiştir (Subotić, 2009; Peskin, 2008). Bosna-Hersek’te ise üç etnik topluluk da savaşa ilişkin kendi ayrı kurbanlık ve kahramanlık hikâyelerini kurmuştur. Bu durum ortak bir “Bosnalı” kimliğinin oluşmasını, hatta ortak bir tarih anlatısının yazılmasını ciddi biçimde engelleyerek karışıklığının devamına sebebiyet vermiştir (Bose, 2002; Burg & Shoup, 1999).

Bölgesel düzeyde bakıldığında, eski Yugoslav cumhuriyetleri arasında işbirliğini geliştirmeye yönelik çeşitli girişimler ortaya çıktı. CEFTA kapsamında ticaret serbestisi, altyapı ve enerji ağlarının entegrasyonu, Bölgesel İşbirliği Konseyi (RCC) ve AB’nin “Berlin Süreci” gibi süreçler, Batı Balkanlar’da işbirliği ve karşılıklı bağımlılık alanları yaratmayı amaçlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Bieber (2018), 2010’lu yıllarda bölgede yükselen “stabilokrasi” olgusuna dikkat alınması gereken bir husustur. Batı’nın, “istikrar” adına demokratik standartlardan taviz veren, seçimli ama otoriter eğilimler gösteren rejimlerle çalışmaya razı olması, hem demokratikleşme sürecini yavaşlatmakta hem de milliyetçi-popülist söylemlerin canlı kalmasına imkân ve zemin hazırlamakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bütüncül tablo görüşü doğrultusunda, Yugoslavya deneyiminin ve dağılma sonrası düzenin küresel düzeyde sunduğu dersler birkaç ana noktada toplayabiliriz. İlk olarak, çok-etnili federasyonlarda ekonomik eşitsizliklerin ve bölgesel asimetrilerin, kriz dönemlerinde milliyetçi mobilizasyon için son derece elverişli bir zemin yarattığı açıktır. Yugoslavya’nın “kalkınma fonu” politikaları, zamanla hem zengin cumhuriyetlerde “biz ödüyoruz,

onlar tüketiyor” duygusunu, hem de daha yoksul bölgelerde “biz onsuz hayatta kalamayız” bağımlılığını kuvvetlendirerek, siyasallaştırılmaya çok açık bir gerilim zaman içinde ürettiğinin altı çizilmesi gerekir (Dyker, 1990; Woodward, 1995).

İkinci olarak, karizmatik liderlik ve kişisel meşruiyet üzerine kurulu siyasal düzenler, kurumların yeterince güçlendirilmediği durumlarda, liderin ortadan kalkmasıyla hızlı bir çözülmeye sahne kaçınılmaz bir son olarak ortaya çıkacağı bilinmesinde fayda vardır. Tito’nun ölümünden sonra Yugoslavya’da yaşanan; federatif mekanizmaların tıkanması, cumhuriyet elitlerinin merkeze karşı konumlanması ve milliyetçiliğin hızla hegemonik söylem haline gelmesi, bu açıdan ders niteliğinde olup tüm siyasi liderler tarafından dikkate alınması gereken önemli bir husus olduğu bize göstermektedir (Ramet, 2006; Rusinow, 1977).

Üçüncü olarak, savaş sonrası barış inşası ve geçiş dönemi adaleti araçları, kısa vadeli çatışmasızlık ile uzun vadeli demokratik konsolidasyon ve toplumsal uzlaşma hedefleri arasında çoğu zaman gerilim üretir varsayımını doğrulamaktadır. Bosna’daki Dayton düzeni savaşı durdurmuş olabilir; fakat diğer yandan etnik bölünmeleri hukukî ve kurumsal düzeye taşıyarak, kalıcı bir “etnik demokrasi” yaratmıştır (Bose, 2002; Chandler, 1999). ICTY gibi uluslararası mahkemeler, cezasızlıkla mücadele açısından kritik önemde olmakla birlikte, yerel toplumlarda adalet duygusunu her zaman tatmin edememiştir. Bazı durumlarda “dış yargı” ve “dayatma” algılarını güçlendirmekten başka bir işe yaramadığı eleştirisine maruz kalmıştır (Peskin, 2008; Subotić, 2009).

Son olarak, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve siyasi tarih bakımından bize Yugoslavya’nın yükselişi ve çöküşü, milliyetçiliğin modern kitle siyasetindeki rolü açısından oldukça yoğun bir gözlem alanı sunmaktadır. Sosyalist dönemde “Yugoslav” üst kimliği inşa etmeye çalışan bir devlet projesinin, ekonomik ve kurumsal kriz karşısında ne kadar hızlı çözülüp yerini çoklu ulusal projelere

bıraktığını ve milliyetçi söylemlerin, ekonomik kaygıların, tarihsel travmaların ve elit stratejilerinin birleşiminden nasıl güçlü bir siyasal güce bürünebileceğini en önemli kuramsal katkılarından (Glenny, 2012; Ramet, 2006). Bu nedenle Yugoslavya yalnızca bir bölgesel tarih vakası olarak ele alınmamalıdır. Çok-etnili rejimlerin kırılma noktalarını, savaş sonrası toplumların yeniden inşa süreçlerini ve küresel müdahale rejimlerinin sınırlarını anlamak için temel bir referans noktası olarak görülmelidir. Aksi hâlde, bu tür acı ve ibret alınması gereken tarihî olayların tekrâr etme ihtimalinin her zaman yüksek olacağı bilinmelidir.

Kaynakça

Allcock, J. B. (2000). *Explaining Yugoslavia*. Columbia University Press.

Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.

Banac, I. (1984). *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*. Cornell University Press.

Bellamy, A. J. (2003). *The formation of Croatian national identity: A centennial history*. Manchester University Press.

Bieber, F. (2018). *The rise of authoritarianism in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan.

Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist partition and international intervention*. Oxford University Press.

Burg, S., & Shoup, P. (1999). *The war in Bosnia-Herzegovina: Ethnic conflict and international intervention*. M. E. Sharpe.

Calic, M.-J. (2019). *A history of Yugoslavia*. Purdue University Press.

Chandler, D. (1999). *Bosnia: Faking democracy after Dayton*. Pluto Press.

Chesterman, S. (2001). *Just war or just peace? Humanitarian intervention and international law*. Oxford University Press.

Djokić, D. (Ed.). (2003). *Yugoslavism: Histories of a failed idea, 1918-1992*. Hurst & Company.

Dyker, D. A. (1990). *Yugoslavia: Socialism, development and debt*. Routledge.

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.

Glenny, M. (2012). *The Balkans: Nationalism, war and the great powers, 1804-2012*. Penguin.

Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.

International Court of Justice. (2010). *Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Advisory Opinion)*. The Hague: ICJ. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/case/141/advisory-opinions>

Kaldor, M. (2007). *New and old wars: Organized violence in a global era* (2nd ed.). Stanford University Press.

Kardelj, E. (1978). *The system of socialist self-management*. Socialist Thought Series.

Malcolm, N. (1996). *Bosnia: A short history*. New York University Press.

Melichárek, M. (2020). The Role of Brotherhood and Unity Propaganda in Yugoslav Popular Music in 1970s and 1980s. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 121-149. <https://doi.org/10.30903/Balkan.746466>

Peskin, V. (2008). *International justice in Rwanda and the Balkans: Virtual trials and the struggle for state cooperation*. Cambridge University Press.

- Power, S. (2002). *“A problem from hell”: America and the age of genocide*. Basic Books.
- Ramet, S. P. (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918-2005*. Indiana University Press.
- Rusinow, D. (1977). *The Yugoslav experiment, 1948-1974*. C. Hurst & Company.
- Silber, L., & Little, A. (1997). *Yugoslavia: Death of a nation*. Penguin.
- Subotić, J. (2009). *Hijacked justice: Dealing with the past in the Balkans*. Cornell University Press.
- Uvalić, M. (1992). Investment and property rights in Yugoslavia. *Journal of Comparative Economics*, 16(2), 432-454.
- Uvalić, M. (2010). Transition in Southeast Europe: Understanding economic development and institutional change. Springer.
- Wheeler, N. J. (2000). *Saving strangers: Humanitarian intervention in international society*. Oxford University Press.
- Woodward, S. L. (1995). *Balkan tragedy: Chaos and dissolution after the Cold War*. Brookings Institution.

BÖLÜM 3

SÖMÜRGEÇİLİKTEN GÜNÜMÜZE AFRIKA'DA KALKINMA, MÜDAHALE VE ULUSLARARASI STK'LARIN ROLÜ

ALİ BEKTAŞ ÇİFTÇİ¹
NESRİN DEMİR²

Giriş

Afrika kıtası modern dünya siyasetinin ve kalkınma söyleminin merkezi odaklarından biri olmayı sürdürmektedir. Tarihsel olarak sömürgecilik deneyimiyle şekillenen Afrika'nın bugünkü sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı hem yerli dinamiklerin hem de dış müdahalelerin ortak ürünüdür. Bu çerçevede kalkınma yardımları, dış politika müdahaleleri ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) faaliyetleri Afrika'nın kalkınma sürecinde hem birer fırsat hem de birer bağımlılık kaynağı olarak tartışılmaktadır. Bu makale Afrika'daki kalkınma girişimlerinin tarihsel kökenlerini ve dış aktörlerin rolünü sorgulayarak

---

¹ Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0001-8982-8282

² Profesör Doktor, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-7337-9643

sömürgecilikten günümüze uzanan yapısal bağımlılık ilişkilerini eleştirel bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Sömürgecilik yalnızca siyasal egemenlik değil aynı zamanda ekonomik sömürü, kültürel tahakküm ve kurumsal deformasyon süreçlerini de içeren çok katmanlı bir müdahale biçimiydi (Rodney, 2012). Walter Rodney Avrupa'nın Afrika'yı 'kalkındırmak' yerine sistematik olarak geri bıraktığını savunur ve bugünkü yapısal krizlerin bu sürecin doğal uzantısı olduğunu öne sürer. (Rodney, 2012: 205-218). Sömürgecilik döneminde şekillenen etnik temelli sınırlar, dış pazarlara entegre edilmiş tek ürünlü ekonomiler ve dışa bağımlı kurumsal yapılar bağımsızlık sonrası devletleri zayıf, kırılgan ve dış müdahaleye açık kılmıştır (Harbeson & Rothchild, 2008: 9-12).

Soğuk Savaş sonrası dönemle birlikte bu kırılgan yapılar yeni bir kalkınma endüstrisinin parçası haline gelmiştir. Neoliberal reform paketleri, yapısal uyum programları ve uluslararası yardım mekanizmaları yerel ihtiyaçları ve siyasal özneliği geri plana iterek teknik çözümlere öncelik vermiştir (Ferguson, 1996: xv). James Ferguson'un ifadesiyle "kalkınma makinesi" kalkınmayı teknik bir soruna indirgerken siyasal talepleri görünmez kılmakta ve anti-politik bir yönetim mantığı üretmektedir. Bu tür projeler yoksulluğu bağlamsızlaştırarak yerel halkın öz-yönetim kapasitesini de marjinalleştirmektedir (Ferguson, 1996: 255-257).

Bu süreçte STK'lar önemli bir rol üstlenmişler ve sağlık, eğitim, kadın hakları ve gıda güvenliği gibi alanlarda devletin yerini doldurur hale gelmişlerdir (Manji & O'Coill, 2002: 570). Ancak bu görünürde olumlu işlev kamu hizmetlerinin ticarileşmesine ve kamusal sorumluluğun özelleştirilmesine de yol açmıştır. STK'lar çoğu zaman bağışçıların beklentileri doğrultusunda hareket etmekte ve bu da onları Batılı değerlerin taşıyıcısı ve neoliberal ideolojinin yeniden üreticisi konumuna getirmektedir (Easterly, 2006: 6-7).

Rita Abrahamsen'in ifadesiyle kalkınma söylemi demokrasi, yönetim ve insan hakları gibi kavramları teknikleştirerek siyaseti ve müdahaleleri meşru hale getirmiştir (Abrahamsen, 2001: 29-34). Bu söylemde demokrasiden anlaşılan çok partili seçimler ve yönetimden anlaşılan ise Batılı kurumların mekanik biçimde ithalidir. Bu çerçevede STK'lar görünürde demokratikleşme adı altında aslında yerel halkın siyasal ajandasına değil uluslararası fon sağlayıcıların çıkarlarına göre hareket etmektedirler (Hearn, 2002: 35-37).

Bu müdahale biçimlerinin tarihsel kökenleri yalnızca sömürgecilik sonrası döneme değil doğrudan sömürgeci mantığın kendisine dayanmaktadır. Avrupa devletleri Afrika'yı sömürgeleştirirken yalnızca siyasal kontrolü değil aynı zamanda kıtanın kendi potansiyelini ve alternatif modernitelerini de bastırmış, evrensel kalkınma modelini kendi tarihsel deneyimleriyle sınırlamıştır (Schmidt, 2013: 2-4). Bugün yardım adı altında yürütülen birçok girişim bu tarihsel tahakkümün güncellenmiş hali olarak değerlendirilebilir.

Bu makale söz konusu kalkınma ve müdahale pratiklerini tarihsel bir bağlamda ele alarak üç temel soruya yanıt aramaktadır: 1. Sömürgecilik mirası Afrika'da nasıl bir yapısal kırılma yaratmıştır? 2. Uluslararası kalkınma yardımları ve STK'lar bu kırılma ile nasıl bir ilişki içindedir? 3. Bugünkü müdahale biçimleri gerçekten kalkınmayı mı amaçlamaktadır, yoksa yeni bir bağımlılık ilişkisi mi üretmektedir? Bu sorulara yanıt ararken yalnızca ekonomik çıktılar değil aynı zamanda siyasal özerklik, toplumsal özneleşme ve kurumsal sürdürülebilirlik gibi kavramlar da değerlendirilecektir.

Sömürgecilik ve Yapısal Mirasın Tarihsel Arka Planı

Afrika kıtasının günümüzdeki kalkınma sorunları yalnızca mevcut politikaların ya da ekonomik yetersizliklerin sonucu değildir

aynı zamanda tarihsel köklere sahip yapısal bir mirasın da ürünüdür. Sömürgecilik yalnızca bir egemenlik biçimi değil aynı zamanda ekonomik bağımlılığı kalıcılaştıran, yerli kurumları tahrip eden ve toplumsal yapıları dönüştüren çok yönlü bir tahakküm sistemidir (Rodney, 2012: 108-112). Bu sistemin günümüze uzanan etkileri kalkınma söylemi ve dış müdahale biçimleri üzerinden yeniden üretilmektedir.

Walter Rodney'e göre Avrupa'nın Afrika'yı sömürgeleştirmesi kıtanın kendi iç dinamikleriyle gelişim potansiyelini sekteye uğratmış, özellikle köle ticareti ve hammadde ihracatına dayalı tek yönlü ekonomik yapılar yerli üretim biçimlerini ortadan kaldırmıştır (Rodney, 2012: 149-163). Bu yapılar bağımsızlık sonrasında da devam etmiş ve Afrika devletlerinin küresel sisteme entegrasyonu çoğunlukla dış borçlanma ve yardım mekanizmaları üzerinden gerçekleşmiştir (Abrahamsen, 2001: 21-25). Bu süreç ekonomik bağımlılığın yanı sıra ideolojik ve yönetsel bağımlılığı da pekiştirmiştir.

Kolonyal yönetimler yerli kurumları tasfiye ederek dışarıdan ithal edilmiş bürokratik sistemleri dayatmıştır. Bu durum halkın siyasal katılımını engelleyen, merkeziyetçi ve teknokratik yönetim anlayışlarını teşvik etmiştir. James Ferguson'un "anti-politik makine" kavramıyla tanımladığı kalkınma söylemi bu sürecin bir devamı olarak değerlendirilebilir. Zira kalkınma teknik bir sorun gibi sunulurken yerel siyasi mücadeleler görünmez kılınmakta ve halkın özneleşme imkanları sınırlandırılmaktadır (Ferguson, 1996: 12-16).

Sömürgecilik döneminin bir diğer kalıcı mirası da etnik sınırların yapay biçimde çizilmesidir. Avrupa devletleri kıtanın siyasal haritasını kendi çıkarlarına göre belirlemiş ve bu durum bağımsızlık sonrası dönemde hem ulus-devlet inşasını zorlaştırmış hem de etnik çatışmaları tetiklemiştir (Rodney, 2012: 193-198). Etnik temelli ayrışmalar yerel kimliklerin ulusal bir kimlik etrafında birleşmesini

zorlaştırmış ve bu da devletin meşruiyetini zayıflatmıştır (Harbeson & Rothchild, 2008: 6-7).

Tarihsel olarak “medeniyet götürme” iddiasıyla meşrulaştırılan sömürgeci müdahaleler günümüzde “yardım”, “kalkınma” ve “insani müdahale” biçiminde yeniden sahneye çıkmaktadır. Manji ve O’Coill (2002) günümüz STK’larının bu misyoner mantığın seküler biçimlerini sürdürdüğünü belirtir. Abrahamsen ise “iyi yönetim” söyleminin Batılı kurumların evrensel model olarak sunulmasına dayandığını ve bu yaklaşımın yerel alternatifleri dışladığını savunur (Abrahamsen, 2001: 43-47). Böylece kalkınma yerel bilgi ve yönetim biçimlerinin dışlanarak dış aktörlerin müdahalesini meşrulaştıran bir aygıt dönüşmektedir.

Elizabeth Schmidt bu tarihsel sürekliliğin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda jeopolitik düzeyde de devam ettiğini ileri sürer. Afrika Soğuk Savaş döneminden itibaren büyük güçlerin stratejik rekabet alanı haline gelmiş ve bu rekabet kalkınma projelerini araçsallaştırarak istikrarsızlık üretmiştir (Schmidt, 2013: 3-4). Bugün “teröre karşı savaş” ya da “gıda güvenliği” gibi temalarla sürdürülen müdahaleler sömürgeci ideolojilerin yeniden biçimlendirilmiş formları olarak karşımıza çıkmakta ve istikrarsızlık üretmeye devam etmektedir.

Kısacası Afrika’daki kalkınma krizinin merkezinde sömürgecilik döneminden miras kalan ekonomik dışa bağımlılık, kurumsal zayıflık, etnik parçalanmışlık ve ideolojik tahakküm gibi çok katmanlı yapılar yer almaktadır. Bu tarihsel arka plan dış müdahalelere zemin hazırlamakta ve yerli kalkınma stratejilerinin inşasını sistematik biçimde sınırlandırmaktadır. Bu nedenle çağdaş kalkınma politikalarının anlaşılması ve Afrika ülkelerinin yaşadığı yapısal sorunlara çözüm üretilebilmesi için sömürgecilik sürecinin yapısal etkilerini göz ardı etmeyen bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Afrika’da Kalkınma Paradigmaları ve Müdahale Biçimleri

Afrika kıtasının kalkınma deneyimi tarih boyunca dışsal aktörlerin belirlediği müdahale biçimleri ve ideolojik çerçeveler üzerinden şekillenmiştir. Sömürgecilikten bu yana kıta üzerindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal düzenlemeler büyük ölçüde Batılı güçlerin stratejik çıkarlarına hizmet edecek şekilde inşa edilmiştir. Bağımsızlık sonrası dönem her ne kadar siyasal özerkliği vaat etse de kalkınma pratiklerinde dışa bağımlılığın biçim değiştirdiği yeni bir evreyi işaret etmektedir. Bu bağlamda kalkınma paradigması farklı tarihsel dönemlerde çeşitli biçimler almış ve her bir müdahale biçimi kıtanın yapısal sorunlarını çözmekten ziyade mevcut bağımlılık ilişkilerini daha da artırmıştır. Bu bölüm Afrika’daki kalkınma söyleminin tarihsel dönüşümünü üç temel aşamada incelemektedir: devlet merkezli kalkınma yaklaşımı, yapısal uyum politikaları ve neoliberal yardım ekonomisi bağlamında STK odaklı kalkınma modeli.

Bağımsızlık Sonrası Dönemde Devlet Merkezli Kalkınma ve Modernleşme Teorisi

1950’lerin sonları ve 1960’larda gerçekleşen bağımsızlık dalgası Afrika halklarına siyasal özgürlük kazandırmış görünse de ekonomik bağımlılığın biçim değiştirdiği yeni bir süreci başlatmıştır. Batı’nın egemen kalkınma paradigması olan modernleşme teorisi Afrika’daki kalkınma anlayışını belirleyen temel çerçeve olmuştur. Bu yaklaşıma göre kalkınma; sanayileşme, kentleşme, bürokratikleşme ve piyasa ekonomisinin gelişimi gibi belirli aşamalardan oluşan doğrusal bir süreçtir (Rodney, 2012: 231-238). Afrika devletleri bu sürece dahil olabilmek için Batı’nın kurumsal ve ekonomik yapılarını örnek alarak kendi kalkınma planlarını oluşturmuşlardır. Ancak modernleşme teorisi sömürge döneminden devralınan ekonomik dışa bağımlılığı, toplumsal parçalanmışlığı ve kurumsal zayıflığı göz ardı etmiştir.

Devlet merkezli kalkınma stratejileri genellikle merkezi planlama, ithal ikameci sanayileşme ve büyük ölçekli altyapı projeleri üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu modeller kısa sürede verimsizlik, dış borç birikimi ve toplumsal eşitsizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Walter Rodney'nin de işaret ettiği gibi bu dönemde Batı'nın sunduğu kalkınma modeli aslında Afrika'nın özgün dinamiklerini bastıran ve dış kaynaklı çözümlere bağımlılığı yeniden üreten bir çerçevedir (Rodney, 2012: 239-244). Özellikle devletin ekonomik hayattaki baskın rolü zamanla yolsuzluk, bürokratik hantallık ve halktan kopukluk gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Böylece devlet kalkınmanın motoru olmaktan çıkarak dış yardım ve borçlanma ile ayakta duran kırılgan bir yapıya dönüşmüştür.

1980'lerdeki Yapısal Uyum Programları ve Neoliberal Dönüşüm

1980'li yıllar Afrika kıtasında büyük bir ekonomik kırımın yaşandığı dönemdir. Petrol krizleri ve küresel faiz oranlarındaki artış Afrika ülkelerini ciddi bir borç krizine sürüklemiş ve bu durum IMF ve Dünya Bankası gibi Bretton Woods kurumlarının öncülüğünde hayata geçirilen yapısal uyum programlarını gündeme getirmiştir. Bu programlar kamu harcamalarının kısıtlanması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, serbest ticaretin teşviki ve piyasa temelli reformları içeren neoliberal politikaları dayatmıştır (Mkandawire, 2001: 290).

James Ferguson'un “anti-politik makine” kavramsallaştırması bu dönemi açıklamak açısından oldukça çarpıcıdır. Ferguson'a göre kalkınma söylemi teknik ve apolitik bir dile büründürülerek sorunun siyasal doğası görünmez kılınmış ve kalkınma süreci teknokratik bir bürokrasiye havale edilmiştir (Ferguson, 1996: xvii-xix). Kalkınma artık halkın taleplerinden, yerel bilgi sistemlerinden ve siyasal mücadelelerden koparılmış ve

batılı uzmanlar ve kurumların denetiminde yürütülen teknik bir mühendislik haline getirilmiştir. Bu süreç halkın kalkınma üzerindeki söz hakkını büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve toplumsal öznelliklerini pasifleştirmiştir.

Yapısal uyum politikalarının sonuçları ise oldukça yıkıcı olmuştur. Kamu sağlık ve eğitim hizmetlerinde kesintiler yaşanmış, gelir dağılımı bozulmuş, işsizlik artmış ve sosyal güvenlik sistemleri çökmüştür (Rodney, 2012: 245-247). Devletin birçok alandan çekilmesi, boşluğu doldurmak üzere uluslararası STK'ların yükselişine zemin hazırlamıştır. Bu yeni aktörler devletin sosyal hizmet sunumundaki boşluğunu doldurmuş gibi görünseler de gerçekte devletin yeniden inşasını zorlaştıran ve kamusal alanı metalaştıran bir rol üstlenmişlerdir (Manji & O'Coill, 2002: 568-570).

1990 Sonrası Dönemde STK'ların Yükselişi ve Yeni Müdahale Biçimleri

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kalkınma söylemi insan hakları, demokrasi, iyi yönetim ve katılımcılık gibi normatif kavramlarla iç içe geçirilmiştir. Bu dönemde STK'lar yalnızca sosyal hizmet sağlayıcıları değil aynı zamanda siyasal normların taşıyıcıları olarak da işlev görmeye başlamıştır. Manji ve O'Coill'in de belirttiği gibi STK'lar modern çağın “misyonerleri” olarak Batı'nın değerlerini taşıyan ve kalkınmayı hegemonik bir çerçevede yeniden üreten araçlara dönüşmüştür (Manji & O'Coill, 2002: 572-573).

STK'ların en yoğun faaliyet gösterdiği ülkelerden biri olan Kenya bu modelin tipik örneğidir. Julie Hearn Kenya'daki Amerikan evangelist STK'ların dini söylemlerle harmanlanmış bir kalkınma anlayışı sunduğunu ve bunun yerel kültürel yapıları dönüştürerek ideolojik bir hegemonya kurduğunu belirtmektedir (Hearn, 2002: 36-38). Bu kuruluşlar yardım faaliyetlerini yürütürken yerel halkın

ihtiyaçlarından çok Batılı bağışçıların önceliklerine göre hareket etmekte ve böylece sivil toplum kavramını da arasallaştırmaktadır.

Rita Abrahamsen'in analizine göre bu dönemde kalkınma söylemi siyasal müdahaleleri teknikleştiren bir işlev görmektedir. Demokrasi çoğu zaman sadece seçimle özdeşleştirilmekte, iyi yönetişim ise Batılı kurumların kopyalanması şeklinde uygulanmaktadır (Abrahamsen, 2001: 45-48). Böylece kalkınma halkın siyasal zneleşmesini değil uluslararası normlara ve teknik czmlere boyun eğmesini gerektiren bir disiplin rejimi halini almaktadır. Bu yaklaşım, özellikle donör ülkelerin fonladığı STK'ların faaliyetlerinde açıkça görülmektedir (Abrahamsen, 2001: 73-75).

Gvenikleşen Kalkınma ve Müdahaleci Yönetişim

2000'li yıllardan itibaren kalkınma söylemi güvenlik stratejileriyle birleşerek yeni bir müdahale biçimi üretmiştir. Elizabeth Schmidt'in işaret ettiği gibi ABD'nin "teröre karşı savaş" politikası Afrika'da kalkınmanın askeri yardımlar, sınır güvenliği, gözetim teknolojileri ve güvenlik reformları üzerinden yapılandırılmasına neden olmuştur (Schmidt, 2013: 196-198). Bu durum kalkınmayı yalnızca ekonomik ve sosyal bir süreç olmaktan çıkararak güvenlik eksenli bir projeye dönüştürmektedir. Kalkınma böylece hem Batılı güçlerin stratejik çıkarlarına hizmet eden hem de yerel siyasal öznellikleri bastıran bir düzene evrilmektedir.

Sonuç olarak Afrika'da kalkınma söylemi uzun süredir dışsal normlar ve müdahalelerle şekillendirilmektedir. Bu müdahaleler yüzeyde insani yardım ve kapasite geliştirme gibi görünse de dikkatle bakıldığında yerel öznelliği sınırlayan, siyasal karar alma mekanizmalarını dışlayan ve Batılı aktörlerin stratejik hedeflerini meşrulaştıran bir karakter taşımaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilir hale gelebilmesi için yerel toplulukların kendi ihtiyaçlarını tanımlayabildiği, siyasal katılımın güçlendiği ve dış müdahalelerin

eleştirel süzgeçten geçirildiği yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır. Bu yeni çerçeve kalkınmayı teknik değil siyasal, kültürel ve toplumsal bir süreç olarak yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Uluslararası STK’ların Yükselişi ve Rolü

1980’li yılların sonlarından itibaren Afrika’daki kalkınma politikalarının ve uygulamalarının başlıca aktörlerinden biri haline gelen uluslararası sivil toplum kuruluşları devletin neoliberal reformlarla geri çekildiği alanlarda boşluğu doldurmayı hedefleyen yeni bir müdahale biçimini temsil etmektedir. Yapısal uyum programlarıyla birlikte kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve küçültülmesi sürecinde sahaya inen STK’lar başlangıçta katılımcı kalkınma ve toplum temelli yaklaşım gibi kavramlarla pozitif bir alternatif olarak sunulmuştur. Ancak zamanla bu kuruluşların işlevleri, meşruiyeti ve etkileri üzerine önemli eleştiriler yükselmiştir. Bu bölüm uluslararası STK’ların yükselişini tarihsel bağlamında ele alarak onların Afrika’daki kalkınma sürecindeki rollerini, sınırlarını ve sorunlarını analiz etmektedir.

Devletin Yerine Yeni Aktörler Olarak STK’ların Yükselişi

Yapısal uyum politikalarının sosyal sonuçları olarak örneğin artan işsizlik, yoksulluk ve hizmet sunumundaki kesintiler STK’lara olan ihtiyacı artırmıştır. Devletin sağlık, eğitim, altyapı gibi alanlardan çekilmesiyle birlikte STK’lar bu boşlukları doldurmak üzere konumlandırılmıştır. Firoze Manji ve Carl O’Coill’in analizine göre bu süreçte STK’lar kalkınmanın asli aktörleri olarak sahneye çıkmış ve kalkınma makinesinin organik bir parçası haline gelmiştir (Manji & O’Coill, 2002: 570-572). Ancak bu yeni konum aynı zamanda onların dış kaynaklara, bağışçılara ve küresel normlara bağımlı birer uygulayıcıya dönüşmesine de yol açmıştır.

Manji ve O’Coill STK’ları “modern misyonerler” olarak tanımlar; çünkü bu kuruluşlar kalkınma faaliyetleri üzerinden Batı’nın değer sistemini, yönetim anlayışını ve piyasa mantığını

Afrika toplumlarına taşımaktadırlar (Manji & O’Coill, 2002: 574). Bu bağlamda STK’ların işlevi yalnızca insani yardım değil aynı zamanda siyasal ve ideolojik yeniden yapılandırmadır. Yoksulluğu azaltma hedefi çoğu zaman yerel direniş alanlarını depolitize etme ve neoliberal hegemonyayı pekiştirme biçiminde işlev görmektedir.

Ayrıca bu dönemde STK’ların faaliyetleri devletin sosyal refah sorumluluğunu özel sektöre ve sivil topluma devretmesiyle beraber daha da genişlemiştir (Duffield, 2007: 58-60). Bu hem kalkınmanın özelleştirilmesini hem de siyasal meşruiyetin yeniden dağıtımını ifade etmektedir.

Görünmez Aktörler Olarak Misyonerlikten Kalkınmacı STK’lara

Julie Hearn’in çalışması Kenya’daki Amerikan evangelist STK’ları üzerinden bu yapının görünmezliğini gözler önüne serer. Ona göre bu kuruluşlar yalnızca dini değil aynı zamanda ideolojik olarak da hegemonik bir rol üstlenmektedir. Gıda güvenliği, AIDS ile mücadele ve aile planlaması gibi alanlarda aktif rol oynayan misyoner STK’lar kalkınma faaliyetlerini Batı değerleriyle harmanlayarak sunmakta ve yerel halkın kültürel yapısını dönüştürmektedirler (Hearn, 2002: 36-39).

Bu yapı hem kalkınma yardımını normatif bir hegemonya aracı haline getirmekte hem de STK’ları görünmez ve sorgulanamaz bir güç pozisyonuna yerleştirmektedir. STK’lar görünüşte tarafsız ve teknik aktörler olarak hareket ederken aslında kültürel ve siyasal kodları dönüştüren müdahalelerde de bulunmaktadır (Hilhorst, 2003: 41).

Hearn’in dikkat çektiği bir diğer önemli nokta ise bu STK’ların hesap verme sorumluluğunun yerel halka değil bağış yapan Batılı kurumlara olmasıdır. Bu durum kalkınmanın demokratik bir süreç olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya işleyen bir dış yardım mekanizmasına dönüşmesine neden olmaktadır. Yerel

topluluklar bu yardım döngüsünde yalnızca yararlanıcı konumuna indirgenmekte özneleşme, katılım ve örgütlenme kapasiteleri zayıflatılmaktadır (Chandhoke, 2002: 40).

Depolitizasyon ve Bürokratikleşme

James Ferguson'un kavramlaştırdığı “anti-politik makine” yaklaşımı STK’ların işleyişini açıklamak açısından son derece işlevseldir. Ferguson’a göre kalkınma projeleri siyasi mücadeleleri görünmez kılarak teknik müdahalelere dönüştürülmekte ve bürokratikleşmiş yardım programları üzerinden halkın siyasal katılımı engellenmektedir (Ferguson, 1996: xviii-xix).

STK’lar da bu sürecin aktif bir parçası haline gelmekte ve yerel sorunların yapısal nedenlerini sorgulamak yerine kısa vadeli çözümler ve istatistiksel başarılarla sınırlı bir yardım anlayışı benimsemektedirler. Bu projeci yaklaşım etkinlik ve hesap verebilirlik adına toplumsal dönüşümü hedefleyen müdahaleleri minimize eder (Ebrahim, 2003: 819).

STK’ların proje mantığı kalkınmayı ölçülebilir çıktılarla sınırlı hale getirir. Kadınlara dağıtılan mikrokrediler, yapılan kuyu sayısı, verilen eğitim oturumları gibi göstergeler başarı ölçütü haline gelir. Ancak bu göstergeler yapısal eşitsizlikleri, toprak gaspını, sömürü ilişkilerini veya siyasal temsiliyet sorunlarını dikkate almaz. Böylece STK’lar kalkınmayı radikal dönüşüm değil teknik müdahale olarak algılar ve uygular.

Siyasal Söylemin Dönüşümü

Rita Abrahamsen’e göre “iyi yönetim” söylemi altında çalışan STK’lar aslında bir tür disiplin rejiminin uzantısıdır. Katılımcılık, hesap verebilirlik ve demokratikleşme gibi kavramlar Batılı bağışçıların önceliklerine göre yeniden tanımlanmakta ve yerel halkın siyasal iradesi denetim altına alınmaktadır (Abrahamsen, 2001: 45-49). Bu durum demokratikleşmenin araçsal

bir anlam kazanmasına yani dış müdahale için bir meşrulaştırma aracına dönüşmesine neden olmaktadır.

STK'ların siyasal alanla olan ilişkisi onları yalnızca kalkınma aktörleri olmaktan çıkarır aynı zamanda siyasi hegemonya üreticileri haline de getirir. Seçim süreçlerinin gözlemlenmesinden anayasa reformlarına, insan hakları izleme faaliyetlerinden cinsiyet eşitliği projelerine kadar birçok alanda STK'lar devletin yetki alanına müdahil olmaktadırlar (Banks, Hulme & Edwards, 2015: 709). Bu müdahaleler çoğu zaman yerel meşruiyet krizi yaratmakta ve devlet-STK ilişkisini rekabetçi bir yapıya dönüştürmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki Uluslararası STK'lar Afrika'daki kalkınma krizine verilen insani bir cevap olarak sunulsa da birçok açıdan yeni bir bağımlılık ilişkisi üretmektedirler. Bu bağımlılık ilişkisi şekilsel olarak sömürgecilik döneminden farklı olsa da özünde tarihsel olarak çevrenin merkeze olan bağımlılığını yineler niteliktedir. Özellikle Batı merkezli fonlara bağımlılık yerel halkla değil dış aktörlerle kurulan sorumluluk ilişkileri, siyasal mücadelelerin teknikleştirilmesi ve kalkınmanın kültürel kodlarla donatılması STK'ların rolünü tartışmalı hale getirmektedir.

Manji ve O'Coill'in de belirttiği gibi STK'lar çoğu zaman halkın değil küresel kalkınma sisteminin misyonerleridir (Manji & O'Coill, 2002: 578). Ayrıca bu süreçte STK'ların araçsallaştırılmış katılım yöntemleri nedeniyle kalkınma teknik hale getirilmiş, yerel halk edilgenleştirilmiş ve dış müdahaleyi meşrulaştıran yapılar üretilmiştir (Cooke & Kothari, 2001: 13).

Bu nedenle Afrika'daki kalkınma sürecinde STK'ların rolü yeniden düşünülmeli ve yerel halkın özneleşmesine imkan tanıyan, hesap verebilirliği tabana yönlendiren ve dış müdahaleyi eleştirel süzgeçten geçiren alternatif modeller geliştirilmelidir. Bu yeni model yerel bilgiye dayalı, siyasal katılımı önceleyen ve dışsal normları sorgulayan bir kalkınma anlayışını zorunlu kılmaktadır.

Neo-Kolonyalizm, Bağımlılık ve Direniş

Afrika kıtasında kalkınma söylemi 20. yüzyılın ortasından itibaren bağımsızlık süreçleriyle birlikte hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir iyileşme ve modernleşme vaadiyle kurgulandı. Ancak bu iyimser çerçevenin arkasında işleyen yapısal güç ilişkileri birçok akademisyen tarafından yeni-sömürgeci bir düzenin inşası olarak değerlendirilmiştir. Kalkınma sadece ekonomik büyüme değil aynı zamanda norm üretimi, yönetim reformları ve siyasal yönlendirme aracı haline gelmiştir. Bu bölümde uluslararası kalkınma rejimlerinin sömürgecilikten miras kalan bağımlılığı nasıl yeniden ürettiği, bu bağımlılık biçiminin neo-kolonyal doğası ve buna karşı ortaya çıkan direniş biçimleri eleştirel bir bakışla incelenecektir.

Neo-Kolonyal Müdahale Biçimleri

Neo-kolonyalizm klasik kolonyalizmin doğrudan askeri ya da idari tahakkümüne dayanmaktan çok dolaylı, teknikleştirilmiş ve bürokratik bir egemenlik ilişkisini temsil etmektedir. Walter Rodney Avrupa'nın Afrika'yı yalnızca ekonomik olarak değil kurumsal olarak da sömürgeleştirdiğini vurgular. Ona göre sömürgecilik sona erse de yapısal bağımlılık farklı formlarda yeniden üretilmiştir. Bu özellikle dış yardımlar ve kalkınma ajansları aracılığıyla yapılmaktadır (Rodney, 2012: 239-244).

Firoze Manji ve Carl O'Coill STK'ların bu yeni müdahale biçiminde merkezi bir rol oynadığını, kalkınmanın yerli halklar için değil bağışçılar için anlamlı hale geldiğini belirtirler. Onlara göre modern STK'lar eski misyonerlerin yerini almış, "medeniyet" taşıyıcılığını "kalkınma" adı altında sürdüren yapılar haline gelmiştir (Manji & O'Coill, 2002: 573-574). Bu kuruluşlar yerel halkla eşitlik temelinde değil bilgi, teknoloji ve değer taşıyıcısı pozisyonuyla ilişki kurarlar.

Donald Rothchild ve John Harbeson da dış aktörlerin siyasal düzen kurucusu gibi işlev gördüklerini, Afrika'daki yönetim krizlerinin çözümünün yerli siyasi kültürle değil Batılı normlarla şekillendiğini vurgular (Harbeson & Rothchild, 2008: 13-16).

Yardım Bağımlılığı ve Kurumsal Zayıflama

Kalkınma yardımlarının en önemli etkilerinden biri yerel kapasitenin gelişmesini engelleyen bir bağımlılık döngüsü yaratmasıdır. James Ferguson'un "anti-politik makine" yaklaşımı bu tür kalkınma projelerinin teknikleşmiş dil ve uygulamalarla siyasal meseleleri görünmez kıldığını savunur (Ferguson, 1996: xvii). Bu tür yaklaşımlar sorunları siyasal olarak değil teknik olarak tanımlar ve bu sayede halkın siyasal katılımını pasifize eder.

Julie Hearn Kenya'daki ABD menşeli STK'ları incelerken bu yapıların yalnızca hizmet sunmadığını, aynı zamanda belirli bir ahlaki ve kültürel düzeni empoze ettiğini de belirtir. Bu yapılar bağışçılara hesap verme zorunluluğu nedeniyle yerel ihtiyaçlardan çok dış normlara uygun hareket ederler (Hearn, 2002: 40-41). Aynı şekilde Rita Abrahamsen de yardım aktörlerinin oluşturduğu teknik raporların Afrika devletlerini bir tür 'disipline etme' işlevi gördüğünü ileri sürer (Abrahamsen, 2001: 46-48).

William Easterly ise dış yardım sisteminin etkisizliğini eleştirir ve bu sistemin sorumluluk taşımayan, yukarıdan aşağıya işleyen bir bürokrasiye dönüştüğünü savunur. Ona göre Batılı planlayıcı zihniyet, karmaşık toplumsal ihtiyaçları göz ardı eden soyut projelerle halkı edilgen bir hale getirir (Easterly, 2006: 45-52).

Siyasal Egemenliğe Müdahale ve Normatif Hegemonya

Kalkınma söylemi yalnızca ekonomik değil aynı zamanda normatif müdahaleyi de içermektedir. "İyi yönetim", "demokrasi", "şeffaflık" gibi kavramlar teknikleşmiş biçimde sunulmakta ve bu kavramlar Batılı modellerin evrensel kabulü üzerine kuruludur.

Abrahamsen bu süreci “hegemonik kalkınma söylemi” olarak tanımlar ve bu söylemin yerel siyasal yapılara karşı yönlendirici değil dönüştürücü bir baskı unsuru haline geldiğini belirtir (Abrahamsen, 2001: 52-54).

Bu bağlamda STK’lar sıklıkla anayasa yapımı, seçim gözlemleri, insan hakları raporlaması gibi alanlarda aktif rol almakta fakat bu roller çoğunlukla yerel temsiliyetin değil uluslararası kabul görmenin gereklerine dayanmaktadır. Bu da egemenlik kavramını zayıflatan bir dinamik yaratmakta, halkın siyasal özneliğini azaltmaktadır (Manji & O’Coill, 2002: 576).

Afrika Halklarının Direniş Biçimleri

Tüm bu dışsal yönlendirmelere rağmen Afrika halkları bu yapılar karşısında tamamen edilgen de değildirler. James Ferguson Lesotho’da kalkınma projelerinin halk tarafından görünürde kabul edilse de günlük pratikte sabote edildiğini ve yerel gündemlere uydurulduğunu aktarır. Bu sessiz bir direniş biçimidir (Ferguson, 1996: 191-195).

Bunun dışında yerel STK’ların kurulması, topluluk temelli kalkınma girişimlerinin geliştirilmesi ve Batı menşeli STK’lara karşı eleştirel kamuoyunun oluşması da direnç formları arasında yer alır. Bu yapılar dış yardımın yönlendirici değil tamamlayıcı olabileceğini göstermek açısından önemlidir (Reno, 2011: 126-128).

Rita Abrahamsen halk tabanlı yapıların bu tür müdahalelere karşı alternatif bilgi ve örgütlenme ağları geliştirdiğini, özellikle kadın hareketlerinin ve çiftçi örgütlerinin kalkınma süreçlerini yerlileştirdiğini vurgular (Abrahamsen, 2001: 77-80).

Sonuçta Afrika’daki kalkınma sistemiği yardımı teknik, STK’ları da tarafsız aktörler gibi gösterse de bu yapıların hepsi siyasal ve ideolojik bağlamlar içinde işlemektedirler. Neo-kolonyal kalkınma yapısı bağımsızlık sonrası dönemin yeniden

sömürgeleştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu yapıya karşı alternatif söylemler, sessiz direnişler ve kolektif eylemler de gerçekleşmektedir. Gerçek kalkınma Batı'nın önerdiği reçetelerle değil Afrika'nın kendi iç dinamikleriyle, tarihsel belleğiyle ve toplumsal kapasitesiyle mümkündür.

Sonuç

Afrika'nın kalkınma deneyimi yalnızca ekonomik göstergelerle ya da teknik yardımlarla sınırlı bir süreç değildir. Aksine bu deneyim sömürgeciliğin mirası olan yapısal bağımlılıklar, normatif müdahaleler ve dış politik yönlendirmelerle şekillenmiş çok katmanlı bir siyasal mücadele alanıdır. Bu makalede özellikle uluslararası sivil toplum kuruluşlarının bu süreçteki konumlanışı eleştirel bir düzlemde incelenmiş ve STK'ların Batı merkezli kalkınma söyleminin taşıyıcısı olarak nasıl bir hegemonik yapı inşa ettikleri ortaya konulmuştur.

Walter Rodney'nin çarpıcı bir biçimde ifade ettiği gibi Avrupa'nın Afrika'ya yönelik sömürgeci müdahalesi yalnızca geçici bir işgal değil aynı zamanda kıtanın üretim yapısından siyasal yapılanmasına kadar birçok boyutta kalıcı bir yapılandırma süreci olmuştur (Rodney, 2012: 240-250). Sömürgecilikten devralınan kırılğan ekonomik yapılar, ithal edilmiş idari kurumlar ve yapay sınırlar bağımsızlık sonrası Afrika devletlerinin siyasal özerkliklerini ve kalkınma stratejilerini özgürce belirlemelerini büyük ölçüde engellemiştir. Bu bağlamda 1980'lerle birlikte uygulamaya konan yapısal uyum programları devletin kamusal alanını daraltmış, sosyal hizmetler özel sektöre devredilmiş ve böylece kalkınma daha da dışsallaştırılmıştır (Harbeson & Rothchild, 2008: 39-41).

Bu sürecin temel aktörlerinden biri de modern dönemin misyonerleri olarak nitelendirilebilecek uluslararası STK'lar olmuştur. Firoze Manji ve Carl O'Coill STK'ların kalkınma söylemi

içinde yüklendikleri rolü tarihsel bir devamlılıkla ele alırlar. Onlara göre bu kuruluşlar dış yardımın araçsal taşıyıcıları olmaktan öte Batı'nın ideolojik ve normatif gündemini yerelleştirme işlevi de görmektedirler (Manji & O'Coill, 2002: 572-574). Özellikle hizmet sunumu kılığına bürünen bu müdahale biçimi yerel siyasal taleplerin ve özneliliğin geri plana itilmesine neden olmaktadır.

Benzer biçimde Julie Hearn'in Kenya'daki evangelist STK'lar üzerine yaptığı detaylı araştırma bu yapıların görüldüğü kadar bağımsız olmadığını, fon sağlayıcılara karşı sorumlu oldukları için yerel önceliklerden çok bağışçı gündemlerini merkeze aldıklarını göstermektedir (Hearn, 2002: 40-42). STK'lar çoğu zaman dini, kültürel ve politik değerleri birlikte ihraç ederek yardım sürecini bir norm aktarım aracına dönüştürmektedir.

James Ferguson'un “anti-politik makine” kavramsallaştırması kalkınma söyleminin siyasetleştirme gücünü ortaya koyar. Ferguson'a göre kalkınma teknik bir meseleye indirgenerek sunulur böylece yapısal eşitsizlikler görünmez hale gelir ve siyasal mücadele alanı daraltılır (Ferguson, 1996: 191-195). Bu yönüyle kalkınma projeleri halkın özneleşme taleplerini değil dış teknik uzmanların çözüm reçetelerini merkeze alır. Bu da halkın yalnızca yardımı alan değil pasifleştirilmiş bir konumda izleyen bir nesneye dönüştürülmesine de neden olur.

Rita Abrahamsen ise bu süreci bir “disipline etme” mekanizması olarak değerlendirir. Ona göre “iyi yönetim”, “şeffaflık” ve “demokrasi” gibi söylemler Batı'nın müdahale kapasitesini meşrulaştıran normatif kılıflardır. Bu kavramlar yerel bağlamlara değil de küresel hegemonik düzene uyum sağlamak için araçsallaştırılmıştır (Abrahamsen, 2001: 46-52). Bunun en açık örneği seçim süreçlerinden anayasa yazımına kadar birçok temel siyasal reformun dış finansman ve yönlendirmeye gerçekleştirilmesidir (Harbeson & Rothchild, 2008: 140-144).

Bu analizlerin ortaklaştığı nokta şudur: yardım, kalkınma ve yönetim söylemleri yüzeydeki faydalarına rağmen uzun vadede Afrika toplumlarında kurumsal zayıflamaya, siyasal temsiliyetin zedelenmesine ve dışa bağımlılığın yeniden üretimine neden olmaktadır. Bu yönüyle kalkınma yeni bir sömürü biçimi olan neo-kolonyalizmin ideolojik ve teknik taşıyıcısı haline gelmektedir.

Ancak bu Afrika halklarının tamamen edilgen olduğu anlamına gelmemektedir. Ferguson'un Lesotho örneğinde gösterdiği gibi halkın görünürde projelere uyum sağlaması fakat fiiliyatta bu projeleri kendi gündemine göre dönüştürmesi sessiz bir direnişin ifadesidir (Ferguson, 1996: 192). Aynı zamanda yerel STK'ların yükselişi, topluluk temelli kalkınma modellerinin ortaya çıkması ve alternatif bilgi üretim ağlarının gelişmesi de bu direnişin kurumsallaştığı yeni alanlar olarak gösterilebilir (Abrahamsen, 2001: 77-80).

Bu direniş biçimleri dış yardım ve teknik bilgiye dayalı kalkınma anlayışının karşısına yerel katılım, kolektif örgütlenme ve tarihsel hafızaya dayalı bir kalkınma vizyonunu koymaktadır. Bu vizyon Batı'nın sunduğu evrensel modelleri sorgulamakta ve halkların kendi geleceğini belirleme hakkını yeniden talep etmektedir (Ndulo & Walle, 2014: 103-138).

Sonuç olarak Afrika'da sürdürülebilir kalkınmanın temeli teknik yardım ve dış projeler değil halkın kendi önceliklerini, siyasal taleplerini ve örgütlenme biçimlerini öncelikleyen bir paradigma olmalıdır. STK'ların rolü bu bağlamda yeniden tanımlanmalı ve yerel özerklik, hesap verebilirlik ve demokratik katılım gibi ilkeler kalkınmanın merkezine yerleştirilmelidir. Aksi takdirde kalkınma söylemi yalnızca yeni bir bağımlılık döngüsünün meşrulaştırıcısı olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Abrahamsen, R. (2001). *Disciplining democracy: Development discourse and good governance in Africa*. Zed Books.
- Banks, N., Hulme, D., & Edwards, M. (2015). NGOs, states, and donors revisited: Still too close for comfort? *World Development*(66), 707-718.
doi:<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.09.028>
- Chandhoke, N. (2002). The limits of global civil society. In M. Glasius, M. Kaldor, & H. Anheier (Eds.), *Global civil society 2002*. Oxford University Press.
- Cooke, B., & Kothari, U. (2001). *Participation: The new tyranny?* Zed Books.
- Duffield, M. (2007). *Development, security and unending war: Governing the world of peoples*. Polity Press.
- Easterly, W. (2006). *The white man's burden: Why the West's efforts to aid the rest have done so much ill and so little good*. Penguin Press.
- Ebrahim, A. (2003). *Accountability in practice: Mechanisms for NGOs* (Cilt 31). World Development.
- Ferguson, J. (1996). *The anti-politics machine: "Development," depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho*. University of Minnesota Press.
- Harbeson, J. W., & Rothchild, D. (2008). *Africa in world politics: Reforming political order* (4th ed.). Westview Press.
- Hearn, J. (2002). The 'invisible' NGO: U.S. evangelical missions in Kenya. *Journal of Religion in Africa*.

- Hilhorst, D. (2003). The real world of NGOs: Discourses, diversity and development. Zed Books.
- Manji, F., & O’Coill, C. (2002). The missionary position: NGOs and development in Africa. *International Affairs*, 570.
- Mkandawire, T. (2001). Thinking about developmental states in Africa. *Cambridge Journal of Economics* , 25(3), 289-314.
- Ndulo M. & Walle N. (2014). Problems, Promises, and Paradoxes of Aid: Africa’s Experience (Cornell Institute for African Development). Cambridge Scholars Publishing.
- Reno, W. (2011). Warfare in Independent Africa. Cambridge University Press.
- Rodney, W. (2012). How Europe underdeveloped Africa. Black Classic Press.
- Schmidt, E. (2013). Foreign intervention in Africa: From the Cold War to the War on Terror. Cambridge University Press.

BÖLÜM 4

AVRUPA BİRLİĞİ-ARAP COĞRAFYASI İLİŞKİLERİNİN EVRİMİ: AVRUPA-ARAP DİYALOĞU'NDAN AVRUPA BİRLİĞİ-ARAP BİRLİĞİ ZİRVESİ'NE

HASAN FATİH SEVAL¹

Giriş

Avrupa Birliği (AB) ile Arap coğrafyası arasındaki ilişkiler, tarihsel olarak sömürgecilik mirası, bölgesel jeopolitik kırılmalar ve ekonomik karşılıklı bağımlılık gibi çok katmanlı dinamikler üzerine inşa edilmiştir. Bu ilişkilerin niteliği, Birinci Dünya Savaşı sonrası manda rejimlerinden Soğuk Savaş boyunca ABD ve Sovyetler Birliği rekabetinin etkilerine kadar uzanan geniş bir tarihsel bağlam çerçevesinde şekillenmiştir. Avrupa devletlerinin bölgeye yönelik politikalarında uzun yıllar hâkim olan kolonyal yaklaşım, Arap dünyasında hem Avrupa'ya karşı duyulan kuşkuyu hem de modernleşme ve dış politika ekseninde ortaya çıkan ikili algıyı derinden etkilemiştir. Bu nedenle Avrupa-Arap etkileşimi, modern döneme girerken bile hem işbirliği hem de güvensizlik eksenlerinde gelişen çift yönlü bir karakter taşımıştır.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-4609-8819

1970'lerden itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurumsal kimliğinin güçlenmesi, Akdeniz ve Orta Doğu'ya yönelik politikalarını daha bütüncül ve yapılandırılmış bir çerçeveye kavuşturmuştur. Küresel Akdeniz Politikası, Avrupa-Arap Diyalogu, Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası ve Barcelona Süreci gibi girişimler, Avrupa'nın bölge ile ilişkilerini ikili ticari bağların ötesine taşıyarak çok-taraflı ve kurumsal mekanizmalar üzerinden yürütme arayışının somut göstergeleri olmuştur. Ancak bu çabaların önemli bir kısmı, Filistin meselesi başta olmak üzere bölgesel çatışmalar, Arap ülkeleri arasındaki iç bölünmeler ve Avrupalı devletlerin kendi iç siyasi ayrılıkları nedeniyle sınırlı bir etki yaratmıştır. Buna rağmen bu girişimler, taraflar arasındaki ekonomik entegrasyonun ve siyasi ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir kurumsal miras bırakmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, AB'nin genişleme süreçleri ve uluslararası sistemde yaşanan dönüşümler, Avrupa ile Arap Coğrafyası arasındaki ilişkileri yeni bir döneme taşımıştır. AB, 1990'lardan itibaren hem kendi güvenlik mimarisini yeniden tanımlamak hem de güney komşularında istikrarı sağlamak amacıyla daha kapsamlı bir dış politika yaklaşımı benimsemiştir. Barcelona Deklarasyonu, Avrupa Komşuluk Politikası ve bunlara eşlik eden ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği mekanizmaları, AB'nin bölgeye yönelik stratejilerini daha sistematik bir çerçevede kurumsallaştırma çabasının bir parçası olmuştur. Bu dönemde Avrupa hem enerji güvenliği, göç, terörle mücadele ve bölgesel çatışmalar gibi konulara öncelik vermiş hem de demokratikleşme, insan hakları ve ekonomik reform süreçlerini destekleyen bir normatif güç rolü üstlenmeye çalışmıştır. Ancak Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve AB içindeki ayrışmalar, bu çabaların etkisini sınırlamıştır.

Bu çalışma, Avrupa-Arap ilişkilerinin yaklaşık yarım yüzyıla yayılan kurumsal dönüşümünü sistematik bir şekilde analiz ederek,

Avrupa-Arap Diyalogu'ndan Avrupa Birliği-Arap Birliği Zirvesi'ne uzanan süreci bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Avrupa'nın Arap coğrafyasına yönelik politikalarının tarihsel arka planını, kurumsal gelişimini, başarı ve sınırlılıklarını ortaya koymak ve özellikle 2019 Şarm Zirvesi'nin oluşturmaya çalıştığı yeni çok-taraflı işbirliği perspektifini değerlendirmektir. Bu çerçevede bölüm, Avrupa Birliği'nin bölgeyle ilişkilerinde değişen öncelikleri, kurumsal mekanizmaların işleyişini ve iki tarafı da etkileyen bölgesel ve küresel dinamikleri inceleyerek, mevcut ilişkilerin geleceğine dair analitik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Avrupa Birliği'nin Arap Coğrafyası Politikalarının Temelleri

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Arap coğrafyasının büyük bir kısmı İngiltere, Fransa ve İtalya'nın sömürgeleri durumundaydı. Bu durum pratikte savaş sonrası dönemde de devam etmiş, bölgenin önemli bir bölümü İngiliz ve Fransız gözetimi altında kalmıştı. 1950'lere (bazı bölgelerde 1960'lara) kadar Cezayir, Fas, Tunus, Suriye ve Lübnan Fransız; Libya, Filistin ve Irak İngiliz gözetiminde kalmıştır. Böylesine uzun yıllar boyunca Avrupalı devletler tarafından sömürge olarak kontrol edilen Arap coğrafyasında, Avrupa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi o bölge insanların kimliklerinin bir parçası olmuştur. Bu sebeple, Avrupalıların Arap ülkelerine ilişkin politikaları, bu ülkelerde genellikle tereddüt, kuşkuyla ve temkinle karşılanmıştır. Arap dünyasının bir kısmı Batı medeniyetini örnek alınması gereken bilgi ve ilerleme kaynağı olarak görürken, diğer kısmı Batı'yı İslâm medeniyetini tahakkümü altına almak isteyen bir topluluk olarak algılamaktaydı. Arap dünyasında Batı'ya karşı ikinci görüşün daha yaygın olduğunun farkında olan Avrupalılar, bu olumsuz algıyı ortadan kaldırmak için öncelikle ticarî ilişkilerin kurulmasını hedeflemişlerdir. O zamanki adlarıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ya da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET)

üye devletlerin Arap ülkeleriyle ticari ilişkileri 1970'lere kadar ikili ilişkiler şeklinde yürütülmüş, ancak bu politikaların birbirleriyle uyumlu olmadıkları görülmüştür. 1968'de gümrük birliğinin sağlanmasının ve 1973'te İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı da içine katarak ilk genişleme dalgasının tamamlanmasının ardından daha kurumsal bir kimliğe kavuşan AET, üye devletlerin üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerinin belli bir çerçevede planlaması gerektiğini ortaya koymuştur (Yiğit, 2008: 5-7).

Küresel Akdeniz Politikası (1972-1990)

AET'ye üye devletlerin üçüncü ülkelerle ilişkilerini bir düzene oturtma kararı, şüphesiz, Arap coğrafyası için de geçerliydi. Bu bağlamda 1972 Paris Zirvesi'nde, üye ülkelerin Arap coğrafyasına yönelik politikaları hususunda izlemeleri gereken yolu ve çerçeveyi belirleyen Küresel Akdeniz Politikası ortaya çıkmıştır. Temeli 27 Temmuz 1971 tarihinde yayınlanan Komisyon Bildirgesi'ne dayanan Küresel Akdeniz Politikası'nda, dünyanın en önemli iktisadi aktörlerinden biri olan AET'nin Üçüncü Dünya devletlerine ve halklarına karşı sorumluluklarının olduğu dile getirilerek Akdeniz ülkelerinin AET pazarına entegrasyonu hedeflenmiştir (Commision of the European Communities, 1972). Küresel Akdeniz Politikası çerçevesinde AET, bölge ülkeleriyle işbirliği ve ortaklık antlaşmaları² imzalanmıştır. Her bir Arap devletiyle yapılan antlaşmaların içerikleri aynıdır. Bu antlaşma metinlerinde, antlaşmanın amacının muhatap olunan devletin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak ve taraflar arasındaki ilişkileri güçlendirmek olduğu ifade edilmiş, bunun için izlenmesi gereken yol haritası belirtilmiştir. Böylelikle, daha kurumsal bir yapıya kavuşan AET'nin diğer ülkeler ve bölgelerle ilişkilerinin de kurumsallaşması hedeflenmiş, topluluk içindeki devletlerin

---

² Cezayir, Fas, İsrail ve Tunus'la 1976'da; Lübnan, Mısır, Suriye ve Ürdün'le 1977 yılında imzalanmıştır (Yiğit, 2008: 12).

birbirinden ayrı ve uyumsuz politikalarının yerini ortak bir çerçevede çizilen genel politikalar almıştır. Bu yöndeki ilk adımlardan biri, Avrupalı devletler için stratejik öneme sahip Arap coğrafyası özelinde atılmış, topluluğun bölge ile ilişkileri Avrupa-Arap Diyaloğu ile şekillendirilmiştir.

İlk Çok-Taraflı İlişki Denemesi: Avrupa-Arap Diyaloğu (1974-1989)

AET ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasının ilk adımları, 1973 Arap-İsrail Yom Kippur Savaşı sonrası dönemde görülmüştür. 1974'te başlayan bu ilk girişimi bir başarısızlık hikâyesi olarak sunmak yanlış olmasa da kolaycı bir tanımlama olacaktır. Zira bu girişim, Avrupa-Arap dünyası ilişkilerinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir (Albiyana ve Fernandez, 2018: 255). Arap dünyasının Filistin konusunda desteğe, Avrupa'nın ise sanayisi için petrole ihtiyaç duyduğu dönemde, 1973 yılının Kasım ayında Cezayir Zirvesi'nde oluşan edilen bir Arap inisiyatifi, AET'ye bölgeler arasında diyalogun başlatılması için bir teklifte bulunmuştur. Dört Arap bakandan gelen bu teklif, aynı yılın Aralık ayında Kopenhag'daki Avrupa Zirvesi'nde görüşülmüş ve makul fiyatlarla istikrarlı bir petrol tedarikiyle ilgilenen Avrupalılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 1973'te petrol fiyatlarının dört kat artmasıyla başlayan petrol krizi, Avrupa devletleri için önemli bir ders olmuş, Avrupalılar enerji kaynakları konusunda ne kadar bağımlı ve savunmasız olduklarını keşfetmiş, Araplardan gelen diyalog teklifini kabul etmekte tereddüt etmemişlerdir (Khader, 2013: 12).

1974 yılının Temmuz ayında resmen başlayan Avrupa-Arap Diyaloğu'nun iki tarafının birbirinden farklı amaçları vardı: Araplar siyasal anlamda destek ararken, Avrupalılar ekonomik, finansal ve enerji odaklı bir anlayışa sahipti. Bir başka ifadeyle, Araplar çoğunlukla Filistin meselesiyle ilgili Avrupa ile ortak ve uyumlu bir

politikanın tanımıyla ilgilenirken, Avrupalılar esas olarak enerji kaynaklarına güvenli bir şekilde erişim sağlamaya odaklanmıştı. Avrupa-Arap Diyalogu'nun tek handikabı, tarafların farklı amaçlara odaklanmış bir şekilde farklı gündemlere sahip olmaları değildi. Yom Kippur Savaşı'ndan sonra Akdeniz'deki güç dengesi, karmaşık bir bağımlılıklar bütünü halinde inşa edilmişti. Zengin petrol kaynaklarına sahip Arap coğrafyası, AET'nin (özellikle İtalya ve Fransa'nın) ana ticaret ortağıydı. AET de bölgede siyasi bir aktör olarak pozisyonunu güçlendirmeye çabaları içerisindeydi. Arap ülkeleri siyasî müzakereleri zorlamak için ekonomik kozları elinde bulundururken, Avrupalılar ekonomik hedeflerine ulaşmak için siyasî güçlerini kullanma imkânına sahipti (Taylor, 1978: 441).

Avrupa-Arap Diyalogu 31 Temmuz 1974 tarihinde resmen kurulduğunda müzakereleri yürütmek üzere bir genel kurul ve birkaç çalışma grubunun oluşturulması kararlaştırılmıştı. Buna rağmen, ilk genel oturum Arap-İsrail ihtilâfı ile beslenen gerilimler nedeniyle aylarca ertelenmişti. Bu gerilimin temel sebebi, Arapların Filistin Kurtuluş Örgütü'nün de Avrupa-Arap Diyalogu'na resmen dâhil olması talebine karşı İsrail'in sert muhalefeti idi. Nihayetinde bu sorun çözülebilmiş (Louvet, 2012: 203) ve ilk genel oturum Haziran 1975'te Kahire'de gerçekleşmiştir. Çalışma komitesi yapısı yedi kategoriye ayrılmıştır: sanayileşme, altyapı, tarım ve kırsal kalkınma, finansal işbirliği, ticaret, bilimsel ve teknik işbirliği ve kültürel-sosyal-iş sorunları (Taylor, 1978: 432).

Avrupa-Arap Diyalogu kapsamında kurulan Roma ve Abu Dabi'deki çalışma komiteleri toplantılarında taraflar arasındaki siyasî farklılıklar oldukça barizdi. Arapların gözünde Avrupalılar Filistin meselesi konusunda yeterince net değildi. Aslında, Diyalogun Avrupa delegasyonunun oturumlardaki yaklaşımı, AET'nin politik taahhütlerinin sınırlarıyla çerçevelenmişti (Albiyana ve Fernandez, 2018: 256). Avrupa'yı temsil eden

delegasyondan bunun ötesinde bir hamle beklenmesi haksızlık olurdu.

1976'nın başlarında komite düzeyinde bir miktar ilerleme kaydedilmişti. Örneğin, Sanayileşme Komitesi, petrol arıtma, petrokimya endüstrisi ve demir çelik endüstrisi ile ilgilenmek için uzman alt gruplar oluşturmuş; Bilimsel ve Teknik İşbirliği Komitesi ise güneş ve jeotermal enerji gibi alanlarda işbirliğine yönelik uygulamaları ele almaya başlamıştı. Ancak ticaret, finans ve tarımla ilgili üç önemli komite nadiren bir araya gelebilmişti. Avrupa-Arap Diyaloğu Hollanda Delegasyonu başkanı Büyükelçi De Hoop Scheffer da bu noktaya değinerek, genel olarak çalışma gruplarına ve komite toplantılarına Arap katılımının düzensiz ve dağınık olduğunu ifade etmişti (Miller, 2014: 940-941).

Öte yandan, kendi aralarında ciddi derecede siyasi ve ekonomik farklılıkların görüldüğü Arap delegasyonun tek ortak noktası, İsrail karşıtlığıydı. Ancak aynı konu başlığı, Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki birkaç fikir ayrılığından birisiydi. Bir başka ifadeyle, Orta Doğu'ya yönelik dış politikaları düzeyinde, Arap ülkeleri arasındaki (belki de tek) ana anlaşma kaynağı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye devletler arasındaki ana tartışma konusu aynıydı: İsrail. İsrail-Filistin meselesi, Avrupa-Arap Diyaloğu girişiminin hem doğumunu hem de ölümünü hızlandıran temel faktör olarak ortaya çıkmıştı (Albiyana ve Fernandez, 2018: 257).

1970'ler boyunca genel oturumların sadece dört defa gerçekleşmesine rağmen, çalışma komitelerinin faaliyetleri olumlu bir şekilde ilerlemişti. Özellikle 1977 yılı Avrupa-Arap Diyaloğu bakımından verimli geçen bir sene olmuştu. 1977'de Tunus ve Brüksel'de gerçekleştirilen genel oturumlarda önemli projelerin başlangıcı olmuş; Londra'daki zirvede ise Avrupa'dan Filistin halkına destek çağrısı yapılmıştı. Londra'dan çıkan mesaj oldukça önemliydi. "Filistin halkının kimliğini etkili bir şekilde ifade etme

özgürlüğü” ve “Filistin halkı için vatan ihtiyacını” vurgulayan bildiriyle Batı Almanya ve Hollanda gibi İsrail'in geleneksel müttefikleri konumundaki bazı ülkelerin siyasî konumlarında radikal bir kayma gözlemlenmiş, Avrupa ülkelerinin Arap-İsrail sorununa yaklaşımının Filistin haklarının daha açık bir şekilde desteklenmesiyle uyumlaştırılması sağlanmıştı (Allen ve Hauri, 2010: 97; Al-Mani, 1983: 63).

Bu gelişmelere rağmen, Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın Kasım 1977'de İsrail'e yaptığı ziyaret ve Camp David barış sürecinin başlaması, Ortadoğu'daki dengeleri değiştirdi ve ABD'nin adım adım bölgeye geri dönüşünün ayak sesleri duyulmaya başlandı. ABD'nin Orta Doğu'da oynadığı merkezi rolü bir kez daha vurgulayan ve Avrupa'nın bu alanda bir etki yaratmadaki zorluklarını belirleyen bu olaylar, diyalogun sürdürülmesi için ciddi bir handikap oluşturdu. 1979'da Avrupalılar ile Camp David barış süreci ve Mısır'ın Arap Birliği'den çıkarılması hususlarında ciddi fikir ayrılıklarına düşen Araplar, sonuçta diyalogun askıya alınmasına karar verdiler (Guasconi, 2013: 173).

Olayların ilk sıcaklığının üzerinden bir süre geçtikten sonra, 1980'in başından itibaren Avrupalılar diyalogun tekrar başlatılması hususunda girişimlerde bulunmuştur. 1980 yılının Haziran ayında Venedik'te toplanan Avrupa Zirvesi'nde yayınlanan deklarasyonda, bölgedeki tüm devletler için var olma ve güvenlik haklarıyla tüm halklar için adalet vurgusu yapılmış, Filistin halkının meşru haklarının ve Filistinlileri temsil makamı olarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nün tanınması kararlaştırılmıştır (The European Council, 1980).

Avrupa'nın diyalog sürecini yeniden canlandırma çabalarına rağmen 1980'lerin Avrupa-Arap Diyalogu açısından verimli geçtiğini söylemek yanlış olacaktır. Avrupa-Arap Diyalogu'nun sekteye uğramasına sadece iç etmenler değil, dış etmenler de sebep olmuştur. 1979'da Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali

ve sonrasında yaşanan süreç, Orta Doğu'daki gerilimi artırmış ve ülkelerin odak noktalarını işbirliği ve ticaret başlıklarından güvenlik merkezli konulara çevirmesine sebep olmuştur. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde AET'nin Yunanistan, İspanya ve Portekiz'i içine alarak genişleme sürecine girmesi, Avrupalı devletlerin bölge-dışı aktivitelerden ziyade kendi içindeki gelişmelere odaklanmasına sebep olmuştur (Guasconi, 2013: 174). 1981'deki Enver Sedat suikastı, Mısır'ın Arap Birliği'nde soyutlanması, 1980'ler boyunca süren Irak-İran Savaşı, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali, yine 1982'deki petrol fiyatlarındaki ani düşüş gelişmeleri de Avrupa-Arap Diyalogu'nu zorlaştıran diğer etmenler olarak sıralanabilir (Khader, 2013: 13).

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Fransa, Avrupa-Arap Diyalogu'nu yeniden canlandırma girişiminde bulunmuş ancak bu durum çok uzun ömürlü olmamıştır. Burada Fransa, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle birlikte Avrupa Topluluğu içindeki nüfuzunun azalacağını öngörmüş, bu girişime ön ayak olarak Arap coğrafyasındaki etkililiğini artırmaya çalışmıştır. Ancak bu girişim, 1990'ın Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle sonuçsuz kalmış, Avrupa-Arap Diyalogu macerasının sonuna resmen gelinmiştir (Khader, 2013: 13).

Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası (1990-1996)

Daha önce de ifade edildiği üzere, 1980'li yıllar Avrupa-Arap Diyalogu açısından oldukça zorlu geçmiş, iç ve dış etmenler sebebiyle bu diyalog sürecinin sonuna gelinmiştir. Topluluk özellikle 1980'lerin ikinci yarısında derinleşme politikasına hız vermiş, iç pazarın 1992 yılına kadar tamamlanmasını öngören Tek Senet Antlaşması 1986'da imzalanarak 1987'de yürürlüğe girmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bir ekonomik işbirliği örgütü olarak ortaya çıkan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun siyasi işbirliği

mekanizmasını yasal zemine kavuşturan Tek Senet’le birlikte topluluğun dış politikası da bazı hükümler çerçevesinde kurumsallaşmıştır. Buna göre topluluğa üye devletlerin Avrupa dış politikasını oluşturma ve uygulama konusunda ortak çaba göstermeleri, birbirlerini bilgilendirmeleri ve birbirlerine danışmaları, kendi tutumlarını belirlerken diğer üye devletleri de gözetmeleri hususlarına dikkat etmeleri önerilmiştir (EEC, 1987).

Tek Senet’in hayata geçirilmesi, şüphesiz, Avrupa’nın Orta Doğu politikalarına da etki etmiştir. Ancak 1980’li yılların sonları ve 1990’lı yılların başlarında uluslararası sistem oldukça hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçiyordu. Avrupa’nın dikkati, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, doğal olarak, orta ve doğu Avrupa coğrafyasına odaklanmıştı. Berlin Duvarı’nın yıkılışının ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından yaşanan ilk şok atlatıldıktan sonra, topluluğun uluslararası sistemin yeni düzenine uygun bir şekilde yeni bir Orta Doğu politikası geliştirme zarureti olduğunun farkına varılmıştı. Sonuçta, Kasım 1989’da Komisyon tarafından Konsey’e sunulan Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, 1989 yılının Aralık ayında onaylanmıştır. Küresel Akdeniz Politikası metninde üzerinde durulan asıl hedef AET ve Arap ülkeleri arasında sanayi ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanmasıyken; Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası’nda vurgulanan hedefler, bölge ülkelerinde ekonomik reformların hayata geçirilmesi, özel sektörün teşvik edilmesi ve Avrupa ile Arap ülkeleri arasındaki diyalogun artmasıdır (Yiğit, 2008: 51).

Ancak Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, finansman yetersizliği, serbest ticaretin sağlanamaması ve yönetimde yetersizlik gibi sebeplerle eleştirilmiştir. Küresel Akdeniz Politikası’na kıyasla Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası’nda Arap coğrafyası için ayrılan kaynakta artış olsa da AET’nin diğer bölgelere ayırdığı meblağ ile karşılaştırıldığında oldukça düşük görülmekteydi. Örneğin, 1990 yılında AET’nin Doğu Avrupa’ya

yönelik yardımlarında kişi başına düşen pay, Arap ülkelerinde kişi başına düşen payın iki buçuk katı olmuştur (Pierros vd., 1999: 140). Serbest ticarete ise kapsam sadece sanayi ürünleriyle sınırlı tutulmuş, bu da tarım sektörüne daha bağlı olan Arap ülkelerine karşı gelişmiş sanayi ülkeleri olan Avrupalıların daha avantajlı duruma geçmesini sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, eşitlikçi olmayan bir tutum sergilenmiştir. Yönetim konusundaki yetersizlik hususu ise iki taraflı bir durumdur. Arap ülkeleri yapılan yardımları verimli bir şekilde kullanamamış, teşviklerden yeterince faydalanamamıştır. Öte yandan Avrupa Komisyonu politikayı yürütmede ve aktarılan kaynakların takibinde yetersiz kalmıştır. Sonuçta, Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası'nın iki bölge arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandıramadığı görülmüştür. Ancak, kısa bir süre içinde, Avrupa'nın Orta Doğu politikalarında köklü bir yapılanmaya gitme ihtiyacı, Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerle kanıtlanmış, bu süreç de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun siyasi yapısında ciddi değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Almanyalar'ın birleşmesi, Yugoslavya Sorunu ve Körfez Krizi gibi gelişmeler, AET'nin entegrasyon sürecini hızlandıran olaylar olarak görülmektedir (Yiğit, 2008: 55-61).

Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne

1980'lerin sonunda başlayıp 1990'ların başında devam eden süreçte dünya siyaseti kökten değişiyor, yaklaşık yarım asırdır hüküm süren iki kutuplu sistem, yerini çok net bir şekilde tanımlanamayan yeni bir sürece bırakıyordu. 1945-1990 arası dönem, her ne kadar “Soğuk Savaş” olarak adlandırılrsa da iki süpergücün etki alanlarının ve oyunun kurallarının belli olduğu bir dönemdi. Yeni dönemin Avrupa'yı en çok ilgilendiren tarafı güvenlik konularıyla ilgiliydi. NATO aracılığıyla ABD'nin güvenlik şemsiyesi altındayken iktisadî ve siyasî bütünleşmesine ağırlık verebilen Avrupa, bundan sonra ne yapacağı ile ilgileniyordu.

NATO'nun ana kuruluş amacı olan Sovyet tehdidi ortadan kalktığına göre, NATO'nun da geleceği tartışma konusuydu. Ayrıca, Avrupa için bir 'birleşen Almanya' problemi vardı. Doğu ve Batı Almanya birleştikten sonra Avrupa entegrasyon sürecinden çekilebileceği hususunda da endişeler vardı. Bununla birlikte, doğu Avrupa'dan Sovyetler'in çekilmesiyle oluşan yeni durum, Avrupa'yı da etkileyebilirdi. Tüm bu potansiyel problemler karşısında Avrupa'nın çözüm yolu, entegrasyon faaliyetlerine hız vermek olmuştu. Karşılıklı bağımlılığın ve işbirliğinin artırılarak devletlerarası çatışma ihtimâlinin azalacağını savunan Demokratik Barış Teorisi'nin öngördüğü gibi düşünen başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletler, entegrasyon hareketlerine ivme kazandırmıştı. Bu konuda atılan ilk adım ekonomik ve parasal birliğin oluşturulmasına yönelik olmuş, bunu siyasî birliğin güçlendirilmesi çabaları izlemiştir. Bu arada cereyan eden Körfez Savaşı ve Yugoslavya Krizi, Avrupalı devletlere askerî alanda da harekete geçme gereksinimlerinin olduğunu hatırlatmıştır. Sonuçta, 1992'de imzalanıp 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'yla üç sütuna dayanan Avrupa Birliği (AB) kurulmuştur. Bu üç sütundan biri olan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'yla AB'nin kurumsal olarak ve her bir üye devletin müstakil olarak ortak eylemlerde bulunması hedeflenmişti. Zira 1990'ların başlarında orta ve doğu Avrupa'da ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere birlik üyeleri ortak bir reaksiyon vermekten uzak kalmışlardır (Yiğit, 2008: 60-64).

Barcelona Deklarasyonu (1995) ve Avrupa Komşuluk Politikası

Avrupa Birliği, dönüşen yeni uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalışıyor, doğu Avrupa'da ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği ve ABD'den kalan boşluğu doldurarak fırsat elde etmek istiyordu. Bu bağlamda, Orta Doğu'da etkili bir aktör olabilmek adına 1995 yılında Barcelona Deklarasyonu ile harekete geçmiş, bundan sonraki süreçte bu deklarasyon AB'nin Akdeniz ve Orta Doğu politikalarında bir köşe taşı olmuştur. Avrupa'nın daha önce

sadece iktisadî ve ticarî alana odaklanan Orta Doğu politikasına, bu deklarasyonla birlikte güvenlik ve siyasî boyutlar da eklenmiştir (Yiğit, 2008: 78).

1995 yılının Kasım ayında, on beş AB üyesi ülkenin yanı sıra Cezayir, Kıbrıs Rum Kesimi, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Malta, Fas, Suriye, Tunus ve Türkiye dışişleri bakanlarının ve Filistin Yönetimi başkanı Y. Arafat'ın da katılımıyla Barcelona'daki toplantıda açıklanan deklarasyona göre, AB bölge politikalarıyla ilgili şu üç unsuru birden, birbirinden ayırmadan gözetecektir: siyasi ve güvenlik unsur, ekonomik ve mali unsur, sosyal ve beşeri unsur. Deklarasyona göre, bölgeler arasında ortak bir refah alanının kurulması amacıyla, 2010 yılına kadar serbest ticaret bölgesinin oluşumu kararlaştırılmış; ortak sosyal ve güvenlik odaklı projeler geliştirilmesi üzere çalışma programı kabul edilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1995).

Barcelona Deklarasyonu gereğince harekete geçen Avrupa Birliği, 1995-2002 yılları arasında bölge ülkeleriyle işbirliği anlaşmaları imzalamış (European Commision, t.y.); imzalanan bu anlaşmaların hükümlerinin benzer olması, AB'nin tüm Arap ülkelerine eşit muamelede bulunduğunu gösterir nitelikte olmuştur. Ancak iki bölge arası ilişkilerde Avrupalıların daha baskın olduğu ve kendi çıkarlarını daha üstün tuttuğu görülmüştür. Dahası, mali destekleri kendi değerlerini Arap coğrafyasına ihraç etme konusunda bir koz olarak kullandığı da düşünülmektedir (Yiğit, 2008: 87).

Barcelona sürecinin Arap ülkelerinin malî ve iktisadî yapılarına olumlu etkileri görülmüş olsa da, diğer ülkeler ve bölgelerle kıyaslandığında bu olumlu etkinin düşük kaldığı görülmüştür. Nitekim Yiğit (2008: 118), çalışmasında, bölge ülkelerindeki enflasyon, döviz kuru, bütçe dengesi gibi veriler göz önüne alındığında bölgede malî ve iktisadî istikrarın sağlandığını tespit etmiş; ancak 1998-2001 döneminde dünya toplam yabancı yatırımlarına ilişkin verilerde Avrupa Birliği'nde %18 ve Latin

Amerika’da %11 civarında artış görülürken, Arap ülkelerinde bu artışın ancak ‘binde’liklerle ifade edildiğini göstermiştir. Barcelona sürecinin belki de en az dikkat çeken sosyal ve kültürel ortaklık ayağı ise, özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından önem kazanmıştır. Barcelona sürecinin bu boyutu, bölge ülkeleri ve halkları arasında kültürel ve sosyal konularda işbirliği, kültürlerarası anlayışı ve sivil toplumlar arasında diyalogun teşviki gibi konuları gibi başlıkları içermektedir. Böylelikle bölgede barış, istikrar ve güvenlik sağlanabilecektir.

2000’li yılların ortalarına gelindiğinde, Avrupa Birliği yeni bir genişleme dalgası içine girmiştir. Bu doğrultuda 2004 yılında Avrupa Birliği’ne komşu ülkeleri hedef alan Avrupa Komşuluk Politikası oluşturulmuş, genişlemenin hem iç hem de dış boyutlarını konu edinmiştir. Genişleme dalgasının iç boyutu, Avrupa Birliği’nin sadece Batı Avrupalı bir oluşum olmaktan çıkıp, tüm Avrupa’yı kapsayacak şekilde bir dönüşüm sürecinden geçmesiyle ilgilidir. Genişleme dalgasının dış boyutu ise, kendine ait değerlerin ve kuralların üçüncü ülkelere aktarılmasıyla ilgilidir. Zira bir organizasyonun genişlemesi, üçüncü ülkelerin o organizasyonun değer ve ilkelerini benimsemeye doğrudan ilişkilidir (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2002: 503). Bu çerçevede, Avrupa Birliği’ne aday ülkelerin karşılamaları gereken birtakım kurallar silsilesi oluşturulmuş; böylelikle Kopenhag Kriterleri³ ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, Avrupa Birliği’ne üyelik düşüncesi olmayan komşu ülkelere yönelik olarak da Komşuluk Politikası geliştirilmiştir.

Avrupa Birliği, Komşuluk Politikası ile mevcut ve muhtemel komşularıyla etrafında bir “dost ülkeler halkası” kurmayı hedeflemiş, bu doğrultuda tüm komşu ülkelerin AB pazarında yer

---

³ 1993 yılında Avrupa Konseyi tarafından tespit edilen, Avrupa Birliği’ne aday ülkelerin yükümlülüklerini belirten kriterlerdir.

alması ödölü karşılığında Batılı değer ve ilkelerin Batılı olmayan komşu ülkelerde de yerleşmesi amaçlanmıştır. AB'nin komşu devletlerle ilişkileri kapsamındaki konular, Kopenhag Kriterleri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu konuda “üyelikten az, ama ortaklıktan öte” tabiri⁴ kullanılmış, Avrupa entegrasyonun sadece iç boyutunun değil, dış boyutunun da olduğu dile getirilmiştir. Ancak Avrupa Komşuluk Politikası, iki temel zayıflığı üzerinden eleştirilmiş ve bu sebeplerle etkili olamadığı iddia edilmiştir. Bu zaafılardan birincisi, Rusya'ya dair sağlam bir politika kuramamasıdır. AB'nin Soğuk Savaş sonrası genişleme dalgaları, Rusya ile çıkar çatışmaları doğurmuş, sonuç olarak da Rusya ile ilişkiler olması gereken düzeye çıkarılamamıştır. İkinci zaaf ise AB'nin çevresindeki siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerindeki bariz etkisini bir dönüşüm kapasitesine çevirme becerisi eksikliğidir. Avrupa Birliği'nin çekim gücü, şüphesiz, muazzam olmuştur, ancak Komşuluk Politikası'nın reformlar üzerindeki doğrudan etkisini ölçmek de zordur. Bu politikalar dâhilinde üçüncü ülkelerde uygulanan reformların ne derece uygulanabildiği ya da değer ve ilkelerin ne ölçüde yerleştiği hususlarında soru işaretleri vardır (Kapitonenko, 2015: 1). Beauguitte ve diğerleri (2015: 853) ise, Komşuluk Politikası'nı küresel bir vizyondan yoksun, devlet merkezli ve iki-taraflı bir politika olarak gördüklerini; Türkiye veya Rusya gibi bölgesel güçlerin rolünü göz ardı etmesinin ise en büyük zayıflığı olduğunu ifade etmektedir.

Demokrasi ve özgürlük gibi değerlerin teşviki, AB'nin her zaman öncelikli hedeflerinden olmuştur. Zira AB'nin bizatihi kendisi, ortak değerler etrafında birlikte hareket ederek ve ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi sağlayarak barış ve güvenliğin nasıl sağlanabileceği hususunda gösterilebilecek en somut örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aliboni ve Saat, 2010: 21).

---

⁴ Bu tabiri, Komisyon eski başkanlarından Romano Prodi 2002 yılında yaptığı bir konuşmasında kullanmıştır (Prodi, 2002).

Ancak, Arap Baharı olaylarından itibaren gelişmelere bakıldığında, Avrupa'nın Arap coğrafyasındaki politikalarının, bir demokrasi destekçisi ve teşvikçisi olarak başarılı bir çizgi tutturduğu söylenemez. Arap Baharı, AB'yi geçmiş politikalarını yeniden gözden geçirmeye ve politikalarını Akdeniz'de ve Arap dünyasında ortaya çıkan yeni gerçekliğe göre yeniden düzenlemeye zorlamıştır (Khader, 2013: 30-31). Bu bağlamda AB, Arap coğrafyasıyla ilgili politikalarını ülkelerle yaptığı işbirliği anlaşmalarıyla yürütmek yerine, Arap Birliği ile yapacağı örgütler-arası diyalog yoluyla daha kurumsal ve yapıcı bir şekilde sürdürme yolunu seçmiştir.

Avrupa Birliği-Arap Birliği Zirvesi (24-25 Şubat 2019)

Arap Ligi olarak da anılan Arap Birliği, 1945 yılında kurulmuş hükümetler-arası bir bölgesel örgüttür. Temel hedefi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Arap dili konuşan ülkeler arasında siyasi, askerî ve sosyal bağlar kurmak olan Arap Birliği'nin 22 üyesi⁵ bulunmaktadır. Tüm üye devletlerden temsilcilerin oluşturduğu Arap Birliği Konseyi, örgütün en yüksek otoritesidir. Merkezi Kahire'de bulunan Arap Birliği, 2012 yılının Aralık ayında Arap Parlamentosu'nu kurmuştur.

2011'den önce Avrupa Birliği ile AB arasındaki ilişkiler büyük ölçüde geçici (*ad hoc*) idi. İki birlik arasındaki bakanlar düzeyinde ilk toplantı, Şubat 2008'de Malta'da gerçekleştirildi. 2009 yılında Avrupa Komisyonu-Arap Ülkeleri İrtibat Bürosu açılrsa da 2011 yılında patlak veren Arap Baharı ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştır. 2012 yılında Kahire'de gerçekleştirilen dışişleri bakanları düzeyindeki ikinci toplantının ardından bir deklarasyon yayınlanmış; iki birlik arası ilişkilerde bölgede meydana gelen stratejik sorunlara ortak müdahaleyi sağlama aracı olarak yeni bir yapıcı katılım ve işbirliği şansı ve üst düzey siyasi diyalog yolları kurulmasını sağlamıştır. Birliklerin üst düzey yetkilileri düzenli

---

⁵ Suriye'nin üyeliği askıya alınmıştır.

olarak yılda üç kez toplanmakta, ayrıca, AB'nin Siyasi ve Güvenlik Komitesi ve Arap Birliği'nin daimî temsilcileri de yıllık toplantılar düzenlemektedir. Avrupa Birliği ve Arap Birliği dışişleri bakanları da iki yılda bir toplantılar yapmaktadır. Siyasî adımlarla birlikte ekonomik ve sosyal konulara da temas edilen Kahire toplantısında enerji, kültür, kadınların güçlendirilmesi, insan hakları, insani yardım ve seçim süreçlerinin izlenmesi gibi konularda ikili işbirliğiyle ilgili bir çalışma programı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 2014 yılında Atina'da dışişleri bakanları düzeyinde yapılan üçüncü toplantıda ise iki taraf, siyasi ve güvenlik konuları dâhil olmak üzere, birbirleriyle stratejik bir diyalog kurmaya karar vermiştir (Immenkamp, 2019: 2).

Kahire ve Atina'da yayınlanan deklarasyonlar çerçevesinde gelişen Avrupa Birliği ile Arap Birliği arasındaki çok-taraflı ilişkilerde, genellikle bölgede yaşanan terör olaylarına karşı ortak tutum ve Arap coğrafyasından Avrupa'ya doğru yaşanan göç konuları ele alınmıştır. Dışişleri bakanları düzeyinde yapılan 4 Şubat 2019 tarihli toplantıda, tarihteki ilk Avrupa Birliği-Arap Birliği Zirvesi öncesinde iki örgüt arasındaki işbirliğinin boyutları, hem Avrupa'nın hem de Arap dünyasının karşılaştığı zorluklar ve insan hakları konuları görüşülerek adeta zirveye hazırlık yapılmıştır (ESO, 2019).

Mısır'ın Şarm kentinde 24-25 Şubat 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen ilk Avrupa Birliği-Arap Birliği Zirvesi, iki örgüt arasında yeni bir diyalogun başladığı bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Liderler düzenli olarak zirveleri düzenlemeyi taahhüt etmiş ve bir sonraki zirvenin 2022'de Brüksel'de gerçekleşmesi konusunda karar alınmıştır. Daha güçlü bir Avrupa-Arap işbirliği vurgusu yapılan zirvede, Arap coğrafyasında barış ve istikrarın sağlanması, iki bölge arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konularında ortak adımların atılması kararlaştırılmıştır (Council of the European Union, 2019). Zirvenin son gününde

yayınlanan Şarm Deklarasyonu’nda, iki örgütün dünya nüfusunun yüzde 12’sine tekabül ettiği dile getirilmiş; üye ülkeler arasındaki etkileşimin güçlendirilmesinin, çok taraflı, kurallara dayalı küresel düzen içinde birlikte çalışarak iki bölgenin ve dünyanın genelindeki istikrarı ve refahı artırma potansiyeli taşıdığına emin oldukları ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği gibi organizasyonlarla da işbirliği içinde olunacağı aktarılan deklarasyonda, ırkçılık, ayrımcılık, yoksulluk, küresel iklim değişikliği gibi konularda da aktif bir şekilde rol alınacağı söylenmiştir. Kudüs’ün statüsüyle ilgili ortak görüşlere sahip olduğu belirtilirken, “Filistin’in işgal edilmiş bölgelerindeki İsrail yerleşimleri”nin uluslararası hukuka uygun olmadığı ifade edilmiştir. Suriye, Libya ve Yemen’de barışçıl çözümlere destek verileceği belirtilmiş, Orta Doğu’da istikrar bozucu her türlü eyleme karşı ortak hareket edileceği bildirilmiştir (Council of the EU, 2019).

Her iki tarafın da “başarılı bir etkinlik” olarak nitelendirdiği (Armstrong, 2019) Şarm Zirvesi’nin üzerinden 5 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, kısmen COVID-19 pandemisi nedeniyle, çok az ilerleme kaydedilmiştir. 2022 yılında Brüksel’de gerçekleştirilmesi planlanan İkinci Avrupa Birliği-Arap Birliği Zirvesi, Rusya’nın Ukrayna’yı işgali nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bu durum, her iki bölgeyi de etkileyen olaylar üzerindeki siyasi anlaşmazlıkların gölgesinde bu tür toplantıların düzenlenmesindeki zorlukların bir göstergesidir. 2019 yılındaki son bakanlar toplantısından bu yana, Avrupa Birliği ve Arap Birliği arasında başka bir toplantı yapılmadığını da belirtmek gerekir. Bu düzeyde bir toplantının Haziran 2023’te gerçekleştirilmesi planlanmış, ancak Suriye’nin Mayıs 2023’te Arap Birliği’ne yeniden kabul edilmesi nedeniyle Avrupa Birliği toplantıyı iptal etmiştir. Avrupa Birliği’nin bu konuda aldığı karar, doğruluk/yanlışlıktan bağımsız olarak, güven ve diyalog inşa etmek için sağlam bir temel oluşturuyor gibi görünmemektedir. Nitekim Avrupa Birliği, bu yaklaşımıyla, başka

bir bölgesel örgütün kendi üyeliğiyle ilgili kararlar alma hakkına saygı duymadığı izlenimi vermiştir. Zaten seyrek gerçekleşen bu tür toplantılar, bu nedenle, mevcut olayların etkisine daha da açık hale gelmekte, daha iyi koşullarda hızla ivme kazanmak ve zor zamanlarda köprüleri korumak yerine, kırılganlığını artırmaktadır (Saleh & Worrall, 2023).

Sonuç

Avrupa Birliği ile Arap coğrafyası arasındaki ilişkiler, tarih boyunca dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel dinamikleri doğrultusunda şekillenmiştir. İlk olarak ticari ve ekonomik temellere dayanan bu ilişkiler, zamanla daha kapsamlı bir şekilde sosyal, kültürel ve siyasi boyutları da içermiştir. Küresel Akdeniz Politikası ile başlayan kurumsal çabalar, Avrupa-Arap Diyalogu, Barcelona Süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası gibi girişimlerle daha geniş bir çerçevede ele alınmış, ancak bu girişimler genellikle bölgesel ve uluslararası çatışmaların gölgesinde kısıtlı bir başarı gösterebilmiştir.

Bu süreçte, Avrupa Birliği'nin Arap dünyasıyla olan ilişkilerinde genellikle ekonomik çıkarlar ve enerji güvenliği gibi pragmatik kaygılar öne çıkarken, Arap ülkelerinin temel motivasyonu siyasi destek arayışında olmuştur. Taraflar arasındaki bu farklı öncelikler, özellikle İsrail-Filistin meselesi gibi derin siyasi ayrılıklar nedeniyle diyalogların sürekliliğini ve etkinliğini sınırlamıştır. Bununla birlikte, Barcelona Süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası gibi girişimlerin bölgesel düzeyde ekonomik reformlar ve ticari entegrasyon sağlama çabaları, önemli ölçüde olumlu bir miras bırakmıştır.

2019 yılında gerçekleştirilen Şarm Zirvesi, Avrupa Birliği ve Arap Birliği arasında daha kurumsal ve çoktarafli bir işbirliğinin mümkün olabileceğini göstermiştir. Zirvede alınan kararlar, barış, güvenlik, ekonomik kalkınma ve kültürel diyalog gibi alanlarda iki

bölgenin birlikte hareket edebileceği yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Ancak, pandeminin ve uluslararası siyasi krizlerin etkisiyle bu olumlu ivme yeterince sürdürülememiştir.

Avrupa Birliği ile Arap coğrafyası arasındaki ilişkiler, önümüzdeki dönemde daha stratejik bir işbirliği modeline ihtiyaç duymaktadır. İklim değişikliği, küresel göç ve enerji dönüşümü gibi sınır ötesi meseleler, her iki tarafı da ortak bir yaklaşıma zorlamaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ve Arap Birliği'nin, sadece ticaret ve enerji güvenliği odaklı bir ilişki yerine, kapsayıcı bir vizyon benimseyerek demokratik reformları, teknolojik işbirliğini ve kültürlerarası diyalogu teşvik etmesi önem arz etmektedir.

İki taraf arasındaki diyalog, daha kurumsal bir yapıya kavuşarak sürdürülebilir kalkınma, genç istihdamı, eğitim ve dijital dönüşüm gibi konulara odaklanmalıdır. Özellikle genç nüfusun yoğun olduğu Arap coğrafyasında, Avrupa'nın eğitim, teknoloji transferi ve işgücü piyasasına erişim gibi konularda sağlayabileceği katkılar, ilişkilerin daha derin ve karşılıklı fayda esasına dayalı bir zemine oturmasına yardımcı olabilir. Bölgesel çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar gibi kronik sorunların çözümü için, Avrupa Birliği'nin Arap Birliği ile birlikte daha aktif bir arabulucu rolü üstlenmesi de gereklidir. Bu tür çabalar, hem bölgesel barışa hem de Avrupa'nın uluslararası arenada güvenilir bir ortak olarak algılanmasına katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği ve Arap coğrafyasının karşılıklı bağımlılıklarını dikkate alarak daha fazla işbirliği alanı yaratması, hem bölgesel hem de küresel düzeyde barış, istikrar ve refahın güçlenmesine hizmet edecektir. Bu işbirliğinin başarısı ise, ortak bir vizyon ve kararlılıkla yürütülecek uzun vadeli stratejilere bağlıdır.

Kaynakça

- Albiyana, R., & Fernandez, F. (2018). From the Euro-Arab Dialogue to a Euro-Arab Summit: Revamping the EU-Arab Partnership. E. I. Mediterranean içinde, *Mediterranean Yearbook 2018* (s. 255-259). Barcelona: IEMed.
- Aliboni, R., & Saat, A. (2010). *Human Security: a New Perspective for Euro-Mediterranean Cooperation*. Barcelona: IEMED.
- Allen, D., & Hauri, A. (2010). The Euro-Arab Dialogue, the Venice Declaration and Beyond. D. Möckli, & V. Mauer içinde, *European-American Relations and the Middle East* (s. 105-119). London: Routledge.
- Al-Mani, S. A. (1983). *The Euro-Arab Dialogue: A Study in Associative Diplomacy*. Londra: Frances Pinter Publ.
- Armstrong, M. (2019, Şubat 25). *Both sides declare first EU-Arab League summit a success*. Mayıs 22, 2019 tarihinde Euronews: <https://www.euronews.com/2019/02/25/both-sides-declare-first-eu-arab-league-summit-a-success> adresinden alındı
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. (1995). *Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Barselona Bildirgesi Avrupa-Akdeniz Konferansı - Barselona*. Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği.
- Beauguitte, L., Richard, Y., & Guérin-Pace, F. (2015). The EU and Its Neighbourhoods: A Textual Analysis on Key Documents of the European Neighbourhood Policy. *Geopolitics*, XX(4), 853-879.

Commision of the European Communities. (1972). Enlargement and External Relations of the Community. *Bulletin of the European Communities*, V(8), 83-102.

Council of the EU. (2019, Şubat 25). *Sharm El-Sheikh summit declaration*. Mayıs 22, 2019 tarihinde Council of the European Union: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/02/25/sharm-el-sheikh-summit-declaration/pdf> adresinden alındı

Council of the European Union. (2019). *EU-League of Arab States summit in Sharm El-Sheikh, Egypt, 24-25/02/2019*. Mayıs 22, 2019 tarihinde Council of the European Union: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2019/02/24-25/> adresinden alındı

EEC. (1987). Single European Act. *Official Journal of the European Communities*, 1-29.

ESO. (2019, Şubat 4). *EU-League of Arab States ministerial meeting, 4 February 2019*. Mayıs 22, 2019 tarihinde European Sources Online: <https://www.europeansources.info/record/eu-league-of-arab-states-ministerial-meeting-4-february-2019/> adresinden alındı

European Commision. (t.y.). *Euro-Mediterranean Partnership*. Mayıs 22, 2019 tarihinde European Commision: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/euro-mediterranean-partnership/> adresinden alındı

Guasconi, M. E. (2013). Europe and the Mediterranean in the 1970s: The Setting Up of the Euro-Arab Dialogue. *Les cahiers Irice*(1), 163-175.

- Immenkamp, B. (2019). *The First EU-Arab League Summit*. European Parliamentary Research Service.
- Kapitonenko, M. (2015). The European Neighborhood Policy's Eastern Dimansions: The Impact of the Ukrainian Crisis. *Neighborhood Policy Paper*(15), 1-8.
- Khader, B. (2013). *The European Union and the Arab World: from the Rome Treaty to the Arab Spring*. Barcelona: IEMed.
- Louvet, M.-V. (2012). Shedding Light on the Arab World: the "Irish—Arab News", 1975—85. *Irish Studies in International Affairs, XXIII*, 191-203.
- Miller, R. (2014). The Euro-Arab Dialogue and the Limits of European External Intervention in the Middle East, 1974–77. *Middle Eastern Studies, L*(6), 936-959.
- Pierros, F., Menuier, J., & Abrams, S. (1999). *Bridges and Barriers - The European Union's Mediterranean Policy: 1961-1998*. Londra: Ashgate Pbl.
- Prodi, R. (2002, Aralık 5-6). *Press Release Database*. Mayıs 22, 2019 tarihinde European Commision: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm adresinden alındı
- Saleh, M., & Worrall, J. (2023). *Converging Interests, Diverging Realities: Arab League–EU Cooperation*. Hamburg: Global and Area Studies (GIGA). doi:<https://doi.org/10.57671/gfme-23062>
- Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2002). Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research. *Journal of European Public Policy, IX*(4), 500-528.

Taylor, A. (1978). The Euro-Arab Dialogue: Quest for an Interregional Partnership. *Middle East Journal*, XXXII(4), 429-443.

The European Council. (1980). *Venice - From the European Council to the Western Summit*. Venedik: The European Council. http://eeas.europa.eu/archives/docs/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf adresinden alındı

Yiğit, D. (2008). *Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikasının Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

BÖLÜM 5

TERÖRİZM TEHDİDİ VE KÜRESEL GÜVENLİK: TEMEL NEDENLER, YANLIŞ ALGILAR VE İNSANİ BEDELLER

Ramazan İZOL¹

Giriş

21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin ve güvenlik çalışmalarının merkezine yerleşen terörizm, giderek daha karmaşık bir olgu hâline gelmiştir. Temelde bir şiddet eylemi gibi görünse de, bu tanım artık gerçeği yeterince karşılamamaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde Ortadoğu, küresel güvenlik tartışmalarının odak noktası olmuş; fakat yapılan analizlerin çoğu örgütlerin kapasitesi, devletlerin askerî tepkileri veya operasyonel boyutlarla sınırlı kalmıştır. Bu durum, terörizmin toplumlar üzerindeki uzun vadeli ve insani etkilerini geri planda bırakmıştır. Türkiye’de yürütülen saha araştırmaları da güvenlik sorunlarının yalnızca askerî bir tehdit değil; toplumsal dokuyu zedeleyen kırılanlıklar yarattığını göstermektedir (Sert, 2020).

---

¹ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, 0000-0003-2028-3477

Bu çalışma, terörizmi klasik devlet güvenliği yaklaşımından çıkararak, Birleşmiş Milletler'in öne çıkardığı İnsani Güvenlik çerçevesiyle incelemektedir. Bu bakış açısına göre terörizm yalnızca sınır güvenliğini tehdit eden bir unsur değil; bireylerin yaşam hakkı, onuru ve refahını tehdit eden bir kırılma kaynağıdır. Türkiye'de insani güvenlik tartışmalarının son yıllarda daha görünür hâle gelmesi de bu dönüşümle ilişkilidir (Bilgin & Davutoğlu, 2023).

UNDP (2016), terör ve çatışma döngülerinin devlet kapasitesini zayıflatmanın ötesine geçerek insani gelişimi neredeyse felç ettiğini ortaya koymaktadır. UNICEF (2023) ise çatışma ortamlarında büyüyen çocukların bu yükü ömür boyu taşıdığını vurgular. Türkiye'de yapılan araştırmalar, gençlerin travma, güvensizlik ve dışlanma arasında sıkıştığını göstermektedir (Kaya & Yılmaz, 2019). Bu nedenle terörizmin dinamiklerini anlamak için yalnızca güvenlik stratejilerine değil; yoksulluk, kimlik çatışmaları ve zorunlu göç gibi derin toplumsal koşullara da odaklanmak gerekir.

Kırılma Devletler, Eşitsizlik ve Siyasi Dışlanma

Ortadoğu'da terörizmin yayılmasını anlamak için bölgenin kalıcı hâle gelen siyasi ve ekonomik kırılmalıklarına bakmak önemlidir. Genç nüfus hızla artarken ekonomik büyüme aynı ölçüde ilerlememektedir. Dünya Bankası (2020), genç işsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda radikal gruplara katılımın arttığını ortaya koyar. Bu durum, umutsuzluğu örgütlerin propaganda stratejileri için elverişli hâle getirmektedir.

Devlet otoritesinin çöktüğü coğrafyalarda radikal yapıların güçlenmesi şaşırtıcı değildir. IŞİD'in Irak ve Suriye'deki yükselişi yalnızca ideolojik bir motivasyonla açıklanamaz; otorite boşluğu, adalet mekanizmalarının çökmesi ve toplumun kendini sahipsiz hissetmesi bu sürecin temel unsurlarıdır. UNHCR (2017) ve UNICEF (2023) raporları, örgütlerin bu boşlukta çocukları savaşı

olarak kullanmasından zorunlu göçe kadar geniş kapsamlı ihlaller gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Siyasi dışlanma da benzer bir kırılmalık yaratır. 2003 Irak müdahalesi sonrasında devlet kurumlarının dağılması, mezhepsel ayrışmaların derinleşmesi ve adalete olan güvenin kaybolması radikalleşmeyi hızlandırmıştır. Dodge (2013), devlet kapasitesinin zayıfladığı ortamlarda radikal grupların kolayca taban bulduğunu vurgular. Böylece terörizm; yoksulluk, adaletsizlik ve dışlanmanın kesişim noktasında filizlenmektedir.

Batı Toplumlarında Terörizm Algısı: Korkular, Yanlış Yansımalar ve Toplumsal Yarılımlar

Terörün etkisi coğrafi sınırları aşar; Batı toplumlarının algılarını, siyasi söylemlerini ve toplumsal uyum süreçlerini de derinden etkiler. 11 Eylül sonrası dönemde İslam ile terörizm arasında hatalı bir ilişki kurulmuş, Müslüman topluluklar görünmez bir “güvenlik tehdidi” kategorisine yerleştirilmiştir. FRA (2018), her terör saldırısından sonra Müslümanlara yönelik ayrımcılık vakalarının arttığını göstermektedir.

Bu algı yalnızca siyasal söylemi değil, günlük yaşamı da şekillendirir. Cesari (2013), Batı’daki güvenlikçi yaklaşımın eğitim ve istihdam gibi alanlarda Müslümanların önüne görünmez engeller koyduğunu belirtir. OSCE (2020) ise nefret suçlarının arttığını vurgular. Said’in (1978) “öteki” kavramı bugün güvenlik söylemleri üzerinden yeniden üretilmektedir.

Bu çarpık algı Batı toplumları açısından da risklidir. Dışlanma hissi, genç kuşaklarda aidiyet duygusunu zedeler ve radikalleşme için uygun bir zemin oluşturabilir (UK Home Office, 2017). Yemen örneği üzerinden yapılan analizlerde, sert güvenlik söylemlerinin ve bölgesel rekabetin Batı’daki kutuplaştırıcı anlatıları beslediği görülmektedir (İzol & Cingöz, 2022). Böylece

algı üretimi Ortadoğu'daki insani krizi dolaylı biçimde derinleştiren politikaları destekleyebilmektedir.

Ortadoğu'da Kaybolan Nesiller ve Derinleşen Travmalar

Terör ve çatışmanın en ağır bedelini çocuklar ve gençler ödemektedir. UNICEF (2023), çatışma bölgelerinde milyonlarca çocuğun eğitimden koparıldığını ve bir kısmının silahlı gruplarca istismar edildiğini göstermektedir. UNESCO (2022), yıkılan okulların yalnızca bir eğitim kurumunu değil, bir neslin geleceğini yok ettiğini vurgular.

Zorunlu göç bu travmayı daha da derinleştirir. UNHCR (2022), yerinden edilen insanların yarısından fazlasının çocuk olduğunu belirtir. IOM (2022), Ortadoğu'nun küresel göç hareketliliğinde merkezi bir konuma geldiğini ifade eder. The Lancet Komisyonu (2022), çatışma ortamında büyüyen çocukların duygusal ve bilişsel gelişimlerinde kalıcı kayıplar ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece terörizmin etkileri yalnızca bugünü değil, gelecek kuşakları da şekillendirmektedir.

Terörizmle Mücadele: Askerî Yöntemlerin Ötesinde Bütüncül Bir Yaklaşım

Askerî tedbirler terörle mücadelenin bir unsurudur, ancak tek başına yeterli değildir. CFR (2023), örgütlerin yalnızca silahlı yöntemlerle zayıflatılmasının kısa vadeli sonuçlar ürettiğini; yapısal sorunların ise devam ettiğini belirtmektedir. Kalıcı çözüm; eşitsizliği azaltmayı, gençlere istihdam yaratmayı, siyasi temsili güçlendirmeyi ve eğitime erişimi artırmayı gerektirir (World Bank, 2020). International Crisis Group (2019), bölgesel işbirliğinin radikalleşmenin önlenmesindeki kritik rolünü vurgular.

Ontolojik güvenlik yaklaşımı da bu çerçevede önemlidir. Cingöz, Özkan, Alkan ve İzol (2024), toplulukların yalnızca fiziksel değil kimliksel güvenlik ihtiyacı taşıdığını ortaya koyar. Devlet bu

güvenlik hissini sağlayamazsa radikal örgütler bu boşluğu doldurabilir. Bu nedenle kapsayıcı kamu politikaları askeri tedbirler kadar önemlidir.

Yanlış Politikaların Bedeli: Dış Müdahaleler ve Bölgesel Travmalar

Dış müdahaleler çoğu zaman kısa vadeli hedeflerle yapılsa da uzun vadede ağır bedeller yaratmaktadır. 2003 Irak müdahalesi bunun en belirgin örneklerindendir. Dodge (2013), müdahale sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunun radikal örgütlere geniş bir hareket alanı sağladığını belirtir. RAND (2019) ve EU Institute for Security Studies (2021) de bu müdahalelerin bölgenin güvenlik dengelerini çöktüğünü göstermektedir.

Cingöz, Özev ve İzol (2025), Suudi Arabistan–İran rekabetinin dış müdahalelerle birleştiğinde çatışmaları ideolojik bir boyuta taşıdığını ortaya koymaktadır. Yemen örneği, bu rekabetin bölgesel kırılganlığı nasıl artırdığını açık biçimde göstermektedir. Çoğu müdahale “istikrar sağlama” iddiası taşıırken, yerel halk için sonuç çoğu zaman daha fazla kaos olmuştur.

Sonuç

Ortadoğu’da terörizmle mücadele yalnızca askeri stratejilerle sürdürülemez. Şiddet döngüsü, toplumların sosyal bağlarını, gençlerin gelecek umutlarını ve birlikte yaşama iradesini zedelemektedir. Türkiye’de yapılan saha çalışmalarında da terörün toplumsal dokuda büyük tahribat yarattığı görülmektedir (Özdemir, 2018).

Kalıcı çözüm, insani güvenlik yaklaşımını merkeze alan politikalarda yatmaktadır. Adaletin güçlendirildiği, refahın tabana yayıldığı, eğitimin yaygınlaştırıldığı toplumlarda çatışma riskinin azaldığı görülmektedir (Aydın & Erdal, 2021). Aksi hâlde mücadele yalnızca semptomları hedef alır. Kirişci ve Karaca (2020), terörle

m¼cadelede g¼venlik politikaları ile sosyal politikaların birlikte y¼r¼t¼lmesi gerektiğini vurgular. Askeri y¼ntemler ge¼ici bir koruma alanı yaratabilir; ancak barışı kalıcı kılacak olan adalet, refah ve insan onuruna verilen değerdir.

Kaynakça

Aydın, Y., & Erdal, B. (2021). Gen¼lik, kırılgnlık ve toplumsal uyum: T¼rkiye’de saha bulguları. G¼¼ Araştırmaları Dergisi, 7(2), 145–168.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gad/issue/64635>

Bilgin, P., & Davutoğlu, A. (2023). İnsani g¼venlik: Kavramsal çerçeve ve T¼rkiye bağlamı. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 20(80), 5–22.
<https://doi.org/10.33458/uidergisi.2023.80.0001>

Cesari, J. (2013). Why the West fears Islam: An exploration of Muslims in liberal democracies. Palgrave Macmillan.

Cingöz, M., Özkan, F., Alkan, Y. S., & İzol, R. (2024). Iran’s axis of resistance through the lens of ontological security. Third World Quarterly, 45(13), 1963–1980.
<https://doi.org/10.1080/01436597.2024.2398613>

Cingöz, M., Özev, M. H., & İzol, R. (2025). Saudi Arabia’s Quest for Regional Hegemony on the Basis of Opposition to Iran. Journal of Asian and African Studies.
<https://doi.org/10.1177/00219096251313551>

Council on Foreign Relations. (2023). The global threat of terrorism. CFR Publications.

Dodge, T. (2013). Iraq: From war to a new authoritarianism. Routledge.

EU Institute for Security Studies. (2021). The future of Middle East security. European Union Institute for Security Studies.

European Union Agency for Fundamental Rights. (2018). Second European Union minorities and discrimination survey: Muslims – Selected findings. FRA Publications.

International Crisis Group. (2019). Prospects for Middle East regional cooperation. ICG Report.

International Organization for Migration. (2022). World migration report 2022. IOM.

İzol, R., & Cingöz, M. (2022). Iran–Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 345–360. <https://doi.org/10.19060/gav.1217296>

Kaya, A., & Yılmaz, E. (2019). Terör ve çatışma ortamlarında gençlerin kırılganlığı: Türkiye’de bölgesel bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 45–62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd/issue/48807>

Kirişçi, K., & Karaca, S. (2020). Şiddet ve radikalleşmeyle mücadelede sosyal politikaların rolü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(68), 25–44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/58042>

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2020). Hate crime reporting 2020: Muslims. Organization for Security and Co-operation in Europe.

Özdemir, M. (2018). Terörün toplumsal etkileri ve kırılganlık alanları: Türkiye örneği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 33–52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlik/issue/37932>

Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.

Sert, D. (2020). Türkiye’de güvenlik, şiddet ve toplumsal etkiler: Saha araştırması bulguları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 175–196. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gad/issue/56515>

RAND Corporation. (2019). The rise of ISIS: Causes, impact, and future implications. RAND Corporation.

The Lancet Commission. (2022). The Lancet Commission on peaceful societies: Creating the conditions for safety, equality, and shared prosperity. *The Lancet*, 400(10356), 1810–1890. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)01804-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)01804-4)

UK Home Office. (2017). Understanding vulnerability and resilience in individuals to radicalisation: Analytical report. UK Government.

UNDP. (2016). Human development report 2016: Human development for everyone. United Nations Development Programme.

UNESCO. (2022). Global education monitoring report 2022. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

UNHCR. (2017). Forced displacement in the Middle East and North Africa: Regional report. United Nations High Commissioner for Refugees.

UNHCR. (2022). Global trends: Forced displacement in 2022. United Nations High Commissioner for Refugees.

UNICEF. (2023). Children and armed conflict: Annual report. United Nations Children's Fund.

World Bank. (2020). Fragility, conflict, and violence: FCV strategy 2020–2025. World Bank Group.

BÖLÜM 6

KÜRESEL KRİZLERİN ULUSAL KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ: GÖÇ, İKLİM VE GÜVENLİK EKSENİNDE STRATEJİK KAPASİTE VE POLİTİKA TRANSFERİ

Demet DÖNMEZ¹

Giriş

Küresel sistem, son otuz yılda birbirine bağlı ve eşzamanlı krizler çağını yaşamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra hızlanan küreselleşme, bilgi teknolojilerinin yayılması ve sermayenin serbest dolaşımı, devletleri ve toplumları derinden etkilemiştir. Bununla birlikte, art arda gelen ekonomik krizler, uluslararası terörizm, milyonlarca insanı yerinden eden savaşlar ve iklim değişikliği gibi yapısal problemler, krizlerin giderek ulus-ötesi bir karakter kazandığını göstermektedir (Ansell vd.,2010; Boin vd.,2005; Kara ve Duruel, 2005: 371). Boin ve Lodge, günümüzde mega afetlerin ve karmaşık risklerin “yeni normal” hâline geldiğini; giderek artan kırılganlıklar ile kurumsal kapasitelerin aşınmasının

---

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demetdonmez670@gmail.com -ORCID: 0000-0002-5833-9088

modern toplumların istikrar ve refahını tehdit ettiğini vurgular (Boin ve Lodge, 2016). Bu gelişmeler, kamu yönetiminin hem krizlere karşı hazırlığını hem de stratejik kapasitesini ön plana çıkarmaktadır (Duit, 2016; Wu vd.,2015; Duruel, 2023:1149).

Ulusal kamu yönetimleri, küresel krizlerin yarattığı belirsizlik ortamında üç temel eksende zorlanmaktadır: Birincisi göç ve mülteci hareketleri; ikincisi iklim değişikliğinin yaratacağı fiziksel ve sosyal etkiler; üçüncüsü ise güvenlik boyutunda ortaya çıkan yeni tehditlerdir (Buzan vd.,1998; Lavenex, 2006). Bu bölüm, bu üç eksende gelişen küresel krizlerin ulusal kamu yönetimine nasıl yansıdığını ve krizler karşısında gerekli olan stratejik kapasite ile politika transferi mekanizmalarını tartışmayı amaçlamaktadır (Dolowitz ve Marsh, 2000; Stone, 2004). Çalışma boyunca politika kapasitesi, dayanıklılık (resilience), ağ temelli koordinasyon, politik inovasyon ve ulus-ötesi politika transferi gibi kavramlar üzerinden çok boyutlu bir analiz yapılacaktır (Andonova vd.,2009; Duit, 2016; Jordan ve Huitema, 2014; Wu vd.,2015; Bulut vd., 2016: 51). Ayrıca, literatürdeki çeşitli yaklaşımların uygulamadaki yansımaları ve Türkiye gibi ülkeler için çıkarımlar irdelenecektir (Howlett, 2009; Wu vd.,2015).

Küresel Krizlerin Doğası ve Yönetim Açısından Önemi

Geleneksel kriz tanımları, doğal afetler veya ekonomik şoklarla sınırlı iken, günümüz krizleri çoğu zaman transsınır niteliktedir. Ansell, Boin ve Keller, transsınır krizleri; ulusal sınırları aşan, birden fazla kurumsal ve coğrafi düzeyi etkileyen, hızla yayılan ve kontrol edilmesi zor olaylar olarak ele alır (Ansell vd.,2010; Kopuz vd., 2024: 960). Bu tür krizlerde kritik altyapılar tehdit altında olup farklı kurumların ve ülkelerin eş zamanlı koordinasyon kurması gerekir; dolayısıyla tek bir idari birimin “hiyerarşik kontrol” kapasitesi çoğu zaman yetersiz kalır (Ansell vd.,2010; Boin ve Lodge, 2016). Bu nedenle etkili müdahale; ortak

durum farkındalığı, bütüncül karar alma mekanizmaları, esnek kaynak mobilizasyonu ve hesap verebilirlik gibi bileşenlerin aynı anda işletilmesini gerektirir (Ansell vd.,2010).

Kriz zamanlarında liderlik sorunsalı da literatürde önemli bir yer tutar. Boin ve 't Hart, kriz yönetiminin zorluğunu vurgulayarak liderlerin bir yandan olayın fiziksel etkilerini yönetirken aynı anda politik tepkilerle başa çıkmak zorunda olduklarını belirtir (Boin ve 't Hart, 2003). Kriz sonrası dönemde reform fırsatlarının her zaman açılmadığı; kriz liderliği ile reform liderliği arasında gerilimler doğabildiği de bu yaklaşımın temel uyarılarından (Boin ve 't Hart, 2003). Boin ve çalışma arkadaşları ise krizleri yalnızca “olaylar” üzerinden değil, aynı zamanda “algılar” ve “anlamlandırma süreçleri” üzerinden ele alır; kriz liderliğinin anlam yaratma, karar verme, meşruiyet oluşturma, sorumluluk üstlenme ve öğrenme görevlerini içerdiğini vurgular (Boin vd.,2005). Bu çerçeve, krizleri yalnızca yıkıcı olaylar olarak değil, kurumsal öğrenme ve kapasite geliştirme fırsatları olarak da değerlendirmeye imkân tanır (Boin vd.,2005; Duit, 2016).

Transsınır krizlere yönelik kurumsal tasarımda dayanıklılık kavramı öne çıkar. Boin ve Lodge, artan karmaşıklık ve tehditler karşısında kamu yönetimi literatürünün yalnızca risk yönetimi değil, dayanıklılık inşası üzerinde de yoğunlaşması gerektiğini savunur (Boin ve Lodge, 2016). Benzer biçimde dayanıklılık yaklaşımı, kurumların şoklara karşı “aynı kalmasından” ziyade uyumlanma, öğrenme ve yeniden yapılanma yeteneğine vurgu yapar (Duit, 2016). Bu durum, kamu yönetimlerinin daha esnek, ağ temelli ve öğrenen örgütler haline gelmesini zorunlu kılar (Boin ve Lodge, 2016; Duit, 2016).

Göç Krizi ve Kamu Yönetimine Yansımaları

Göç olgusu, küresel eşitsizlikler ve çatışmalar nedeniyle büyüyen bir kriz alanıdır. Lavenex, Avrupa Birliği'nin göç

kontrolünü; önce hükümetler arası düzeye, ardından AB'nin üst-ulusal yönetim alanına ve nihayetinde AB dış politikasının bir parçası olacak biçimde dışsallaştırmaya kaydırıldığını ifade eder (Lavenex, 2006; Duruel ve Kara, 2009: 361). Bu değişim, göç yönetiminin yalnızca iç politika aracı olmaktan çıkıp dış politika ve uluslararası işbirliği setleriyle birlikte yürütülmesine yol açar (Lavenex, 2006). Dışsallaştırma yaklaşımı; vize rejimleri, geri kabul anlaşmaları ve üçüncü ülkelerle işbirliği gibi araçlar üzerinden sorumluluk paylaşımı yaratırken, ulusal idarelerin koordinasyon, hukuki uyum ve uygulama kapasitesi üzerinde de baskı oluşturur (Lavenex, 2006; Ansell vd.,2010).

Makalenin öne çıkardığı önemli bulgulardan biri, AB içinde göç politikalarının harmonizasyonunda yaşanan güçlüklerdir. Lavenex'e göre göç kontrolü çoğu zaman güvenlik boyutu üzerinden ele alınmakta; göç yönetimi ile terörizm, organize suç ve radikalizm gibi güvenlik alanları arasındaki sınırlar bulanıklaşabilmektedir (Lavenex, 2006). Bu çerçeve, politika gündemini dış sınırların güçlendirilmesi yönünde şekillendirirken, ulusal kamu yönetimlerinde “güvenlik” gerekçesiyle hızlanan karar alma pratiklerini ve olağanüstü araçların normalleşmesini teşvik edebilir (Buzan vd.,1998; Lavenex, 2006).

Göç krizinin güvenlikleştirilmesi, güvenlik çalışmalarında temel bir tartışmadır. Buzan, Wæver ve de Wilde, güvenliği askeri bir meseleye indirgemeyen genişletilmiş bir çerçeve sunar; güvenliğin askeri, politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal sektörlerde üretilebileceğini vurgular (Buzan vd.,1998; Akın ve Adıgüzel,2025: 431). Bu yaklaşım, göçün yalnızca sınır kontrolü meselesi değil, toplumsal kimlik, siyasal meşruiyet ve ekonomik kırılganlıklarla da ilişkili biçimde güvenlik gündemine çekilebileceğini gösterir (Buzan vd.,1998; Lavenex, 2006). “Güvenlikleştirme” (securitization) ise bir konunun varoluşsal tehdit

söylemiyle olağan siyasal süreçlerin dışına taşınması ve istisnai önlemlerin meşrulaştırılması sürecine işaret eder (Buzan vd.,1998).

Bununla birlikte Boswell, 11 Eylül sonrası Avrupa’da göç politikasının tek yönlü ve otomatik biçimde güvenlikleştirildiği varsayımına temkinli yaklaşır; göç ve terör bağlantısının söylemde kurulmasının her zaman uygulamaya aynı yoğunlukta yansımadığını ve kurumsal/siyasal faktörlerin belirleyici olduğunu ileri sürer (Boswell, 2007; Akın, 2025: 29). Bu vurgu, güvenlikleştirme tezlerinin ulusal bürokratik yapılar, politika süreçleri ve kamuoyu dinamikleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder (Boswell, 2007; Buzan vd.,1998). Dolayısıyla göç yönetimi, bazı bağlamlarda güvenlik çerçevesine çekilse de ulusal kamu yönetiminde “hizmet sunumu, entegrasyon, işgücü piyasası ve yerel kapasite” gibi alanlarda çok boyutlu bir yönetim sorunu olarak varlığını sürdürür (Boswell, 2007; Wu vd.,2015).

İklim Krizi ve Transnasyonal Yönetişim

İklim değişikliği, sınır aşan niteliği nedeniyle yalnızca devletler arası anlaşmalarla sınırlı kalmayan transnasyonal yönetim mekanizmalarını doğurmuştur. Andonova, Betsill ve Bulkeley, iklim alanında kamu, özel ve karma aktörlerden oluşan çok sayıda transnasyonal düzenlemenin ortaya çıktığını ve bu düzenlemelerin iklim yönetiminde tamamlayıcı bir rol üstlendiğini belirtir (Andonova vd.,2009). Bu ağlar, bilgi paylaşımı, kapasite geliştirme/uygulama ve kural koyma gibi işlevler üzerinden iklim eylemini hızlandırabilir (Andonova vd.,2009). Bu durum, ulusal idarelerin yalnızca uluslararası müzakere kapasitesini değil; aynı zamanda çok aktörlü ağlarla ilişki kurma, koordinasyon ve uygulama kapasitesini de artırmasını gerektirir (Andonova vd.,2009; Wu vd.,2015).

İklim değişikliğiyle başa çıkmak için politika inovasyonu ve esneklik gereklidir. Jordan ve Huitema, iklim politikasında yenilikçi

uygulamaların kaynakları, yayılma biçimleri ve etkileri üzerinde durur; iklim politikasında yeniliğin hem içsel kurumsal dinamiklerden hem de uluslararası norm ve ağlardan beslendiğini gösterir (Jordan ve Huitema, 2014). Bu bağlamda inovasyonun başarısı, öğrenme ve uyarılma kapasitesine bağlıdır (Duit, 2016; Jordan ve Huitema, 2014). Ayrıca iklim politikalarında kanıta dayalı karar alma gereksinimi belirgindir: risk modellemesi, etki analizi ve politika değerlendirme pratikleri, analitik kapasitenin kurumsallaşmasına bağlıdır (Howlett, 2009; Wu vd.,2015).

Klasik güvenlik anlayışı devletlerin askeri savunmasına odaklanırken, Buzan, Wæver ve de Wilde'nin çerçevesi güvenliği beş sektöre ayırarak genişletir: askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal (Buzan vd.,1998). Bu analiz, iklim değişikliği, ekonomik krizler veya kimlik çatışmaları gibi konuların ulusal güvenlik gündemini şekillendirebildiğini ve politika alanları arasında geçişkenlik yarattığını gösterir (Buzan vd.,1998; Andonova vd.,2009). Bir konunun “güvenlik” etiketiyle tanımlanması ise olağan siyasetin dışına çıkmayı ve istisnai araçları normalleştirmeyi kolaylaştırabilir; bu nedenle güvenlikleştirme, ulusal kamu yönetiminde hesap verebilirlik-etkinlik dengesini doğrudan etkileyen bir süreçtir (Buzan vd.,1998; Boin vd.,2005).

Stratejik Kapasite: Politika Kapasitesi, Dayanıklılık ve Kriz Yönetimi

Küresel krizler karşısında ulusal kamu yönetimlerinin stratejik kapasite geliştirmesi hayati önem taşır. Wu, Ramesh, Howlett ve Fritzen'in politika kapasitesi çerçevesi, kapasiteyi analitik, operasyonel ve politik boyutlarda ele alır; bu boyutların birey, örgüt ve sistem düzeylerinde birlikte geliştirilmesi gerektiğini vurgular (Wu vd.,2015). Kriz koşullarında yalnızca analitik kapasite (veri, değerlendirme, senaryo) değil; koordinasyon ve uygulama kapasitesi (operasyonel) ile paydaş yönetimi ve meşruiyet üretimi

(politik kapasite) de belirleyicidir (Ansell vd.,2010; Boin ve 't Hart, 2003; Wu vd.,2015).

Kanıtı dayalı politika yapımı, politika kapasitesinin kritik bir bileşenidir. Howlett, kanıtı dayalı politika yapımının sürdürülebilir şekilde işletilebilmesi için kurumsal analitik kapasitenin güçlendirilmesi gerektiğini; aksi halde politika reformlarının parçalı kalabileceğini gösterir (Howlett, 2009). Bu nedenle kriz yönetimi, yalnızca acil tepki değil; kararların gerekçelendirilmesi, değerlendirilmesi ve öğrenme döngülerinin kurulması açısından da kurumsal kapasite meselesidir (Boin vd.,2005; Howlett, 2009).

Krizlere yönelik stratejik kapasitenin bir diğer bileşeni dayanıklılık ve esnek yönetimdir. Dayanıklılık yaklaşımı, sistemlerin şoklar karşısında yalnızca “korunması” değil, aynı zamanda uyarlanması ve öğrenmesi gerektiğini savunur (Duit, 2016). Boin ve Lodge, transsınır krizlerin artmasıyla mevcut idari yapıların yetersiz kaldığını; kamu yönetiminde dayanıklılık odaklı kurumsal tasarımın kaçınılmaz hale geldiğini ileri sürer (Boin ve Lodge, 2016). Bu noktada kriz anlarında kurumlar arası bilgi paylaşımı, koordinasyon ağları ve hızlı kaynak mobilizasyonu, dayanıklılığın somut idari bileşenleri olarak öne çıkar (Ansell vd.,2010; Boin vd.,2005).

Politika Transferi ve Ders Çıkarma

Ulusal kamu yönetimlerinin küresel krizler karşısında başka ülke deneyimlerinden öğrenmesi giderek önem kazanmaktadır. Politika transferi, bir yerdeki politika/kurum/araç hakkında edinilen bilginin başka bir yerde politika yapımını etkilemesi sürecidir (Dolowitz ve Marsh, 2000). Ancak bu süreç “kopyalama” değildir; transferin başarısı, bağlamsal uyarlama ve öğrenme kapasitesine bağlıdır (Rose, 1991). Dolowitz ve Marsh, transferin kimler tarafından, hangi araçların transfer edildiğiyle ve transferin zorlayıcılık derecesiyle yakından ilişkili olduğunu; ayrıca transferin

başarısızlık risklerinin (uygunsuz model seçimi, kurumsal uyumsuzluk, kapasite eksikliği) sistematik biçimde dikkate alınması gerektiğini vurgular (Dolowitz ve Marsh, 2000).

Stone, politika transferinin “transnasyonalizasyonu” bağlamında küresel ağların ve transfer ajanlarının rolüne dikkat çeker. Düşünce kuruluşları, uzman ağları ve uluslararası kuruluşlar; fikirlerin, normların ve araçların dolaşımını hızlandırarak ulusal gündemleri etkileyebilir (Stone, 2004). Bu durum, göç, iklim ve güvenlik gibi alanlarda politika öğrenmesini kolaylaştırırsa da, hızlı ve bağlamdan kopuk transferler uygulama kapasitesi zayıf ülkelerde politika başarısızlığı riskini artırabilir (Dolowitz ve Marsh, 2000; Wu vd.,2015).

Küresel krizlerin artan karmaşıklığı, ulusal kamu yönetimlerinin çok boyutlu stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Öncelikle stratejik politika kapasitesi; yani analitik, operasyonel ve politik becerilerin birlikte güçlendirilmesi gerekir (Wu vd.,2015). Göç, iklim ve güvenlik alanlarının her birinde farklı aktörlerin koordinasyonu kamu yönetiminin kritik görevidir; bu koordinasyon transsınır krizlerin doğası gereği çok düzeyli ve ağ temelli bir yapıya ihtiyaç duyar (Ansell vd.,2010; Andonova vd.,2009). İkinci olarak dayanıklılık odaklı yönetim, önleme ve düzenlemeye dayalı risk yönetimini aşarak uyarılma ve kurumsal öğrenmeyi merkezileştirmelidir (Duit, 2016; Boin ve Lodge, 2016). Üçüncü olarak politika transferi, “ders çıkarma” mantığıyla kurumsallaştırılmalı; bağlam analizi, uyarılma tasarımı ve kapasite değerlendirmesi transfer süreçlerinin standart bir parçası haline getirilmelidir (Dolowitz ve Marsh, 2000; Rose, 1991; Stone, 2004).

Sonuç

Bu çalışma, küresel krizlerin ulusal kamu yönetimi üzerindeki etkilerini göç, iklim ve güvenlik ekseninde incelemiş; transsınır krizlerin koordinasyon, bilgi paylaşımı ve esnek kaynak

yönetimi gerektirdiğini vurgulamıştır (Ansell vd.,2010; Boin vd.,2005). Kriz liderliğinin yalnızca olay yönetimini değil, aynı zamanda meşruiyet, sorumluluk ve öğrenme boyutlarını da içerdği görülmektedir (Boin ve 't Hart, 2003; Boin vd.,2005). Göç politikalarında dışsallaştırma ve güvenlikleştirme dinamikleri (Lavenex, 2006; Buzan vd.,1998), iklim alanında transnasyonal ağların rolü (Andonova vd.,2009) ve politika inovasyonu ihtiyacı (Jordan ve Huitema, 2014) ulusal stratejik kapasiteyi belirleyen temel etkenlerdendir. Sonuç olarak ulusal kamu yönetimlerinde politika kapasitesinin güçlendirilmesi (Wu vd.,2015; Howlett, 2009), dayanıklılık-odaklı kurumsal tasarımın geliştirilmesi (Duit, 2016; Boin ve Lodge, 2016) ve politika transferinin bağlama duyarlı öğrenme yaklaşımıyla yürütülmesi (Dolowitz ve Marsh, 2000; Rose, 1991; Stone, 2004) kritik önem taşımaktadır.

Kaynakça

Akın, S. (2025). Agamben'in Homo Sacer'i ve Çocuk Haklarının Biyopolitikası. *ODİTORYUM Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 24-50.

Akın, S., & Adıgüzel, Ş. (2025). Göç ve Çevre Yönetiminin Kamu Politikaları ve Bütçesine Etkileri: Avrupa Birliği ve Üye Ülke Sayıştay Raporlarından Kanıtlar. *Sayıştay Dergisi*, 36(138), 427-458.

Andonova, L. B., Betsill, M. M., ve Bulkeley, H. (2009). Transnational climate governance. *Global Environmental Politics*, 9(2), 52–73.

Ansell, C., Boin, A., ve Keller, A. (2010). Managing transboundary crises: Identifying the building blocks of an effective response system. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 18(4), 195–207.

Boin, A., ve 't Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review*, 63(5), 544–553.

Boin, A., 't Hart, P., Stern, E., ve Sundelius, B. (2005). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure*. Cambridge University Press.

Boin, A., ve Lodge, M. (2016). Designing resilient institutions for transboundary crisis management: A time for public administration. *Public Administration*, 94(2), 289–298.

Boswell, C. (2007). Theorizing migration policy: Is there a third way? *International Migration Review*, 41(1), 75–100.

Bulut, Y., Akın, S., & Karakaya, S. (2016). The Cultural Diversity in Policy Strategies: The Discussion For “Agenda 21 For

Culture” Model İn Turkey. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1(1), 47-61.

Buzan, B., Wæver, O., ve de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Dolowitz, D. P., ve Marsh, D. (2000). Learning from abroad: The role of policy transfer in contemporary policy-making. *Governance*, 13(1), 5–24.

Duit, A. (2016). Resilience thinking: Lessons for public administration. *Public Administration*, 94(2), 364–380.

Duruel, M., & Kara, M. (2009). Küresel işsizlik ve istihdamda yeni perspektifler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (57), 357-363.

Duruel, M. (2023). Social service practices in disaster: 6 February earthquake hatay case. *OPUS Journal of Society Research*, 20(56), 1141-1152.

Howlett, M. (2009). Policy analytical capacity and evidence-based policy-making: Lessons from Canada. *Canadian Public Administration*, 52(2), 153–175.

Jordan, A., ve Huitema, D. (2014). Policy innovation in a changing climate: Sources, patterns and effects. *Global Environmental Change*, 29, 387–394.

Kara, M., & Duruel, M. (2005). Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 367-396.

Kopuz, K., Ekmen, E., Duruel, M., & Koçak, O. (2024). The association of COVID-19 fear, age, economic anxiety with life satisfaction in Syrian refugees: The moderated mediation model. *Journal of Social Service Research*, 50(6), 952-964.

Lavenex, S. (2006). Shifting up and out: The foreign policy of European immigration control. *West European Politics*, 29(2), 329–350.

Rose, R. (1991). What is lesson-drawing? *Journal of Public Policy*, 11(1), 3–30.

Stone, D. (2004). Transfer agents and global networks in the “transnationalization” of policy. *Journal of European Public Policy*, 11(3), 545–566.

Wu, X., Ramesh, M., Howlett, M., ve Fritzen, S. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society*, 34(3–4), 165–171.

BÖLÜM 7

BUILDING THE NATION, ESTABLISHING ORDER: THE SOCIOLOGY OF NATIONALISM AND INTERNATIONAL POLITICS

CEMAL YORGANCIOĞLU¹

Introduction

The nation we discuss is one of the most enduring realities of the modern world. Regardless of our actions, it persists in some form, both in people's minds and in the daily functioning of states. However, it is not, as often claimed, a community that arose spontaneously or was 'born' at a particular moment in history. It is more like a vast jigsaw puzzle composed of intertwined stories, rituals, school textbooks, holidays, and everyday habits. Some elements are described as history, others as culture, but together they produce the feeling known as nationhood. This is why it is useful to examine nationalism from a sociological perspective, as this allows us to see the nation not as a given reality but as something continually produced. Memory is important here, but what we call memory is not as innocent as we might think. What we remember, what we forget, which events are emphasised and which are

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Kıbrıs Aydın Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-2885-7853

diminished – these are all choices. As McCrone (1998) notes, nations do not simply carry the past; they organise it, prune it, polish it, and reconstruct it for the future. In a sense, a past is created to nourish today's political community.

This constructed entity, the nation, does not merely answer the question 'Who are we?'; it also explains why the state should be trusted and why consent should be given. At a certain point, the nation becomes both an emotional refuge and one of the strongest pillars of the political order. As people begin to see themselves within that story, the story itself appears more real. In short, the structure we call the nation consists of a bit of land, a bit of history, a bit of memory, but above all, the shared story that people continue to tell. It is neither entirely natural nor entirely fabricated. But one thing is certain: to understand the modern world, we must accept the nation in all its complexity.

Nationalism and patriotism play an important role not only in domestic politics but also in international relations (Yorgancıoğlu, 2020). How people perceive themselves also shapes the behaviour of states on the world stage. The way a nation interprets its past, and which pains or heroics it emphasises, influences its foreign policy decisions. As Subotić (2016) states, states sometimes act not only on calculations of interest but also out of a need to preserve their identity and coherence. In other words, foreign policy is not merely a matter of strategy but is also connected to the nation's efforts to feel whole.

The international order is not entirely neutral or simply a technical mechanism. States recognise each other's identities, create narratives, and share norms; thus, the global order becomes a social product. Acharya (2018) describes the circulation of international norms as a social process similar to the formation of national myths. Each actor interprets these norms according to its own history and identity. Therefore, international relations are not homogeneous but

a constantly debated and reshaped field. Nationalism thus provides a guiding mental map not only in domestic politics but also in states' cross-border relations. States use this map to make sense of the world; they decide who is a friend, who is a threat, which region is 'our territory', and which issue is a 'national issue'. Therefore, although the international system may appear to be merely a set of inter-state power relations, at its core it is a vast world of meaning where nations enact their own narratives.

From this perspective, the link between nationalism and international relations is not merely a theoretical intersection; it is the most important building block of the modern world order. The resilience of the nation-state, the power of social memory, and the continuity of identity are the fundamental elements that explain why international politics still operates according to nationalist logic. Therefore, understanding the nation is essential to understanding how the modern order was established and how it is sustained.

On the other hand, while arguments about the decline of the nation-state's function in the age of globalisation became widespread, particularly amid the liberal optimism of the 1990s, this optimism has become questionable at both sociological and empirical levels. Thinkers such as McCrone (1998), Smith (2009), and Calhoun (1997) emphasise that nationalism remains effective as a framework that absorbs the crises of modernity. Even supranational projects such as the European Union have not been able to escape national memory and identity dynamics entirely; on the contrary, they have been shaped by these tensions (Checkel & Katzenstein, 2009). Today, the rise of identity-based conflicts, border crises, anti-immigration sentiment, ethnic re-nationalisation, and the re-mobilisation of historical narratives in foreign policy make the continuity of nationalist logic more visible in global politics.

This section positions nationalism not as a variable pushed to the margins of international politics, but as a sociological foundation

that makes it possible to both understand and explain the global order. The parallel between how the nation is constructed and how order is constructed is central to this approach: the nation produces belonging and legitimacy; order, in turn, relies on how this belonging is reconfigured at the international level. Collective identity narratives in domestic politics translate into threat perceptions, security strategies, and patterns of international behaviour in foreign policy. Understanding why nationalist logic persists in the global system requires theoretically articulating this internal-external continuity.

Therefore, this section will treat the nation as a social design, nationalism as a legitimacy machine, and international politics as the expanded field of this design. In doing so, it aims to reveal the sociological basis of order-building by drawing on both classical nationalism literature and constructivist international relations theory.

The Sociological Logic of the Nation: Unity, Belonging and Collective Identity

The most fundamental way to understand the nation is not as a historical necessity or a natural community, but as a specific form of social organisation. Much modern nationalist literature has questioned the widespread assumption that nations have ‘natural’ roots. This questioning allows the nation to be conceived not as a biological, ethnic, or geographical unity, but as a sphere of identity and belonging shaped by specific social processes. In Anderson’s (1991) terms, the nation is an ‘imagined community’ in which people see themselves as part of a group, even if they have never met the others in person. This imagination is not random; rather, it is sustained by the continuity of various social mechanisms such as historiography, the education system, the media, symbols, and commemorative practices.

To understand how a nation emerges, one must first examine how it instils a sense of “belonging” in its people. This feeling does not arise spontaneously; it results from a lengthy process of deciding who will be included and who will be excluded. As McCrone (1998) states, nations do not simply accept the past as it is; they select, organise, and polish it slightly, and then a community emerges that they call “us”. Although the word “us” sounds warm, it also implies exclusion, because to understand who we are, we must also know who we are not. National identity emerges precisely here: from differences, comparisons, and rivalries. In other words, the nation is not a single, unified whole; it is a sense of unity built around a story that is partly selected, partly forgotten, and partly rewritten. As Smith (2009) reminds us, a nation always defines itself by comparing itself to others – other peoples, other cultures, other pasts – all of which establish that symbolic boundary. In other words, what we call national identity is not merely a warm sense of unity from within; it is also a boundary drawn outward, signifying “this is it.” In short, the nation organises the interior and gives meaning to the exterior, in part through such a scattered, selected, remembered story.

Rituals, symbols, and everyday practices are the most visible aspects of identity construction. Billig’s (1995) concept of “banal nationalism” shows that national identity is reproduced not only during crises or in grand political discourse, but also in the ordinary flow of daily life. Flag ceremonies at school, national anthems, passports, currencies, sporting events, and even the language used in news bulletins quietly reaffirm the nation. These practices transform the nation from an emotion into a habit; a social reality constantly reproduced through routine. Thus, national belonging becomes a state of “just being that way,” embedded in the rhythm of everyday life, rather than a conscious commitment to a political project.

Just as we all have our own personal memories, a nation also has a collective memory. This is like a river that flows continuously

through the soul of a nation. As we remember the events we have experienced together (victories, sorrows), the invisible bonds between us grow stronger. However, this act of remembering is not as simple as looking at an old photograph. As sociologist Halbwachs (1992) said, we actually reinterpret the past through the lens of the present. Societies do the same as individuals: they frequently recall the sorrows or traumas they consider important. They frame their great achievements and heroics in a specific way and use all of this to legitimise the answer to the question, 'Who are we?' Thanks to this constant process of remembrance, the sense of 'us' remains alive. The memory of a nation is never fixed like a stone. Like a politician's speech, it constantly changes shape and is updated according to the needs of the time and the current cultural climate. The answer to the question of what should be forgotten and what should be remembered forms the basis of our identity. Like memory, national identity is not a fixed thing. Different groups within society (people from different cities, ethnic backgrounds, and beliefs) constantly talk and negotiate with each other about what this identity means. Brubaker (1996) is right: national identity is not a thick book written by a single person. On the contrary, it is woven over time through discussions and agreements, bringing together many different voices, interests and lifestyles. Although this identity may appear monolithic from the outside, there is a constant process of movement and redefinition within. A nation is the living outcome of this ongoing debate and agreement.

After all, what we call a nation is not an innate unity; it is a social structure created by people. It appears powerful not because individuals feel part of the same community, but because institutions, rituals, symbols, and invisible rules continually sustain this feeling. The point is not simply to dream, but to have that dream presented to us repeatedly, every day. Without understanding how a nation functions, it is impossible to understand how international

politics works. How states position themselves in the world, whom they see as threats, whom they feel close to, and which issues they consider their concern – all of this is shaped by the national framework. A nation is like a pair of glasses; states view the world through them. In short, it is truly difficult to understand how order is established without understanding how a nation is built. A nation exists because it was constructed, and order is built on that foundation.

The Bond Between State and Society: The Production of Legitimacy in Nationalism

The nation-state is not merely a form of government in the modern world; it is a framework that shapes how people perceive themselves, how they coexist, and why they consent to the state. The bond between nation and state is generally presented as a natural outcome of history and regarded as unquestionable. As a result, people begin to perceive this as real and normal, and do not question it. According to Halbwachs (1992), an individual's memory is not a subjectively developing process, but a phenomenon that develops within and in relation to society. Individuals recall, recognise, and limit their memories within society. Societies do not possess an objective memory as individuals do; however, they shape the memories of their members. Just as there is a strong connection between the state and collective memory, there is a strong meaning between rituals, symbols, and everyday practices and the construction of identity. These practices transform the nation from an emotion into a habit, into a social reality that is constantly reproduced through routine (Billig, 1995).

The continuity of this acceptance is sustained by certain cultural practices, ceremonies, and official discourse. National history, geography, and narratives of collective heroism are, as Bhabha (1990) points out, symbolic nodes that constitute national

belonging and bind the community together. Thus, the state continues to produce legitimacy not only through its legal existence but also through its cultural regulation. Over time, this sense of belonging ceases to be a theoretical construct and becomes an ordinary part of daily life. People do not make decisions thinking they are loyal to the state; they behave that way because they are accustomed to feeling that way. At a certain point, loyalty ceases to be a rational choice and becomes an unquestioned, naturally accepted feeling, almost a reflex. In other words, the legitimacy of the state often comes not from loudly proclaimed political texts, but from the small feelings and habits that people internalise.

Nationalist rhetoric positions the state throughout this process so that it becomes almost invisible. When the state makes a decision or announces a security measure, once it labels it as being in the 'national interest', most people do not question what this interest actually means. Expressions such as 'national unity', 'national security', and 'national values' serve as a ready-made shield for the political establishment. This is precisely what Billig (1995) calls 'banal nationalism': flags, routine ceremonies, the nationalist tone in news bulletins, and even subtle emphases in everyday conversation become so commonplace that we do not even realise they are constantly reproducing power. Everything appears 'normal'; the state's position seems natural to us, as if it has always been this way and always will be.

Public order, laws, and belonging create an invisible bond that presents the state as a hero and frames the maintenance of national order as a supreme duty, assuming that laws and regulations apply equally to everyone. Thus, a violation of the law is depicted not simply as the fault of an individual, but as a catastrophe that threatens the nation's very existence. Unwittingly, this operation of the law gives the impression of marching to the sound of a nationalist anthem. As Gellner (1983) states, the authority of the state and the

security of the nation become intrinsically linked; it is believed that if there is a problem with one, the other will collapse. Once this equation takes root in people's minds, it becomes very difficult for them to criticise the state or imagine a different political order, as the state gradually comes to appear as the nation itself.

This is precisely why nationalism becomes one of the most powerful instruments of legitimacy in the hands of the modern state. The idea of the nation does not merely describe 'living together'; it also grants the state a kind of natural right to rule. A sense develops that the state has always existed and always will. Governing is no longer simply a technical task; it begins to appear as a 'historical mission'. What we call nationalism is actually a feeling that affects all our lives in some way. It reminds us of our origins, building a bridge between us and our past. It has warmth and calmness, and even gives a sense of peace. It brings people closer together, increasing the sense of unity. Moreover, it does not significantly conflict with the universal values that prevail in the world. The idea that the state, the land, and the people are interconnected lies at the heart of this reflex. That is why the survival of the state feels like a natural duty to most people. This bond makes the state appear as a 'natural' structure and is one of the fundamental factors explaining the resilience of the modern state. The nation gives meaning to the state, and the state shapes the nation. The two continually produce, nourish, and validate each other. This reciprocal cycle makes nationalism one of the most effective and pervasive forces of the modern era.

Internal Order – External Order Connection: National Narratives and International Behaviour

One of the most effective ways to understand international politics is to view states' foreign policies not merely as the result of rational calculations of interest, but as the external expression of the

narratives a society tells itself. How a society remembers itself, how it represents itself, and which historical moments it considers foundational form the basis of its foreign policy behaviour. Many attitudes, decisions, and strategies in world politics, even if they appear technical or security-focused on the surface, are deeply rooted in national identity narratives. In Wendt's (1999) well-known phrase, 'states act with their identities'; these identities are shaped within a broad narrative framework woven from the society's historical memory, collective emotions, and cultural symbols.

National identity narratives are among the most powerful influences shaping foreign policy. The values with which a society identifies, the historical experiences it prioritises, and the "others" it defines determine which friendships, enmities, and security threats become prominent in foreign policy (Hopf, 2002). In fact, the issue of foreign policy for all these states is far more complex than cold calculation. It concerns the role a country assigns itself and its narrative about its identity. For example, if a state presents itself as a "nation that has always been wronged," "the last bastion of a civilisation," "a country with a historic mission," or "a society besieged on all sides," this perception will influence every diplomatic step it takes. Thus, foreign policy is not just about acting according to the rules of the international system; it also becomes an effort to repeatedly communicate this internal story to the world.

What is the most solid material for this story? Generally, traumas or great victories that have deeply affected society – wars of independence, defeats, occupations, struggles for liberation – are engraved in the collective memory. What we call the past does not actually remain in the past; on the contrary, it becomes a powerful source of emotion that shapes today's politics. Russia's memory of the Second World War, China's 'century of humiliation', Turkey's War of Independence, and the conflicts in the Balkans do not just remain in books; they are kept alive through ceremonies, media

narratives, and political speeches. This is why a country's perception of friends and enemies is often shaped in the shadow of these old stories.

National heroes and founding myths are another layer influencing foreign policy. These figures are not merely historical persons but symbols of certain behaviours: courage, resilience, and sacrifice. When a state takes a step in foreign policy and links it to these themes, society is more likely to accept it. America's 'spreading freedom', France's 'universal values', China's 'regaining prestige', and Japan's 'peaceful nation' rhetoric are all external manifestations of these internal narratives.

Security is not entirely a technical issue either. What a state perceives as a threat is often shaped by memory and identity before statistics. Some countries are historically considered 'dangerous', others 'brothers'. States do not just protect their borders; they also try to keep the question 'who are we?' constant. In other words, foreign policy is the way a society tells the story it tells itself to the world.

Therefore, to understand international politics, it is not enough to look only at calculations of interest. It is necessary to see what stories societies repeat to themselves. States are not coldly calculating actors; they are communities striving to protect their identities, memories, and worlds of meaning. That is why foreign policy is as emotional and symbolic a field as domestic politics. As Steele (2008) notes, states seek to protect not only their material interests but also their 'ontological security' – the need to maintain stable identities. In other words, many foreign policy choices continue the effort to protect the narrative a community talks about itself.

Therefore, understanding international politics requires not only examining the distribution of power within the system or the

interests of states, but also analysing the narratives that societies tell themselves. Foreign policy is not simply a reflection of domestic politics; it is the reproduction of domestic identity narratives on the international stage. States are not merely actors seeking power; they are communities aiming to preserve their identities, perpetuate their histories, and affirm their collective worlds of meaning. For this reason, international politics is as cultural, symbolic and emotional as domestic politics.

The Continuity of Nationalist Logic in the Global System

With the rise of globalisation, a common assumption in the social sciences for many years was that the nation-state would weaken, borders would gradually lose their significance, and nationalism would begin to unravel, unable to keep pace with the modern world. Both social data and the direction of global politics indicate that the expectation of the nation-state's demise is not being realised. Although globalisation permeates everywhere, the nation state continues to function according to its own logic; moreover, it often grows stronger. Therefore, to understand the world order, rather than assuming that nationalism has ended, we must try to understand how it has changed and transformed while remaining intact (Calhoun, 1997; Wimmer, 2018).

The state is a political formation that exists in modern times and modern life, claiming to encompass everything and striving for it. That is why, no matter how globalised the world becomes, and no matter how much the internet erases borders, the emotional bond with the nation does not easily dissolve. The nation is present in schools, on television, in the language of laws, and in every aspect of daily life. The situation is not much different when we look at supranational institutions. Take the European Union, for example. Hooghe and Marks (2009) state this clearly: the complex structure of the EU does not diminish the power of nation states; on the

contrary, it makes their emphasis on "our interests, our identity" more visible. The same is true of NATO. No matter how much it is called a common defence alliance, each country ultimately acts according to its own historical fears and national memory. This infiltration is another form of the nation state reproduced internationally. This does not diminish its influence; rather, it attains an even stronger position through the power of other states. The nationalist engines of states are never outside this formation.

In this context, the borders defined by narratives and symbols, the true stakeholders of the nationalist narrative, become lines of honour that must be defended indefinitely. These lines are not merely geographical; they also represent a competition for the most powerful narrative and the indisputable nature of power. China says "I am reborn", Russia shouts "I am returning to my former power", the US declares "I am the leader", Europe says "I have the values", and India declares "my roots are very deep". What underlies all these tensions are these identity struggles (Acharya, 2018). Furthermore, globalisation has not ended nationalism; on the contrary, it has transformed and strengthened it. Thanks to the internet and social media, nationalist sentiments and rhetoric spread more easily and quickly, further exposing the situation. Diasporas are now becoming transnational actors in national issues. States are also developing identity policies that appeal to a global audience. In short, nationalism is no longer an emotion confined within borders; it is a discourse that enters global circulation and is constantly reproduced.

All this also explains why the global order is so fragile. Competing national narratives clash rather than complement each other, and conflicts stemming from different national memories weaken common rules and norms. Therefore, the future of the global system depends not so much on the raw power of states as on how this persistent nationalist logic endures. Consequently, global

politics is not an arena where the nation-state is dissolving. On the contrary, it is a stage where new forms of nationalism are rising. Globalisation does not eliminate nationalism; it opens new spaces for it, changes its function, and symbolically revives it.

Conclusion: The Sociology of Ordering — Nation, Identity and Power

The question to be addressed in this section will be: “Why does the international order still operate according to the logic of the nation state?” From the end of the twentieth century onwards, globalisation, postmodernism, communication technologies, and increasing economic integration created strong expectations that the nation-state would dissolve. However, both political developments and sociological data indicate that the nation remains the most resilient social unit in the modern world, although it is not a “natural” one. Therefore, understanding the logic of order-making requires treating nationalism not as an ideology destined to fade into history, but as a structural foundation of modern politics (Calhoun, 1997; Wimmer, 2018).

The nation provides one of the most powerful frameworks for organising identities, memories, and forms of social solidarity in modern societies. It is also a form of social organisation that gives individuals a sense of belonging, produces collective meaning, and institutionalises political legitimacy. For this reason, the international system presupposes the logic of the nation-state, whether by conscious design or sociological necessity. As McCrone (1998) points out, modern politics is shaped by the ‘social power of the idea of the nation’; this power has not disappeared, but has merely transformed by adapting to new contexts.

At the beginning of this chapter, we discussed that the nation is not a ‘natural community’ but a construct formed through specific symbols, rituals, memory practices, and everyday habits. This social

construct shapes both domestic and foreign policy behaviour. The state's processes for producing legitimacy – education, law, citizenship, security discourses, and media – regulate the emotional and symbolic content of the nation; thus, national identity forms the basis of consent towards the state (Billig, 1995; Migdal, 2001). Therefore, the seemingly technical and bureaucratic face of politics actually relies on underlying patterns of identity and belonging.

Conversely, the argument that foreign policy is shaped by social narratives demonstrates a strong link between national identity and international behaviour. Traumas, myths of heroism, founding narratives, and claims of historical continuity profoundly affect states' positions in the international arena (Subotić, 2016; Steele, 2008). Let us be clear and ask the question: what we call world politics is not a system governed solely by logic or technical rules. No, it is more an arena of tension between how nations see themselves and how they wish to be seen. How true is the dogma that states are solely driven by "interest"? They are also actors that construct, impose, and protect their identities. Has the global system transcended nationalism? On the contrary, it has reformatted it. Structures such as the EU and NATO claim to have transcended the nation-state, but in practice, they are deeply embedded in national identity and interests. Even the internet has globalised nationalism; our national sentiments now reach the other side of the world. As a result, the global order is both integrated and fragmented: national narratives influence, clash with, and reshape one another.

Taken together, these elements lead to a fundamental conclusion: nationalism defines modern international politics not as a temporary phenomenon, but as the most basic sociological foundation of order-building. The nation remains the core social unit of the international system; order is established not only through material power balances, but also through identities, memories, and symbolic meanings. Therefore, understanding international politics

requires analysis of the sociology of national narratives as much as of power dynamics. As this study seeks to demonstrate, the world order depends on how nations constitute themselves. Understanding the nation is, indirectly, understanding the order; thus, the social logic of identity remains the invisible backbone of international politics.

References

- Acharya, A. (2018). *Constructing global order: Agency and change in world politics*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (Revised ed.)*. London: Verso.
- Bhabha, H. K. (1990). *Nation and narration*. London: Routledge.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: SAGE.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calhoun, C. (Ed.). (1997). *Nationalism*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (2009). *European identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. New York, NY: International Publishers.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Hooghe, L., & Marks, G. (2009). A postfunctionalist theory of European integration. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1-23.
doi:<https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: Identities and foreign policies, Moscow 1955 and 1999*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- McCrone, D. (1998). *The sociology of nationalism: Tomorrow's ancestors*. London: Routledge.
- Migdal, J. S. (2001). *State in society: Studying how states and societies transform and constitute one another*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. London: Routledge.
- Steele, B. J. (2008). *Ontological security in international relations: Self-identity and the IR state*. New York, NY: Routledge.
- Subotić, J. (2016). Narrative, ontological security, and foreign policy change. *Foreign Policy Analysis*, 12(4), 610–627.
doi:<https://doi.org/10.1093/fpa/orw017>
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Wimmer, A. (2018). *Nation building: Why some countries come together while others fall apart*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Yorgancıoğlu, C. (2020). *The nationalisms in Cyprus within international context (1954–1964): A critical approach (Unpublished doctoral dissertation)*. Nicosia, Cyprus: Near East University, Institute of Social Sciences.

